

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lokal.
Historie
fra Sydøstjylland 2011

Lokalhistorie fra Sydøstjylland 2011 – udgivet 6. oktober 2011.
© Historisk Samfund for Sydøstjylland og bidragerne.

Tryk: PrinfoVejle, Jelling.

ISBN: 978-87-92571-10-6

Redaktion:

Leif Baun, Skovgade 10, 7300 Jelling, tlf. 40 46 11 22

Peter Bjørn Larsen, Søndre Dybbølvej 35, 7000 Fredericia, tlf. 75 92 55 86

Vigand Rasmussen, Svanholmegade 5, 7100 Vejle, tlf. 75 82 26 56

Erik Voss, Clemensgade 31, 6000 Kolding, tlf. 75 53 04 47

Kirsten Øbro, Thurøvænget 9, Skærbæk, 7000 Fredericia, tlf. 75 56 30 56

www.hssso.dk

Besøg foreningens hjemmeside, hvor der er aktuelle meddelelser
og forskellige tilbud, bl.a. om arrangementer og køb af bøger.

Omslagets billeder:

Forsiden: Illustrationen på årbogens forside er forsideillustration på Cyklekatalog 1956 fra Hede Nielsens Fabriker A/S, Horsens. Tegningen er lavet i anledning af virksomhedens 50-års jubilæum og forestiller virksomhedens fabrikskompleks, taget i brug 1949. Trappetårnet var firmaets logo og komplekset eksisterer fortsat på adressen Emil Møllersgade 30, Horsens. Industrimuseet Horsens.

Bagsiden: Omme Ås karakteristiske sving fotograferet af Svend Saabye og den store Jellingsten i kunstigt lys, fotograferet af Leif Baun.

Lokal. Historie fra Sydøstjylland 2011

(fortsættelse af Vejle Amts Årbog)
(107. årgang)

Årbogen bringer historiske artikler fra samfundets dækningsområde, som er Fredericia, Hedensted, Horsens, Kolding og Vejle kommuner samt den tidligere Nørre Snede Kommune.

FORLAGET JELLING

Sponsormedlemmer:

Billund Airport

Lokalhistorie fra Sydøstjylland er udgivet med støtte fra Vejle, Fredericia og Horsens kommuner.

HØRSENS KOMMUNE

Interesserede firmaer og enkeltpersoner kan tegne et sponsormedlemskab af Historisk Samfund for Sydøstjylland.

Se foreningens hjemmeside www.hssso.dk

Indhold

- 6 Lovmandshøj, Hærvejen og Jelling
- af *Arne Rosenkvist*
- 8 Kirketomterne Karbjerg og Thorsted
- af *Lars Peter Lund*
- 14 Jens Pedersen Grundet 1511-1565
- af *Niels Eric Grunnet*
- 30 C. M. Hess og besættelsen
- af *Steffan Weber Søbye*
- 37 Kirkemonstret i Vejle
- af *Leif Baun*
- 41 Fire år på ”Banken”
- af *Jørgen Bysted*
- 54 Jyllands arbejderby nr. 1
- af *John Jubler Hansen*
- 76 Gengasanlæg reddet fra ophugning
- af *Frank Hansen*
- 82 Foreninger som demokratiets spirebed
- af *Ulla Kellermann*
- 92 Danmarks mest eksklusive sportsfiskerklub
- af *Anna Wowk Vøstergaard*
- 109 Tilbageblik – jyske, lyse og grusomme
- af *Ejvind Oxe*
- 118 Så fandt de lige en kirke i Jelling
- af *Leif Baun*
- 130 Nyt fra den historiske arbejdsmark i Sydøstjylland
- kontaktoplysninger og beretninger
- 170 Historisk Samfund for Sydøstjylland
- beretning, meddelelser, regnskab og bestyrelse

Lovmandshøj, Hærvejen og Jelling

DEN FØRSTE TANKE EN VEJHISTORIKER FÅR, NÅR HAN KOMMER TIL ET SPEKTAKULÆRT STED, ER: HVILKE VIGTIGE VEJE HAR GÅET HER?

AF INGENIØR ARNE ROSENKVIST

Og Jellings placering her ved Hærvejen, Danmarks første hovedvej, giver spørgsmålet:

”Hvorfor ligger kongsgården her?”

Hærvejen er hele vejen fra Ejderen i syd til midt i Norge, hvis vi skal tro indskriftens ord på Jellingstenen om Harald der ”vandt Danmark og Norge og gjorde danerne kristne”.

Igen kommer vejhistorikerens nysgerrighed ind. Her må have været et vigtigt vejkryds.

Hvis man ser på Jyllandskortet, så er det eneste sted imellem Vejlefjord og Viborg, hvor man kan krydse øst-vest uden at skulle over væsentlige vandløb, her imellem Grejsdalen og Tørring.

Lige nord for Jelling, hvor hærvejen nu tager retning mod Viborg, ligger Lovmandshøj. Navnet siger, at her har lovmanden remset de gamle love op, på det ting der har været sat her. Her ved højen kommer netop vejen fra Østjylland ind og støder til Hærvejen.

Nu har vejhistorikere altid svært ved at bevise, hvor gammelt et vejspor er. Hvis ikke der er arkæologiske fund eller skrevne kilder om vejene, så kan man ikke se, om et vejspor er 100 eller 1000 år gammelt. Derfor må vi søge i de skrevne kilder om vejkrydset ved Lovmandshøj.

Vi kender vel alle sagnet om Kong Frode Fredegod! I hans regeringstid åndede alt fred og fordragelighed i Danmark. Der var så fredeligt, at man kunne lade en guldring ligge frit tilgængelig fremme ved alfarvej.

I Saxos Danmarkshistorie i femte bog finder vi historien om Frode Fredegod.

Her er et uddrag af kapitel 5:

”Det endte med, at han (Frode Fredegod) i Jylland, som jo var hovedlandet i hans rige, fik en stor tung guldring opsat ved et vejkryds, et prægtigt bytte, der skulle

Lovmandshøj vest for Jelling. Højen ligger th. for siloen. Foto: Leif Baun.

sætte den ærlighed, han krævede, på prøve. Så stor respekt stod der omkring Frodes myndige person, at selv guld, der lå frit fremme for enhver, der ville stjæle det, lå lige så sikkert, som havde det ligget forvaret bag de stærkeste låse”.

Denne historie henlægges af lokale historikere til Lovmandshøj. Det bekræfter jo antagelsen af, at dette vejkryds var et af kongerigets vigtige trafikknudepunkter, ellers havde Kongen vel ikke valgt stedet til sit reklamenummer med guldringen.

Vejen, der støder til hærvejen, her ved Lovmandshøj, samler de veje, der siden Arilds tid er kommet fra det frodige Østjylland, der strækker sig fra Vejle Fjord til Gudenåens udløb ved Randers Fjord.

Begiver man sig østpå ind mod Horsens, ser man på højdedraget vest for Horsens den prangede Tamdrup Kirke. Her har ligget flere trækirker, inden denne kirke blev bygget i 1125, den er i domkirkestil (romansk basilika) med tre skibe. Det er ikke en tilfældig lille kirke, men landets største landsbykirke, vi har her. Den nærliggende gård hedder da også Bisgård eller Bispegård.

Det er en valfartskirke og dåbskirke, vi finder her.

Kirkens hovedattraktion er et gyldent alter fra ca. 1200, hvor der kunstfærdigt er udhamret motiver fra Harald Blåtands tid. Man ser munken Poppo udføre underværker, der overbeviser Harald, så han beslutter at ”gøre dannerne kristne”.

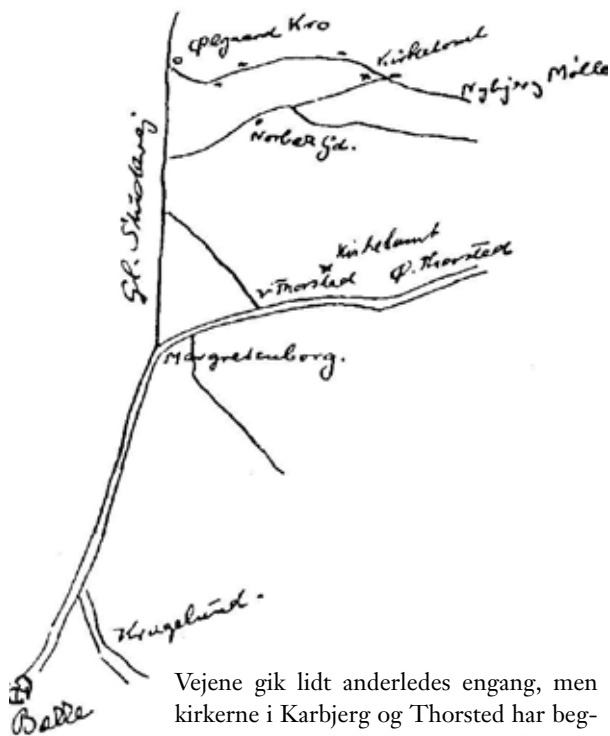
Et andet guldrelief viser, hvordan Harald Blåtand bliver døbt af munken Poppo, der nu ses i biskopskrud. Det beviser ikke, at Kong Harald blev døbt her, men tanken strejfer én, og kirken blev valfartskirke til ære for St. Poppo.

Så konklusionen må blive, at trafikknudepunktet imellem Hærvejen og Østjyllandsvejene, var så vigtigt, at selv Danmarks hovedstad Jelling blev placeret her.

Kirketomterne Karbjerg og Thorsted

DEN LOKALE HUKOMMELSE ER LANG. FLERE GANGE BLIVER LOKALE "SAGN" OM KIRKER BEKRÆFTET. FLERE KIRKEFUND I HÆRVEJSSTRØGET VED ÆGTVED KAN VI TAKKE FORTIDENS AMATØRARKÆOLOGER FOR.

AF LARS PETER LUND¹

Vejene gik lidt anderledes engang, men kirkerne i Karbjerg og Thorsted har begge ligget ved en sikkert befærdet korsvej, og ikke langt fra Hærvejen. Her vist ved en gl. kortskitse. I det hele taget ligger vore gamle kirker jo ofte ved en korsvej og mange gange også med gravhøje som nabo, idet de er blevet opført på gamle hedenske kultsteder.

Det er faktisk amatørarkæologer, som vi kan takke for at kirketomterne dukkede op i 1920'erne og 1930'erne. Karbjerg ved Tågelund blev Hugo Matthiessen fra Nationalmuseet gjort opmærksom på i 1925, efter at man fra købmand I. O. Brandorff i Kolding havde fået et tip om, at der på ejeren af gården Mamrelunds matrikelkort stod "Gl. Kirkegård".

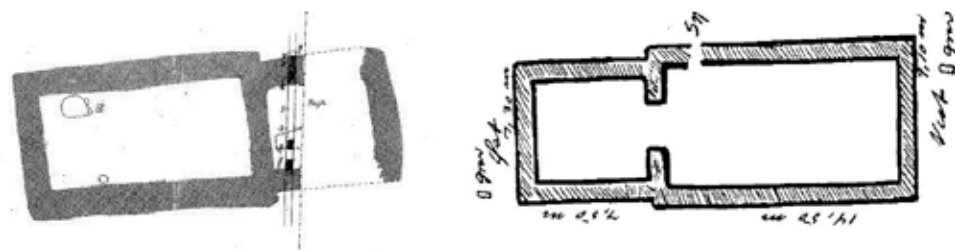
Nationalmuseet undersøgte fundet i Tågelund sidst i 1930'erne, og det var den første udgravning jeg oplevede som dreng. Jeg husker tydeligt de åbnede begravelser med skeletter, der gjorde et stort indtryk på en lille skole-dreng. Selve skeletterne var dog stærkt ødelagte. Kirkegrunden er igen blevet undersøgt i 1985 og 1996.

Koret var 6,5 meter på hver led. Det lå på den anden side af skelhegnet. Skibet var 13 meter langt og 7,2 meter bredt, altså ikke en helt lille kirke efter

den tids forhold. I den første kristne tid stod døbefonden gerne lige indenfor indgangen. Døbefontens fundamentet blev da også fundet på denne plads i Karbjerg.

7 forskellige mønter i gulvet var fundet allerede i 1939. Valdemar Sejr og Erik Klipping samt Viborg og Ribe biskopper havde præget mønterne, som var fra ca. 1100 til slutningen af 1200. En stor grube midt i skibet blev tolket som støbested for en kirkeklokke.

Selve det inddigede areal med kirke og kirkegård blev opmålt til 85 gange 45 meter. Foruden mønter blev der fundet lerkarskår, små malmstumper fra klokken og nogle frådstensstumper eller kildekalk.

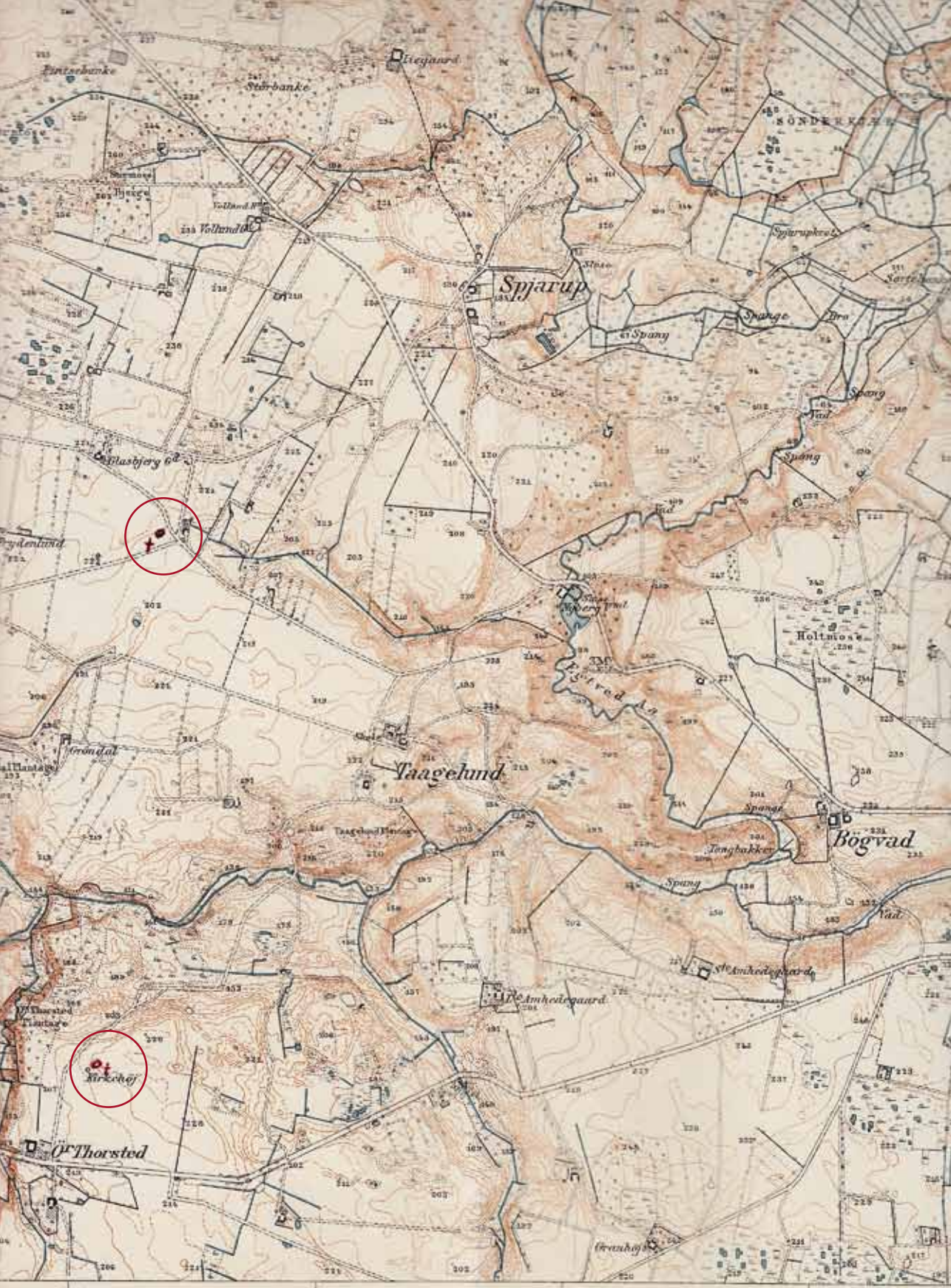
Tv.: Omridset af Karbjerg Kirke, fundet 1925 ud fra et navn på et matrikelkort. Th.: Skitse af Thorsted Kirke, der blev genfundet af amatørarkæologer fra Kolding i 1934.

Frådsten eller kildekalk findes jo naturligt mange steder bl.a. i Grejsdalen, det er let at bearbejde og transportere. Alle de undersøgte kirketomter kan fremvise rester af dette materiale. Jeg har et par stumper, som jeg har fundet ved Yding kirketomt, der ligger mellem Ødsted og Egtved.

Selve grunden til kirketomterne bestod af rå kampesten. Ejeren af ejendommen i Tågelund havde tilhuggede kvadre liggende, som helt sikkert stammer fra kirkens mure. Nogle af disse sten er nu lagt tilbage på Museumsforeningens foranledning, men efter sigende har flere huse i Egtved stadig gamle tilhuggede kirkesten i deres grundsokkel. Ejendommen hed i min drengetid Mamrelund, fordi ejeren hed Abraham.

Der har ligget flere gravhøje rundt om på markerne, og der er også beretning om en sløjfet langdysse på nabogården Glasbjergs mark. Altså befinder vi os på jord, der har været beboet i årtusinder, før kirken blev bygget. Det samme er tilfældet med Thorsted Kirke. Den har endda ligget klos op af en gravhøj, vel sagtens ved det gudehov der har ligget til ære for Thor, som har givet navn til lokaliteten.

Terrænet mod nord skråner ned til Thorsted Bæk og Kirkemosen. Lidt

Højdeforskellen mellem Kurverne er paa Landjorden 5 Fod, i Havet 6 Fod (1 Favt). Høje- og Dybdetal i Fod.

1:20000

Tv.: Mellem de to kirketomter ligger landskabet i dag ret så øde og hovedsagelig med spredt bevoksning. Th.: Den gamle og formodede skvatmølle ved Thorsted bæk har ligget kort efter stedet, hvor de små vandløb fra V. Thorsted og Nordbæk er løbet sammen. Bækken løber senere ud i Egtved Å ved Bøgvad. Fotos: Lars Peter Lund.

længere mod øst finder man Møllemosen. Det tyder på, at der også har ligget en vandmølle på stedet. Ved en gammel korsvej nord-syd, der nu var sløjfet, men havde haft forbindelse mod Karbjerg og Margretenborg, og den gamle øst-vest vej fra Ribe til Vejle fandt gårdejer Jakob Grosen ved at dybdepløje sin mark ved Kirkehøj fundamentet til en 22 meter lang og 9 meter bred bygning. Fundamentet var 2 alen dyb og tre alen bredt, og sat af rå kampesten. Ved at grave ned i det gamle kirkerum fandt man også i en dybde af 2½ alen et usædvanligt velbevaret skelet af en mand på ca. tre alen. (En alen er knap 63 cm). Hovedet lå mod vest, og armene var korslagte over brystet.

Ejeren oplyste, at han tidligere havde hentet tilhuggede kampesten på stedet til at opføre en udbygning ved gården, og at der tidligere var fundet et par håndstore, marmorlignende kors, som han dog ikke længere kunne finde.

Ca. 100 kubikmeter sten blev efter fundet optaget og solgt til Bække Kommune som vejfyld.

Nationalmuseet undersøgte også her senere fundet, og der blev undersøgt yderligere to grave på hver sin side af kirketomten. Også her fandt man rester af frådsten, og gulvet havde mærkeligt nok været dækket af blåmuslingeskaller.

Med velvilje fra ejerens side blev tomten derpå planeret. Nogle grantræer

Kortet overfor er fra 1869. Denne artikels forfatter har markeret to af områdets forsvundne kirker, øverst Karbjerg og nederst Thorsted.

© Kort- og Matrikelstyrelsen 593.

Matrikelkort fra 1821 over Øster Thorsted. I den blå cirkel øverst står "Mølle Mose", et tegn på, at der har været en vandmølle i nærheden, måske lidt mod nordvest, i den røde cirkel, hvor vejen går mod Tågelund.

og bjergfyrrer blev fjernet, og i ruinens omkreds blev plantet med egetræer for at markere arealet. Der blev opstillet en sten, der fortæller, at her stod Thorsted Kirke. I dag ligger pladsen desværre igen tilgroet og er ikke længere markeret. Kun et par af de omtalte egetræer står endnu blandt andre selvsåede buske og træer ved højen og kirketomten.

På matrikelkort fra 1862 over Tågelund og Thorsted ned mod vandløbet, som udgør skellet mellem de to ejerlav, kan man se rester af nu glemte vejforløb. Bl.a. ses en gammel kirkevej, som senere blev skolevej fra Tågelund ned over dalen mod Thorsted. Vejen kan stadig findes enkelte steder, som hulvej. Vejen passerer den formodede gamle vandmølle.

På kortet over Thorsted, der gengives i udsnit på side 12, skal møllen søges øverst til venstre på kortet på nordvestsiden af vejen mod Tågelund, den nævnte tidligere kirke-/skolevej. Lidt sydøst for det formodede møllested er angivet stednavnet "Mølle Mose" – en yderligere indikation om en mølle på stedet.

De ældste vandmøller i Middelalderen var såkaldte "skvatmøller", hvor den lille møllebygning er placeret direkte ovenover vandløbet, og hvor skovlhjulet er forbundet med en lodret aksel, fastgjort til den øverste møllesten af granit og igennem den nederste sten. Kornet hældes gennem et hul i stenen foroven, males og kommer ud mellem de to sten, hvor det samles i en kasse, der omslutter møllestenene.

Sådanne gamle, slidte møllesten, der er ca. 50 cm i diameter, er der fundet et par stykker af på egnen, og de kan i dag ses på Højvangmuseet.

Men hele tre nedbrudte kirker indenfor et område, der nu blot er et stort sogn synes mærkeligt i vore dage. At bygge disse stenkirker har været en kraftpræstation i slutningen af 1100-tallet og op gennem 1200-årene. Befolkningstallet har i hvert fald ikke været mindre end i dag, men sikkert en del større, da kirkerne blev opgivet. At bygge i sten var noget nyt, ligesom den nye religion, og det har været en ganske omvæltning i disse år efter vikingetiden.

Udpining af jorden, sandflugt, krig og sygdom har sikkert tilsammen i disse år gjort et voldsomt indhug i befolkningen, for godvilligt har man næppe heller ikke dengang ladet sig opsluge i større enheder.

Noter:

- 1 Lars Peter Lund, fhv. gårdejer på egnen og lokalhistoriker. For yderligere oplysninger om kirketomter henvises til N. M. Schaiffel-Nielsens bog fra 2005 "Ødekirker langs den jyske hærvej".

Jens Pedersen Grundet 1511-1565

EN BERETNING OM EN AF DET 16. ÅRHUNDREDES
BETYDNINGSFULDE FOREGANGSMÆND I SAMSPILLET
MELLEM SKOLE OG KIRKE, MELLEM HUMANISME OG
TEOLOGI.

AF NIELS ERIC GRUNNET¹

Begrebet humanisme er affødt af det antikke dannelsesbegreb ”humanitas”, som var det af Cicero anvendte udtryk, når han skulle betegne den romerske borgers dannelsesideal. Det dukker op i 1400-tallets Italien som betegnelse for studenter og lærere i de grammatiske og retoriske fag, historie, poesi og moralfilosofi og med øget fokus på græsk og latin; men ”humanister” kommer også til at betegne alle andre intellektuelle udenfor universitetsverdenen, som orienterede sig mod og lod sig inspirere af antikken. Humanister kunne man møde indenfor alle indflydelsesrige kredse på tværs af landegrænser og sociale placeringer i samfundet.

I Danmark fremtræder Saxo allerede omkring år 1200 i sin fortale til Danmarkshistorien som en ur-humanist, der er en forløber for den egentlige humanismes fremkomst tre hundrede år senere. Saxo synes at have været ganske påvirket af middelalderens kirkelige og teologiske opfattelse, og der lader sig næppe påvise en eneste bibelsk vending i hans citatrige stil. For Saxo var Absalon heller ikke først og fremmest en kirkefyrste, men en kulturhelt og Venderkrige ikke et korstog, men en kulturkamp. Og det er utvivlsomt Saxos skildring af Absalons sejr over Bugislav af Pommern den 21. maj 1184, 2. pinsedag, der åndshistorisk må siges at være udspringet for dansk fædrelandsfølelse. På den pinsedag blev Danmark til – det var, som han skriver, ”(...)den signede dag, som vi så ned til os af himmelen komme”. Og for Danmarks vedkommende betegner navnet Saxo Grammaticus den første umiddelbare forbindelse mellem den antikke kultur og tilblivelsen af en dansk nationalpoesi, der i humanistisk ånd søger at forbinde nutid med fortid.

Bibelhumanisterne i det 14. og 15. århundrede så i modsætning til samtidens konservative og skolastiske teologer ingen modsætning mellem studiet

af den antikke hedenske litteratur på den ene side og den kristne patristiske litteratur på den anden side. Studiet af de antikke hedenske forfattere gik hånd i hånd med studiet af de kristne sandheder i deres bibelske og patristiske kilder. Her kunne de påberåbe sig, at kristendommens åbenbarede sandhed betød fuldendelsen af det gode og sande, som de antikke filosoffer allerede havde erkendt i glimt omend netop ikke havde kunnet tilegne sig fuldt ud. Også hos hovedparten af kirkefædrene var det alment accepteret, at den guddommelige logos var virksom hos hedninger som i et forberedende værk for modtagelsen af den fulde åbenbarede sandhed.

Men i Danmark fandtes der endnu hen mod midten af det 15. århundrede så godt som ingen humanister og trods spredte humanistiske indslag var det københavnske universitet frem til dets midlertidige lukning i 1529 konservativt-skolastisk.

Nævnes skal imidlertid en personlighed, der kom til at vise vej udover middelalderen, nemlig Morten Børup født i midten af det 15. århundrede, da der som sagt endnu så godt som ikke fandtes humanister nord for Alperne.

I sin *Maj-vise* fra 1. maj 1500 skildrer han forventningsfuldt, at *"verden sig fornyer"*. Visen efterlader det indtryk, at forfatteren ikke blot glæder sig over foråret, men fornemmer, at en ny tid er ved at fødes i ham selv. Vi ved, at Morten Børup havde udviklet sine poetiske evner ved private studier af Vergil, og at hans latinske sprogfærdighed måske derfor ikke blot skyldtes kirkesproget og romerretten, som han naturligvis var fortrolig med fra sine studier ved Kølns Universitet, hvor han udgik fra som dr. jur.

Der blev givet ham det skudsmål, *"(...) at han var lærer for de mænd, der virkede på den tid, da samtidig den guddommelige lære om Kristus og den ægte menneskelige litteratur og de gode og klassiske skribenter i stedet for de smagløse og barbariske indførtes på de offentlige skoler"*. Han har haft en følelse af, at verden begyndte at blive større. Morten Børup verdsliggjorde disciplenes kirkelige syngelse ved sine viser og virkede som rektor ved Aarhus' lærde skole længe nok til at kunne indføre *"den humanistiske"* metode i sin undervisning.

Forud for humanismen i Danmark er således gået en personlig renæssancefølelse, en poetisk og forventningsfuld stemthed i sindet. Elsket var og forblev hans majvise: *In vernalis temporis*, oversat af Fr. Moth i 1895. Den er forblevet en klassiker, og findes stadig i Højskolesangbogen (se næste side).

Vi skal møde to, nemlig Jens Andersen Sinding/Sinning (Synningius) og Jens Pedersen Grundet, der modtog et afgørende præg måske af Morten Børup selv og i hvert fald af dennes discipel som rektor for Århus lærde skole

Frydeligt med jubelkor
hilses vårens komme,
svalen melder trindt om jord:
” Frostens tid er omme!”
Land og hav og lundens træ’r
herligt prydes fjernt og nær.
- nye skabningsunder!
Kraft på ny vort legem får,
Lægt er nu vort hjertesår
i de glade stunder.

Jordens rige blomsterpragt
skovens grønne smykke,
fuglesangens tryllemagt
fylder os med lykke.
Havets storme raser ud,
luften hærges ej af slud,
duggens perler rene
samler solens stråleglans,
i en dejlig perlekrans
rundt på græs og grene.

Hvor dog Gud er god og vis!
Hvor er verden fager!
Hvor dog alt til Herrens pris
ånd og tanke drager!
Han har stort og småt på jord,
urten, som på marken gror,
form og farve givet.
Efter nat vi dagen nu
hilsen vil med frejdig hu,
takke Gud for livet.

Torkel Abildgaard. Og da Jens Pedersen Grundet i 1542 blev rektor for domskolen i Ribe, fik han her en meget nær og afgørende betydning for Anders Sørensen Vedel, der som hans elev boede i hans hus og som senere i 1567 udgav et særdeles hengivent og taknemligt mindeskrift over sin elskede lærers liv og virke: *Oratio de vita et obitu reverendi viri Johannis Petri Grundith, scripta af Andrea Severino Vellej.*

Omkring 1520 opgav Morten Børup sit rektorat og blev præst ved Århus domkirke. Han døde i 1526 og blev – næsten symbolsk, kan vi sige – gravsat mellem skolen og kirken, for mange af humanismens bedste mænd begyndte som Morten Børup, som rektorer og endte som præster! Morten Børup var opvokset som bonde på Skanderborg enge, og det var ofte tilfældet, at mange af humanismens senere fremtrædende mænd bogstaveligt talt begyndte med en møggreb på faderens marker! Der var virkelig noget at gå igennem for den, der ville videre frem, spørgende og lyttende.

Og her lader vi så fortællingen om Jens Pedersen Grundet begynde. Han var en af det 16. århundredes fremtrædende skolemænd, som blandt andet fik stor betydning både som slægtning, lærer og ven for den senere så kendte kgl. historigraf Anders Sørensen Vedel (1542-1616). Slægten Grundet har i modsætning til, hvad der var almindeligt i ældre tid, hårdnakket holdt fast ved sit familienavn, hvilket tyder på, at man har været sig bevidst at stamme fra en just ikke almindelig bondeslægt. Slægtens navn, som oprindeligt blev skrevet Grundet, er afledt af landsbynavnet ”Grundet” i Hornstrup Sogn, umiddelbart nord for Vejle. Grundet nævnes i 1578 som en landsby på 7 gårde, som Kong Frederik II mageskiftede for Starup til Iver Vind (død 1586), som samme år skrev sig ”til Grundet”. I dag er navnet Grundet stadig kendt på stedet som henholdsvis ”Store Grundet”, et gods med en statelig hovedbygning, og den tilhørende ”Grundet Skov”, der strækker sig fra Vejle Sygehus og

Mindetavlen på muren i Sønderportsgade (det tidligere Hotel Klubben).

Foto: Ole Lauridsen, Ribe Ugeavis.

ud langs Grejsdalen samt den mindre avlsgård "Lille Grundet" og ligeledes "Øster Grundet".

I den oprindelige landsby Grundet levede omkring 1480 bonden Terkild, om hvem det vides, at han havde to børn, nemlig: N. N. Terkelsdatter gift med borgmester Anders Bertelsen i Vejle ca. 1529 og Peder Terkildsen, bonde i Grundet ved Vejle ca. 1511 og gift med Kirsten Findsdatter, født ca. 1479, død 1559. De fik sønnen Jens Pedersen Grundet f. 1511, den senere ansete rektor i Ribe fra 1542-1550 og fra 1554 sognepræst ved Ribe Domkirke. N. N. Terkilsdatter og Anders Bertelsen fik datteren Sidse Andersdatter gift med Søren Sørensen, rådmand i Vejle, død 1571 sammesteds. De fik sønnen Anders Sørensen, født i Vejle 9.11.1542. Han gav senere sig selv tilnavnet Vedel efter sin fødeby. Hans mormor var således faster til Jens Pedersen Grundet.

Hvad angår Anders Sørensen (Vedel), havde faderen håbet, at sønnen ville fortsætte hans købmandsforretning; men rektoren i Vejle fik ham overtalt til at sende Anders til Ribe, da han ikke ville kunne øge sine kundskaber i Vejle. Her kom han til at bo hos sin slægtning Jens Pedersen Grundet, der som nævnt havde været rektor i byen og nu var præst ved domkirken. Et ophold der fik helt afgørende betydning for Anders Sørensen Vedel, der som før nævnt i 1567 på latin skrev et meget smukt mindeskrift om *Den ærværdige Jens Pedersen Grundets liv og død*. I 1565 var den da 23-årige A. S. Vedel kommet tilbage til Danmark efter sin første udlandsrejse og havde under besøg i Vejle fået efterretning om sin gamle og elskede lærer og faderlige ven Jens Pedersens død. A. S. Vedel tog året efter i 1566 magistergraden i Wittenberg og skrev under sit ophold dér det følgende år sit mindeskrift om Jens Pedersen Grundet, som vi senere skal vende tilbage til. I dette skrift fortælles også om den mærkelige hændelse, som overgik Jens Pedersen Grundets moder – altså Kirsten Findsdatter – under hendes graviditet, hvorved hun indviede

sin endnu ufødte søn Jens Peder til at træde i tjeneste for Gud. A. S. Vedel hørte beretningen derom af hendes egen mund, da hun var 80 år gammel, og beretter:

”En dag, da solen allerede var sin nedgang nær, var hun for at varetage et eller andet hverv gået lidt længere end sædvanligt bort fra sin bolig til en dal, der lå ikke langt fra skoven. Der stødte hun på en ulv, og da hun så, at hun var afskåret, og at enhver adgang til flugt var hende berøvet, løb hun ind mellem en flok kvæg, som just da tilfældigvis græssede i nærheden, i den tro, at under disse forhold ville ulven, hvorledes det end gik, intet vove mod hende, eller at der ville komme mennesker til, som kunne stå hende bi i hendes nød, inden den gik løs på hende. Folk fra min hjemstavn påstår og har ved lang erfaring (da vor egen egn vrimler af den slags og andre rovdyr) haft let ved at gøre den iagttagelse, at ulvene særligt efterstræber frugtsommelige kvinder og ved deres lugtesans kan opspore dem i lang afstand, men at de er bange for hornkvæg og ikke drister sig til at gøre dem noget, hvis det attråede bytte befinder sig på et nogenlunde sikkert sted, med mindre de først ved deres tuden har bidkaldt flere af deres egen art. Dette gjorde ulven også her; men imidlertid kom der nogle forbi, og da disse opdagede, hvad der foregik, opløftede de et højt råb og pudsede deres hunde på ulven og jog den på flugt, hvorefter de bragte den af skræk næsten livløse frugtsommelige kvinde til hendes hjem”.

Anders Sørensen Vedel priser beretningen som *”et stort vidunder, et vidnesbyrd om Guds godhed og varetægt (...) så meget er dog sikkert nok, at han (J. P. Grundet) hele sit liv igennem erkendte den velgerning, der var vist ham ved moderens befrielse, og at han ofte med David takkede Gud: ”Dine øjne så min formløse klump, og i din bog var alle mine lemmer skrevne, som siden formedes, skønt endnu ingen af dem var til. Du er den, der har draget mig ud af moders liv”(Sl. 139)”.* Også hans moder, fortæller A. S. Vedel, *”(...) erkendte denne velgerning; thi hun aflagde det løfte, at hvis den guddommelige villie i sin mildhed lod fødslen og det øvrige forløbe heldigt, viede hun sin søn til præstegerningens hellige kald, og så snart det lod sig gøre, inden han endnu havde nået sit sjette leveår, satte hun igennem, at han blev sendt i skole for at tilegne sig den formødne lærdom. Faderen derimod, som mente, at hans arbejde ville være ham til stor nytte ved ejendommens drift, søgte at hindre, at han kom til at studere. Men moderens løfte sejrede, støttet af andres mening, der blev opmærksomme på, hvor opvakt og begavet drengen var og derfor hævdede, at man ikke burde lade faderen få sin vilje (...). Den, der særligt virkede herfor, var min morfar Anders Bertelsen, der for 36 år siden var borgmester i min fødeby (...) han holdt af drengen, ikke så meget, fordi han havde hans faster til hustru, som på grund af de forventninger, han nærede om hans gode anlæg, og*

derfor optog han ham i sit hus og lod ham i nogen tid opdrage sammen med sine egne børn og undervise, så godt som tidsforholdene og skolevæsenet dengang tillod det. Men ikke blot tilegnede han sig hurtigt, hvad man der meddelte ham, men hans ånd bigede efter noget højere. Alligevel var hans fader ret uvillig til at bestride de nødvendige udgifter, fordi han, som allerede omtalt, hellere så, at han blev i sit hjem og beskæftigede sig med andre ting, end at han tilbragte tiden med boglige sysler. Og der manglede ikke meget i, at han havde sat sin vilje igennem, men den forudseende moder forsynede hemmeligt sønnen med rejse-penge og sendte ham til Ribe (...)”.

I Ribe fik J. P. Grundet et tæt, fortroligt ja broderligt forhold til studiekammeraten Laurids Nielsen, der senere blev præst ved Ribe Domkirke i 1546 for kort efter af kongen i 1553 at blive valgt til biskop for Vendelbo stift med bopæl i Aalborg. En anden fortrolig og nær ven til Grundet blev kanniken Niels Torkilsen, der i 1525 var kommet til Ribe på anbefaling af kong Frederik I. Niels Torkilsen havde oprindeligt været Kristian II's kapellan og skriver på Københavns Slot, men da han forudså en for kongen mindre ”*lykkelig udgang og afslutning*”, havde han i rette tid forladt hofstjenesten til fordel for et embede som kannik i Ribe. Vi ved, at Grundet, da han senere havde fået overdraget ledelsen af skolen i Ribe, med både ærbødighed og enestående omhu, påtog sig at undervise Niels Torkilsens to velbegavede børn.

Venskabet med kannik Niels Torkilsen fik imidlertid også afgørende betydning for J. P. Grundet selv, idet Niels Torkilsen, der var opmærksom på Grundets begavelse varmt anbefalede ham som elev til skolen i Aarhus, der under hans gamle ven rektor Terkel Abildgaard havde vundet stort ry. Terkel Abildgaard havde været en af Morten Børups disciple i Aarhus Skole og havde siden studeret i Rostock for derpå at vende tilbage som rektor for sin gamle skole i Aarhus. I øvrigt blev han den første evangeliske sognepræst ved Sct. Clemens Domkirke i Aarhus til sin død i 1564. Under indtryk af rygterne om sønnens særlige fremgang i studierne havde J. P. Grundets far efterhånden skiftet sind og bidrog nu også med en økonomisk studiestøtte. I øvrigt kom Grundet til at bo i rektors hjem. I kraft af sin store videbegærlighed og nysgerrighed kom han i nært venskab med en anden elev Jens Andersen Sinn(d)ing (Synningius), der stammede fra Sinding ved Aarhus og i kraft af sin begavelse gjorde sig yderst bemærket som elev måske først af Morten Børup selv og i al fald af dennes discipel Terkel Abildgaard. Han var en af de ”*dejlige peblinge*”, Peder Palladius taler om, ”*som lærdommen løb i som smeltet smør*”. En dag var han faldet i søvn under rektors undervisning, og da han omsider vågnede, bad Terkel Abildgaard ham om at gentage, hvad de havde gennemgået.

Til rektors forbløffelse tog Sinding fat og blev ved langt udover, hvad der var blevet undervist og med en sådan klarhed, at Abildgaard forundret udbrød: *"Videte mirum"*, det vil sige: *"Se, hvilket vidunder"*, der resten af skoletiden blev til øgenavnet eller rettere æresnavnet Jens Vidunder. Sinding blev magister i filosofi – dr. theol. i 1544 og i 1545 professor i teologi ved universitetet i København til sin død 1547. Men allerede i Aarhus opstod der et meget tæt venskab mellem Grundet og Sinding og, skriver A. S. Vedel: *"kan der være nogen større ros for vor Grundet, end at de bedste mænd alle vegne har sat ganske overordentlig pris på at nyde hans fortrolige omgang"*. Da Grundet efter tre års ophold i Aarhus Skole havde opnået *"den højeste plads blandt sine jævnaldrende"*, besluttede han, efter sin lærers råd, at drage til Academiam Haffniensem (København), men fortrød undervejs og steg i land i Malmø for at studere under Oluf Chrysostomos (opr. Gyldenmund). Denne var en fremragende humanist, der efter at have været læsemester i 1527 på Københavns Universitet, hvor han endnu var erklæret tilhænger af Erasmus, dog allerede i 1529 gik over til reformationen og samme år lod sig ansætte i Malmø som lektor ved en ny præsteskole og som den første evangeliske rektor ved byens latinskole (I forbindelse med Herredagen i København i 1530 var han meget virksom og fortsatte som sognepræst ved Vor Frue i København og som professor ved universitetet, indtil han i 1548 blev superintendent (biskop) i Vendelbo Stift til sin død i 1553).

I Malmø traf Grundet nu også hollænderen Frans Vormodsen, der oprindeligt havde været munk i Karmeliterklosteret I Helsingør, hvor også den berømte forsvarer for katolicismen Poul Helgesen virkede. Han tog Frans Vormodsen med sig til København, hvor denne virkede en tid som lærer ved et humanistisk-teologisk kollegium i 1519, men i 1529 måtte Vormodsen på grund af sin stigende interesse for reformationen forlade København og tage til Malmø, hvor reformationen var i solid fremgang takket være Claus Mortensen Tøndebinder og Hans Spandemager. Til Poul Helgesens store harme giftede Vormodsen sig og blev i 1537 superintendent i Lund Stift til sin død i 1551.

På grund af de voldsomme uroligheder forårsaget af grevefejden havde Grundet besluttet sig for at blive i Malmø, men situationen blev alvorlig, da fjenderne viste sig foran Malmøs porte, og der udbrød hungersnød i byen. A. S. Vedel skriver i sit mindeskrift over Grundet: *"Jeg husker godt, at min lærer, så ofte talen faldt på denne krig, kunne fortælle mange timer i træk om de lidelser, han måtte døje under denne belejring; de havde, sagde han, svækket og undergravet*

hans legemlige kræfter, som han aldrig havde genvundet, og han klagede, så længe han levede over hovedpine og svag mave (...). Men da dyrtiden dag for dag blev værre, og indbyggerne næppe nok formåede at sørge for deres egne husfæller, kom de fremmede, der hverken havde pårørende i byen eller fik sold som vederlag for krigstjeneste, i en yderst vanskelig stilling og led stor mangel på livets første fornødenheder (...).Hvad skulle altså Grundet gøre, der hverken havde lært at drive et håndværk eller øve krigerfærd? Det syntes ham det mest nærliggende at give sig i tjeneste hos stenbuggerne og dem, der havde opsyn med murernes udbedring, for at læske og blande kalk til dem; men da han engang bragte mureren noget, som ikke var blevet tilbørligt opløst og læsket i kulen, og derfor blev yderst groft overfuset af ham, besluttede han sig til krigstjenesten, som han tidligere havde gruet for. Det samme gjorde også to af hans fæller, der begge senere kom ynkeligt af dage (...). Vår Grundet takkede ofte Gud for hans vidunderlige beskyttelse ikke blot under disse skæbnesvangre ulykker, der ramte hans fæller, men også under andre farer, der andre gange truede ham, ikke så meget fra ydre fjender under de hyppige stormløb, som fra hans raa og vilde krigskammeraters side”.

På grund af sine studier og almindelige anerkendelse blev Grundet af Chrysostomus nu sendt til Ystad for at tage sig af ungdommens oplæring. Skønt indbyggerne viste ham den størst tænkelige hengivenhed, håbede Grundet dog på en lejlighed til at komme til København med videre studier for øje. Og det helt overraskende sker! Jens Sinning dukker pludselig op. Han havde i de urolige år, hvor universitetet i København lå stille, studeret i Wittenberg under Melancthon. Ludfattig har han rimeligvis måttet tigge sig hjem og var ved et tilfælde kommet med et skib til Ystad i en særdeles ynkelig forfatning. Her træffer han til sin overraskelse Grundet, der modtager ham med åbne arme og største hjertelighed. Grundet beholder Sinning hos sig i flere dage for at lære noget af ham og udstyrer Sinning med klæder og nødvendigheder, inden denne sejler til København for så straks efter sin ankomst at kalde Grundet til sig og fremhæve ham for sine omgivelser. ”*Dette havde til følge, at han (Grundet) samme halvår vandt den højeste udmærkelse blandt de første, der efter højskolens (universitetets) genoprettelse opnåede den grad (baccalaureus i de frie kunster) der er begyndelsen til de akademiske værdigheder, og der kan ikke herske mindste tvivl om, at han også ville have opnået de højere grader, hvis hans svage helbred ikke havde standset ham på hans løbebane (...). Og ligesom ved en ildebrand hver især griber det mest værdifulde og søger at redde det, således greb han det fortræffeligste og mest nødvendige, han fandt på sin vej, og tog det med, da han begav sig til sin hjemstavn”.* Hvad A. S. Vedel her tænker på er, at Grun-

Ribe Domskole lige overfor domkirkens hovedindgang. På husets mindetavle står der: Her var ca. 1500-1856 Ribe Domskole. Peder Palladius 1510, Anders Sørensen Vedel 1557-61, Anders Bording 1626-37, Ole Borch 1637-44 og Hans Adolf Brorson 1709-12 var blandt dens navnkundigste disciple. Foto: Ole Lauridsen, Ribe Ugeavis.

det i slutningen af sine studier i København bl.a. fulgte doktor Pomeranus' forelæsninger, et tilnavn for ingen ringere end den berømte tyske reformator Johannes Bugenhagen, født 1484 i Pommern. Han var hidkaldt af Christian III til fra 1537-39 at holde forelæsninger ved universitetet og få sit forslag til ny kirkeordning vedtaget.

Det var Sinning, der i 1542 hjalp Grundet til det anselige rektorat i Ribe, hvor han blev en af tidens ypperste opdragere og lærer for Anders Sørensen Vedel. I sit værk *Tider og Typer* (1907 s. 138-39) skriver Vilhelm Andersen om Sinning og Grundet, ” (...) at der virkelig var humanistisk forårsluft de to venner imellem – en lige fortsættelse af Morten Børups renaissance(...). Som indledning til den lutherske humanisme er dette møde mellem de to af tilfældige vinde på ny sammendrevne barndomsvenner ligeså betydeligt, som mødet mellem Oeblenschlæger og Steffens blev for den nordiske romantik (...)” og ”det var i sådanne folk humanismens kerne overvintrede til en fornyet blomstring” .

Sinning døde desværre allerede i 1547. Melancthon skrev, at Sinning efter hans mening overgik næsten alle sine landsmænd i kundskaber og evner, men ved sin beskedenhed og retskaffenhed var så afholdt af alle ”(...) at jeg både med hensyn til åndelige fortrin og personlig elskværdighed næppe ved at have truffet noget mere fuldendt fra Eders land”. På Bugenhagens anbefaling var Sinning i 1544 blevet udnævnt til doktor i teologien. Han blev i 1545 professor i teologi og universitetets rektor, skønt det ikke var skik at udnævne en ugift mand til denne stilling. For at bøde på dette giftede han sig et par år efter, og da hans kone kort efter brylluppet viste sig at være gravid med en anden mand

nægtede han at lade sig skille, før han i kongens navn blev tvunget dertil. Nedbøjet af sorg døde han kort efter af pesten.

For Sinning gjaldt en harmonisk livsopfattelse og ingen ensidig formalisme. Han er meget liberal, når det gælder benyttelsen af den antikke, hedske litteratur, og vel er den stilistiske uddannelse nødvendig, for at der skal kunne prædikes ret, men ligeså nødvendig er kendskab til menneskelegemet og evne til naturbetragtning. ”*De der ved*”, siger Sinding, ”*at solen, som vi dagligt nyder, er større end hele jorden, og at der i de ringeste urter er særlige kræfter og guddommelige gaver til menneskeslægtens brug og helse, er frommere end de, der uden at have nogen dybere indsigt i disse ting end kvæget på marken, beskuer disse kostelige skabninger med fæiske øjne*”. Da A. S. Vedel senere i 1567 udgiver værket *Similitudines* – religiøse lignelser af Grundet – møder man da også her utallige naturbilledbetragtninger, der bærer præg af stor påvirkning fra såvel Morten Børup som Sinning.

Som fx: ”*Som muslingen i vårens begyndelse med forunderlig tørst begærer den himmelske dug, således begærer Christi menighed de himmelske trossætninger, meddelte af Herrens mund. Men som af dug og af muslingens kød, hvis duft er den ypperste, der opstår en skinnende ædelsten, der besidder en underfuld kraft til at fordrive gift og til at styrke det menneskelige hjerte, således læger ordet, opfanget af troen, virkningsfuldt det sønderknuste hjerte, det giver det evige livs sandeste glæder, som ingen dag skal dø (...). Som moderen ikke blot giver barnet mælk, men også sender den gensidige kærligheds luer til sin pode, således gyder Gud ved ordet, som med grund sammenlignes med mælk, i vort bryst som et pant på sin nådes ånd, der fremkalder kærlighedens kyske brand og påkaldelser (...). Kirken er i verden at ligne ved en isfugl, som lægger sine æg og klækker sine unger ud i havet, aldrig kan den stille sig en rolig dag i udsigt, men stedse må den være beredt på, at alt kan hælde; når havet er roligt, glæder den sig med sine unger, når en storm opstår, må den tappert stå den ud, den må nære sit sind med at håbe på ro. Således er kirken i denne verden som på havet, hvor den avle sig børn, den kan aldrig være sikker imod verdens storme, det er falske profeter, djævelen, kødelighed, menneskets slette sæder og forbilleder. Men omsider vil den overvinde alt ved den sejrherre Jesus Christus, som vi omfatter med troen, og vi går ud deraf som sejrherre over verden, overensstemmende med det ord: denne er den sejr, som overvinder verden, eders tro (...). Som en mand der ved, at han efter 20 års forløb skal forlade dette land og tage bo i et andet, men ikke havde beredt sig til denne færd, han skulle ikke have købt huse og marker her, men heller ikke bestræbt sig for at kunne komme så hurtigt som muligt af sted efter de tyve år, lad således os, da vi ikke har blivende sted i denne verden, berede os*

til rejsen, det vil ske, dersom vi på vor vandring følger den retfærdighed som fører til det himmelske liv”.

Ved Grundets ankomst til Ribe befandt skolen sig i en tilstand af fuldstændig opløsning, og det kunne have været fristende for ham at sige nej til at overtage ansvaret for en skole i et sådant forfald, *”at der næppe var 40 drenge i skolen, dengang han tog dens tøjler i sin hånd”*, men i løbet af ganske få år lykkedes det den nye rektor ikke blot at bringe den på fode igen, men at gøre den berømt i hele riget, så der strømmede disciple i mængdevis til den. Efter sin ankomst til Ribe havde han giftet sig med Anna, datter af hr. Jens Ovesen (fra Ribe eller Vejle?) med hvem han fik 7 børn. Også efter at han i 1550 havde opgivet sit rektorat for at hellige sig sine studier, gav han sig dog af med pædagogisk virksomhed og havde i sit hjem *”Snagdal”* en hel *”opdragelsesanstalt”* – et samlingssted for unge deriblandt også adelsbørn fra nær og fjern, på hvem Grundets undervisning havde stor indflydelse. Med stor pædagogisk fremstillingsevne forstod han at gøre stoffet levende, og det var her hos Grundet, Anders Sørensen Vedel kom til at bo allerede som 14-årig og i mere end 4 år. Der blev her grundlagt et tæt og udbytterigt venskab. Grundet sagde selv om A. S. Vedel: *”Jeg har haft mange disciple, men aldrig nogen, der var mig kærere og elskede mig mere end denne”*.

Hvor intet andet anføres vil den følgende beretnings citater om Jens Pedersen Grundet alle være hentet fra A. S. Vedels tidligere nævnte smukke mindeskrift om samme i Fr. Moths oversættelse:

”Han drog omsorg for alle såvel fattige som rige, han svigtede ingen, som ikke svigtede sine pligter mod sig selv, og fandt han en discipel med særlig glødende læselyst, var det ham en stor glæde at ansøre ham og drage ham frem (...). Denne (...) ypperlige fremgangsmåde kan man takke for, at der fra hans skole, som fra en trojansk best er udgået utallige lærde mænd, hvis virksomhed dels staten og rådbusene, dels skolerne og kirkerne har benyttet og endnu den dag i dag benytter med rigt udbytte (...) det må nødvendigvis indrømmes af det kongelige hof og selv Højskolen” (Universitetet).

For Grundet var det et stort tab, da hans ven i Ribe helt tilbage fra barneårene, den tidligere nævnte Laurids Nielsen dør allerede i 1557, efter at have været præst ved Ribe Domkirke i 1546 og biskop i Vendelbo Stift (Aalborg) i 1553. Kort før havde Grundet mistet sin gode ven og støtte Sinning. En tredje ven havde han dog fortsat hos sig i Ribe, nemlig Hans Svanning, hvem Melancthon foreslog Christian III at lade skrive den danske reformations historie, og som i 1553 udnævntes til *”Danmarks Riges Historicus”*. Arbejdet

hermed skred dog for langsomt frem og blev i 1578 overdraget til A. S. Vedel, der i øvrigt var Svanings svigersøn. Men også A. S. Vedel måtte i 1595 opleve, at opgaven som kgl. historiograf blev frataget ham, ligesom det ikke lykkedes ham at komme i betragtning ved besættelsen af en ledig bispestilling i Ribe.

A. S. Vedel var kun 14 år, da han blev sendt til Ribe ” (...) *min fader anså det for det fornuftigste, at jeg kom til at bo hos Grundet, der var knyttet til min familie ved blodets bånd og gensidige tjenester (...) og da jeg drog hjemmefra formanede min fader mig meget alvorligt til at være ham lydig (...). I et og alt, rettede jeg mig efter hans vink og bud; når han gik ud og vendte tilbage til sit hus, fulgte jeg bagefter ham, jeg lyttede med beundring til hans ord og tale og endelig optegnede jeg flittigt, hvad han sagde (...), da han blev opmærksom herpaa (...), anbefalede han mig varmt til magister Hans Thomesens bevågenhed (...), og da han vidste, at begyndelsen altid er det vanskeligste, lettede han den for mig ved at sætte en bestemt belønning for hver bog, jeg læste til ende (...). Han nægtede mig intet, når blot han troede, at det ikke hæmmede mine studiers gang, og jeg tøvede heller ikke med at lægge min hengivenhed for dagen ved alle mulige små opmærksomheder og skyldig ærbødighed, så jeg aldrig veg fra ham, og han selv engang i andres nærværelse sagde, at blandt de mange disciple, han havde haft, havde han ingen funden, der var ham kærere og mere hengiven end jeg (...). Den blotte erindring herom har været mig (...) til så stor nytte, at jeg aldeles ikke har nødig at søge forskrifter eller forbilleder hos andre til karakterens udvikling og livets førelse, så ofte jeg anvender dem, jeg har fået af ham. Thi hvilken udmærket egenskab har en lærd mand nogensinde ejet, som Grundet ikke besad til fuldkommenhed eller dog i det mindste i så stort et omfang, at den let havde kunnet udvikles videre? Jeg ville aldrig blive færdig, hvis jeg ville nævne og gennemgaa disse hans herlige egenskaber en for en (...). Jeg har ofte set ham alene ligge på gulvet i dybeste ydmyghed på de bare knæ og bede Gud om nåde*

Statue af Anders Sørensen Vedel i Vejle foran Skt. Nikolaj Kirke. Foto: Leif Baun.

med de mest glødende suk, når han formodede, at en fælles eller personlig ulykke truede og jeg tvivler ikke om, at han og Hans Tausen, fordum superintendent i denne by og efter renselsen af evangeliets lære den første og mest urokkelige evangeliets forkynder hos os, har gavnet riget og kirkerne meget ved deres bønner (...). Hans milde karakter, hans redelighed og alvor kan enhver let danne sig en mening om ved at tænke på hans liv, således som jeg hidtil har skildret det (...). Følgende smukke eksempel på taknemmelig kærlighed, som han viste sine allerede gamle og svage forældre, kan jeg derimod ikke forbigaa. Da han nemlig troede, at der intet var, hvormed han mere kunde glæde sine forældre, end hvis han sørgede for, at de jævnligt fik deres børn og børnebørn at se, og at dette var den højeste lykke, Guds velsignelse skænkede os i denne dødelige verden, fik han det indrettet saaledes, at brødre og søstre hvert år på en bestemt og dertil vel egnet årstid tog deres børn med og indfandt sig hos deres forældre. Disse besøg gentoges regelmæssigt til ubeskrivelig glæde for disse gamle mennesker, indtil de mætte af dage, vandrede bort fra dette liv. Denne således virkeliggjorte tanke rostes af alle, der hørte derom, ja den tiltalte mange i den grad, at de efterlignede den (...). Han efterlod nogle skrifter, der vel ikke er udarbejdede med stor skarpsindighed, men dog bærer præg af from flid og en smukt anvendt fritid, hertil hører Lignelserne (Similitudines), der nu udgives af mig med nogle tilføjelser af mig til brug for dem, der skal give almuen offentlig undervisning (...). Næst efter kirkefødrenes værker læste han med særlig glæde Luthers og Philips (Melanchtons) skrifter (...). Hvad de fattige angår, var de i den grad genstand for hans omsorg, at jeg ikke mindes at have hørt eller læst om noget menneske, der har overgået ham heri. Ribe er jo, som mange ved, en temmelig stor og folkerig by, og da der overalt i verden bor fattige side om side med de rige, og tallet på de første som oftest er større end på de sidste, nødes vi til at indrømme, at det også er tilfældet her. Vel var det nu hans ønske, at der så vidt muligt skulle sørges for alle fattige, men dog lagde han ikke skjul på, at de fattiges nød i hans egen by gik ham særlig nær til hjertet. Når han derfor fra tid til anden ved personlig henvendelse opnåede, at så vel andre adelige som særligt Erik Rud og br. Niels Lange (...) kongelige lensmænd på Riberhus, gav offentlig almisse, beklagede han, at han ikke var lige godt kendt med alle fattiges nød i hele byen, thi kun herved kunde uddelingen af disse midler foregaa retfærdigt. For at raade bod på dette mislige forhold bidkaldte han fra hver gade nogle mænd (...), hørte af dem navnene på de andre og indførte dem hver for sig på en liste (...). Jeg har set ham selv ved given lejlighed gaa ind i nogle folks huse for at faa tvivlsomme ting bedre undersøgte, tælle børnene og forhøre sig om forældrenes haandværk og aarsagerne til deres nød. Ved denne fremgangsmåde opnaede han, at der i hele byen ikke var en eneste trængende borger, hvis

personlige forhold og navn han ikke kendte (...). Så at han i sandhed kunde kaldes de fattiges fader, hans hænder de hungriges vederkvægelse, og hans hus de hjælpeløses tilflugtssted (...). Jeg har endnu tilbage at tale om en anden omsorg, jeg mener sjælesørgerens, og denne var hos ham så meget større (end enhver anden omsorg), som sjælene overgaar legemet i værd, ja så stor var den, at han til sidst ofrede det kæreste han havde i livet, livet selv, på den. Da næmlig denne krig, der allerede har været i nogle aar, var udbrudt i vore lande, trængte også sammen med den en pest-bringende smitte ind, enten den nu kom med de fremmede krigsfolk eller af en anden ukendt aarsag, hvorom jeg ikke skal udtale mig, og så pludselig spredte den sin gift, at den på sin fortsatte vandring efterhånden bredte sig til alle rigets dele og de tilgrænsende lande. Da min fortræffelige lærer i denne krigs første aar anede, at denne ulykke nærmede sig, forberedte han sig så godt, at han, hvorledes det end gik, med rolig fatning ventede på dens komme. Derom vidner et brev, han tilskrev mig, da jeg endnu var i Leipzig, i hvilket han klager over disse tiders ulykker og blandt andet siger, at han allerede med længsel venter på dagen for sin befrielse fra legemets bånd, thi at denne ikke er fjern forsikrer han, at han kan forudse af usvigelige slutninger; derfor beder han mig, hvis jeg hører noget om hans bedengang, ikke at svigte hans faderløse børn, men i overensstemmelse med det haab, han sætter til mig, samvittighedsfuldt gøre, hvad jeg nærværende og fraværende ofte har lovet ham (...). Imidlertid tiltog den pestagtige sot dag for dag i voldsomhed, så at den ogsaa nåede til Ribe og udfaldet viste, at hans forudnelser i ingen henseender var falske (...). (I Ribe bortrev pesten 3000 mennesker, over halvdelen af befolkningen i 1565) "(...) Thi da han ikke ville lade sin hjord i stikken og besøgte alle, som lod ham kalde (og saare hyppigt lod de ham kalde, da skete det endelig, da pesten begyndte at blive mindre ondartet, og han allerede som en udtjent kriger havde hjulpet mange andre til at triumfere, at soten trængte ind i hans eget hus. Og den angreb ikke blot alle hans børn, men ogsaa hans hustru, og af disse var hun og en lille datter de eneste, der blev i live; men deres bedring var endnu ikke indtraadt, før han på sig selv iagttog sikre tegn på sotens komme, og lidt efter lidt blev han så stærkt angrebet, at den kastede ham på sygelejet. Da dette rygtedes i byen, fik hans straks besøg af de fornemste af de borgere, som ikke havde forladt staden af frygt; overmaade stor var deres bekymring for ham, og de bragte de kraftigste lægemidler, de kunde finde paa. Men den almægtige og algode Gud besluttede omsider at befri ham fra disse onder og kalde ham til sig, og han havde ikke ligget syg længe, før sygdommens voldsomhed øgedes, og han en dag (det var den 14. august) mærkede og selv sagde, at nu skulde han vandre bort herfra. Da dette blev bekendt i staden, indfandt der sig mange hos ham omkring ved den sjette time om aftenen, deriblandt borgmester Oluf Petersen og byfogden Niels

Tovskov, begge fortræffelige mænd, den agtbare husfrue Anne, enke efter borgmester Jørgen Juel og med disse saa mange andre, at buset næppe kunde rumme alle dem, der kom. Så forlangte han, at man skulde rejse ham op i sengen, vendte sig derpaa til dem, der grædende stod ved hans leje, og trøstede dem i en tale, fuld af kraft og alvor. Derefter tog han saare kærligt afsked med sin ældste datter Susanne, som han altid havde omfattet med den inderligste ømhed, og som for hans skyld var vendt tilbage til byen med sin mand, sagde ogsaa farvel til de andre og gav nogle paabud om et og andet, særligt om sin begravelse (...). (Susanne var gift med Iver Vandel, borger i Ribe, og blev stammoder til slægten Vandal. Grundets yngste datter, der kom sig af sygdommen bed Elisabeth og blev gift med magister Jørgen Lauridsen, søn af Grundets barndomsven, den før omtalte Laurids Nielsen. Grundets enke døde 1581 i ringe kår).

Ligsten over Jens Pedersen Grundet i domkirken i Ribe. Ribe Byhistoriske Arkiv.

”Til sidst rettede han alle sine tanker fra det jordiske til det himmelske, gjorde sig rede til rejsen og begærede af de tilstedeværende den eneste og sidste tjeneste i livet til gengæld for alt, hvad han havde gjort for dem, idet han anmodede dem om hver især at ledsage hans egen bøn med fromme tanker og følelser og selv hver for sig med brændende bønner anraabe Gud om at øge troen hos sin ydmyge og svage tjener og naadigt bevare den i øget stand til hans livs sidste aandedræt for sin søns skyld og ved ham, menneskeslægtens genløser Jesus Christ. Da disse havde gjort dette med mange taarer og han selv med tydelig røst havde fremsagt sine bønner efter bestemte former, lod han atter sit hoved synke roligt ned på puden og lyttede til sin embedsbroders ord, der stod ved hans seng, og efter at en ganske kort stund var forløbet, forlod han livet, der ved Guds gave var tilstaaet ham i mere end fire og halvtredssindstyve aar, gav sin sjæl i Guds varetægt og drog sit sidste suk (...).”

En gammel gravsten over en Jens Pedersen havde Grundet bestemt som epitafium for sig og havde foruden at tilføje ”Grundet” ladet forkrænkeli ghedens symbol indhugge deri. Den findes stadig til højre for indgangen i domkirken. Stenen bærer datoen den 15. august: Grundets dødsdag. Anders Sørensen slutter sit mindeskrift med *”(...) en tak til I Ribe borgere (...) fordi I til Guds ære og fædrelandets fælles tarv har vist min lærer agtelse og velvillie, medens han levede og virkede iblandt eder, og fordi I efter hans død har hædret ham og hans børn med en ærefuld begravelse tilligemed offentlig sorg”*.

Litteratur:

- N. K. Andersen: Det teologiske Fakultet 1479-1597, i: Sv. Ellehøj og Leif Grane (red): Københavns Universitet 1479-1979, bd. V, Kbh. 1980, (27-29).
- H. F. Rørdam (udg.): Kjøbenhavns Universitets Historie 1, Kbh. 1868-1869, 68.537.554-555.568
- Jens Andersen Sinning: Tale om nødvendigheden af filosofiske studier: Synningii Oratio de studiis philosophicis theologiæ studioso necessariis.(udgivet i 1591 af A. S. Vedel) og i 1991 som facsimiliudgave, med kommentarer, ved Eric Jacobsen (ed.) Kbhvn.
- A. S. Vedel: De vita et obitu J. P. Grundith 1567
- A. S. Vedel: Similitudines 1567 (Religiøse lignelser af J. P. Grundet).

Note:

- 1 Niels Eric Grunnet, præstesøn fra Kollerup ved Jelling, opvokset i Vejle, klassisksproglig student, Studerede teologi først i Aarhus og tog kandidateksamen fra Københavns Universitet i 1960. Præst ved domkirken i Aalborg, Asminderød-Grønholt kirker, Fredensborg Slotskirke, Haarby på Fyn og i 28 år ved Egebækvang Kirke nær Helsingør. Afsked i 1997, derpå i 10 år faglig rådgiver i Psykiatrifonden og institutionspræst v. Holmegårdsparkens Plejecenter i Gentofte Kommune.

C. M. Hess og besættelsen

DET SIGES, AT DANSK INDUSTRI MANGLEDE RÅVARER
UNDER ANDEN VERDENSKRIG. OG AT VIRKSOMHEDERNE
MÅTTE ARBEJDE FOR TYSKERNE FOR AT OVERLEVE.
EN UNDERSØGELSE AF C. M. HESS I VEJLE MODBEVISER
DE TO PÅSTANDE.

AF STEFFAN WEBER SØBYE³⁷

Den gængse opfattelse om dansk industri under den tyske besættelse af Danmark 1940-1945 er, at industrien manglede råvarer til produktionen.

Tillige fremføres – af flere førende besættelseshistorikere – i bogen Danmark Besat, at hvis man som virksomhed ville overleve besættelsen, måtte man have arbejdet for tyskerne.¹ En analyse af C. M. Hess Fabrikker A/S viser sig at gå imod denne opfattelse. Af praktiske årsager, betegnes C. M. Hess Fabrikker A/S som C. M. Hess A/S.

Som en dansk industrivirksomhed var det nødvendigt for C. M. Hess A/S at modtage råvarer og halvfabrikata fra udlandet for at kunne producere varer selv.² Besættelsen medførte en del problemer på denne front, da man kun havde Tyskland og lande, som var besat af Tyskland, man kunne modtage varer fra. Det burde sætte sine spor i produktionen, idet man var afhængig af at skulle modtage råvarer fra især Tyskland.³ Det betød bl.a., at gammelt jern (skrotjern) blev en større del af produkterne, men også, at man fra C. M. Hess A/S' side måtte søge efter råjern fra andre steder end i udlandet. På bestyrelsesmøder i 1936 og 1939, havde C. M. Hess A/S' bestyrelse besluttet at opretholde sine råjernslagre – dette ændrede besættelsen af Danmark ikke på.

Forud for besættelsesårene, havde man hos C. M. Hess A/S haft store problemer med at afsætte sine varer. Faktisk var året 1938 det dårligste i mere end 20 år for C. M. Hess A/S. Godt nok havde der været en lille opgang i 1939, men denne var meget lille, og overskuddet dette år lå kun marginalt over, hvad overskuddet var i 1937.

Levering af jern

Traditionelt kom en stor del af den danske industris jernforbrug fra udlandet.⁴ Denne mulighed var afskåret pga. den tyske besættelse af Danmark, og man var derfor nødt til at se mod Tyskland for at få tilført varer udefra til den danske produktion.⁵ Det var ifølge Stauning hovedsageligt på brændselsområdet, man havde problemer med at få dækket sine behov.⁶

Tyskland indvilligede i at levere råjern til Danmark under besættelsen.⁷ Men hvis man for alvor ville have fat i råjern og andre industrivarer til videre produktion, måtte man arbejde direkte for tyskerne og dermed modtage de ekstraordinære industrileverancer.⁸ Disse var fuldstændigt styret af tyskerne, men der var dog også en generel interesse fra industrien i at bevare produktionen – der var derfor ikke mangel på virksomheder, som gerne ville modtage de ekstraordinære industrileverancer, om end det ikke var alle virksomheder, der var villige til at arbejde for tyskerne.⁹ Der var fra tysk side interesse i at holde gang i den danske produktion, og forhandlingerne mellem Tyskland og Danmark foregik via danske og tyske regeringsudvalg.¹⁰ Modsat hvad Sigurd Jensen mente, så skriver Mogens Nissen, at disse forhandlinger foregik under forudsætning af gensidig tillid og forståelse for hinandens synspunkter.¹¹ Man blev også enige om, at man i Danmark skulle etablere et centralkontor for jern, stål og metaller, hvilket var et ønske fra dansk side. Men det kunne uden tvivl bifaldes fra tysernes side, da de havde en stor interesse i, hvad deres leverancer blev brugt til.¹²

På trods af aftalerne med Tyskland var der også interesse for brugen af dansk råjern i industrien. Etableringen af udvinding af dansk myremalm havde dog været længe undervejs. Allerede i 1840'erne havde man forsøgt sig med et dansk stålværk, der skulle levere stål til danske jernstøberier – baseret på dansk myremalm fra Midt- og Vestjylland. Forsøgene med dette blev dog hurtigt droppet, da det viste sig at være meget mere omkostningsfuldt end at købe det i udlandet.¹³ Omkring første verdenskrig blev planerne om et dansk stålværk atter aktuelle – denne gang skulle det også fremstille jern til industrien. Dog endte planerne i skuffen endnu engang, da første verdenskrig sluttede.¹⁴ I 1939 fremlagdes der atter planer for et dansk stålværk, og denne gang skulle det blive en realitet.¹⁵ Og det var på trods af at udbruddet af anden verdenskrig midlertidigt standsede projektet, og den tyske besættelse af Danmark ligeledes skabte nye forhindringer.¹⁶ Til sidst kom stålværket til at ligge i Frederiksværk, efter at både Næstved og Odense havde været oppe at vende som muligheder.¹⁷ I 1942 kom produktionen i gang på værket, og selve

produktionen baserede sig på skrot – både af jern og stål.¹⁸ Det var det, som hos C. M. Hess A/S optrådte i lageropgørelserne som gammelt jern – efter skrottet var blevet bearbejdet på værket i Frederiksværk. Der, hvor stålvalseværket bliver interessant for C. M. Hess A/S, er, at Cement-Jern Konsortiet i Aalborg nævnes som storaftager af varer produceret på skrot inden anden verdenskrig.¹⁹ Uden det kan siges med sikkerhed, må denne virksomhed ligeledes have været blandt kunderne hos Det Danske Stålvalseværk. C. M. Hess A/S fik sine leverancer af råjern og gammelt jern fra netop Cement-Jern Konsortiet i Aalborg.²⁰ Denne virksomhed var ikke eneleverandør, da en opgørelse også nævner A/S Jernkontoret Århus.²¹ I de papirer C. M. Hess A/S sendte ind til revisionsudvalget fremgår det, at C. M. Hess A/S under besættelsen fik leveret jern for i alt 154.659,49 kr. fra A/S Jernkontoret Århus.²² Der vides meget lidt om A/S Jernkontoret Århus, men det importerede især råjern og legeringer fra England inden anden verdenskrig. Anden verdenskrig betød dog, at man ikke kunne importere fra England, så man gik over til at importere fra de andre råjernerproducerende lande i Europa.²³ Det er formentlig herfra, at man havde det råjern, som ikke var dansk. Om de handlede med tysk råjern, vides ikke, og det kan sandsynligvis være kommet fra Det Danske Centralkontor for jern, stål og metaller, som man havde aftalt skulle oprettes.

Opgørelse af råjern i tons²⁴	Pr. 31.3.1944
dansk råjern.....	372
tysk råjern	162
ferro silicium.....	20
norsk vantit råjern.....	50
silico magan	3
ferro mangan.....	1
i alt	<u>608</u>
gammelt jern.....	<u>155</u>
	<u>763</u>

Denne opgørelse er fra 1944 og giver et klart billede af hvilke mængder råjern, man havde på lager pr. 31.3.1944. Heraf udgjorde dansk råjern 61 procent og tysk råjern 27 procent. Resten er råjern fra virksomheder i tyskbesatte

lande, såsom Frankrig og Italien samt Norge.²⁵ Af gammelt jern lå man i alt inde med 155 tons, hvoraf det hele er dansk. Det står dog i modsætning til tallene i alle andre lageropgørelser, hvor man har lige mange tons råjern og gammelt jern på lager – dog skyldes det formentlig i dette tilfælde, at man havde langt sværere ved at få leveret råjern end gammelt jern og man derfor fik større leverancer ad gangen af råjern end af gammelt jern, som man formentlig fik leveret mere løbende. I alt udgjorde udenlandsk råjern 39 procent af C. M. Hess A/S' jernbeholdninger, men det mest overraskende er at dansk råjern udgjorde 61 procent af råjernsmængden. Der er en skrivelse fra Cement-Jern Konsortiet fra 1944 om, at man havde svært ved at skaffe den mængde dansk råjern C. M. Hess A/S ønskede, men det lykkedes dog. Til dette er der en note fra direktør Hess til advokat Ballhausen om, at det ikke var første gang, man var ude for dette.²⁶ Dette kan antyde at man bevidst gik efter at bruge så meget som muligt dansk råjern hos C. M. Hess A/S, og at man flere gange tidligere havde placeret bestillinger hos Cement-Jern Konsortiet. Det kunne også indikere, at C. M. Hess A/S ikke var berettiget til at modtage særligt meget udenlandsk råjern, idet virksomhedens produktion mest var rettet imod hjemmemarkedet og ikke produkter for den tyske krigsmaskine. Cement-Jern Konsortiet havde generelt en central rolle i leveringen af jern til den danske industri under besættelsen, da man her i 1939 havde iværksat en hjemlig produktion af jern ved omsmelting af myremalm fra Vest- og Midtjylland samt Sønderjylland.²⁷ Cement-Jern Konsortiet var dog stadig afhængigt af udenlandske leverancer af bl.a. kul, og dette stoppede i perioder produktionen midlertidigt.²⁸

Men om det har haft en reel betydning for kvaliteten af produkterne, at man brugte dansk råjern frem for udenlandsk, er tvivlsomt. Det er nærmere sandsynligt, at det er den store brug af gammelt jern, der gjorde, at kvaliteten af C. M. Hess A/S produkter og råvarer faldt og kan have skabt en utilfredshed blandt medarbejderne – hvis der var noget reelt bag deres krav i forbindelse med strejken i sommeren 1943. C. M. Hess A/S præsterede formentlig at klare sig igennem besættelsen vha. hovedsagelig dansk råjern. At man måtte lave en form for omlæggelse i produktionen og bruge større mængder gammelt jern betød blot, at kvaliteten ikke kunne forventes at have været helt så god som før besættelsen. Havde C. M. Hess A/S satset udelukkende på udenlandsk råjern, havde man nok haft problemer med at producere på samme niveau, som man nu engang gjorde under besættelsen. For godt nok var der aftaler med Tyskland om levering af materialer til industrien og

derunder råjern, men disse var langt fra nok til at dække den danske industris behov.²⁹

Ligeledes var det de virksomheder, der producerede krigsvarer for den tyske hær, som fik de største leverancer af jern.³⁰ Det gjorde C. M. Hess A/S som bekendt ikke.

Det ville være væsentligt, om man hos C. M. Hess A/S kunne have klaret sig igennem besættelsen ved brug af dansk råjern. Dog er der nogle usikkerhedsfaktorer, som gør, at dette er svært at vurdere. Blandt andet vides det ikke, om fordelingen af dansk og udenlandsk råjern altid så sådan ud, og hvorvidt kvaliteten af det danske jern var god nok til at kunne produceres, uden man brugte udenlandsk jern deri også. En faktor, som dog taler for, at C. M. Hess A/S kunne bruge rigtig meget dansk råjern, var, at Jørgen Buchardt skriver, at ”den største del af jernet i konsortiets levetid blev dog leveret til landets jernstøberier, der således under verdenskrigen kunne støbe omkring halvdelen af deres normale produktion”.³¹ Ifølge Joachim Lund gik industriproduktionen dog samlet set kun tilbage med ca. 20 procent i perioden 1940-1945, pga. manglende brændels- og råvaretilførsler.³² Der var bare en omstændighed, som var anderledes ved C. M. Hess A/S frem for mange andre virksomheder i (jern)industrien, og det var, at C. M. Hess A/S var i om ikke krise så i knibe med at få afsat sine varer inden besættelsen. Derfor kan det, at man opretholdt råjernslagrene på samme niveau som i 1936 og 1939 – hvor man havde haft mere jern på lager, end man reelt havde brug for dengang – betyde, at man kunne producere betydeligt mere, end man havde gjort før besættelsen.

Der var betydeligt mere dansk råjern på lager end udenlandsk under besættelsen. Ud fra dette kan konkluderes, at man brugte dansk råjern til at opretholde råjernslageret på samme niveau som i 1936 og 1939. Om dansk råjern også var lige så godt som udenlandsk vides ikke, og ej heller blandingsforholdet mellem dansk og udenlandsk råjern i produkter kendes. Dog vides det, at der kom mere gammelt jern i produkterne under besættelsen og dermed mindre råjern. Dette betød formentlig en forringelse af produkterne i en eller anden grad, og dette var på trods af, at man kunne opretholde sit råjernslager. At man var nødt til at bruge gammelt jern siger dog, at man i perioder havde svært ved at få råjernet hjem.

Takket være, at man opretholdt sit råjernslager, kunne man hos C. M. Hess A/S producere flere varer under besættelsen, end man kunne inden besættelsen. Og takket være dansk råjern lykkedes det at opretholde råjernslageret.

Det var altså ikke en nødvendighed for C. M. Hess A/S at arbejde for den tyske værnemagt for at få leveret råjern eller andre råvarer.

Salget til værnemagten i regnskabet

Indeksudvikling i omsætning pga. den tyske værnemagt (direkte og indirekte).³³					
1940	1941	1942	1943	1944	1945
100	24	55	42	10	0,34

Det fremstår klart, at år 1940 var det år, man hos C. M. Hess A/S havde den største omsætning takket være den tyske værnemagt – direkte såvel som indirekte.

Dét, som gjorde, at man i 1940 havde så stor en indtjening, var, at man solgte varer for i alt 380.041,43 kr. Det fordelte sig på 101.166,52 kr. i salg til Wright, Thomsen & Kier og et salg på 274.651,36 kr. til forhandlere af C. M. Hess A/S produkter.

At der sker en stigning fra 1941 og til 1942 (samt 1943) skyldes, at man i 1942 havde den største omsætning på Ustrup Skibsbyggeri og det næststørste i 1943.

Værnemagtsomsætnings andel af den samlede omsætning i % - fra før besættelsen ³⁴					
1940	1941	1942	1943	1944	1945
8,49	1,91	3,26	2,73	0,79	0,04

Det ses heri tydeligt, selvom man fik en dom for at sælge sine produkter til værnemagten, så var det ikke pga. dette, C. M. Hess A/S for alvor havde større omsætning. Kun i 1940 havde værnemagtsomsætningen en nævneværdig andel, men det var stadig under en tiendedel med 8,49 procent af den samlede omsætning. At der var en mindre fremgang fra 1941 til 1942 (og 1943) skyldtes som i tabellen, at man disse år havde den største omsætning

på Ustrup Skibsbyggeri – med 1942 som det største og 1943 som det næststørste.³⁵

Stigning i omsætning fra før besættelsen.³⁶		
År	Samlet stigning i omsætning	Værnemagtsomsætnings andel af samlet stigning i omsætning
1940	1.036.294,03	36,67
1941	1.407.918,81	6,58
1942	2.968.632,15	7,04
1943	2.396.406,32	6,64
1944	1.442.587,65	2,66
1945	-422.786,07	-0,30
1946	8.829.052,89	9,98

Værnemagtssalget havde dog en betydning for den stigende omsætning, især i 1940. Derefter var der et kraftigt fald, og samlet set udgjorde den omsætning, C. M. Hess A/S havde pga. værnemagten, kun 9,98 procent af den samlede omsætningsstigning for hele besættelsen.

Noter:

- 1 Dahl, M. F., 2010, side 130-131.
- 2 Dahl, M. F., 2010, side 151.
- 3 + 4 Jensen, S., 1971, side 43.
- 5 + 6 Fog, M. 1945, side 100.
- 7 Dahl, M. F. 2010, side 164-165.
- 8 + 9 Dahl, M. F. 2010, side 164.
- 10 Nissen, M. R. 2005, side 30.
- 11 Nissen, M. R. 2005, side 29.
- 12 Jensen, S 1971, side 4.
- 13 Buchardt, J. 2009, side 15.
- 14 Buchardt, J. 2009, side 21.
- 15 Buchardt, J. 2009, side 31.
- 16 Buchardt, J. 2009, side 42-43.
- 17 Buchardt, J. 2009, side 48.
- 18 Buchardt, J. 2009, side 77.
- 19 Buchardt, J. 2009, side 79.
- 20 Årsregnskaber mv. 1943, 13.4.1944.
- 21 Årsregnskaber mv., debitorer og kreditorer.
- 22 Korrespondance vedr. værnemagten, 24.2.1950.

- 23 <http://www.coneliand.dk/Danmarks%20aeldste%20forretninger/DAEF%20200-299/Side%20291%20Jernkontoret.html>.
- 24 Årsregnskaber, tabs og vindingskontoblade, løst papir.
- 25 + 26 Årsregnskaber mv. 1943, 13.4.1944.
- 27 Buchardt, J. 2009, side 24-25.
- 28 Buchardt, J. 2009, side 25.
- 29 Jensen, S. 1971, side 49.
- 30 Jensen, S. 1971, side 46-47.
- 31 Buchardt, J. 2009, side 25.
- 32 Dahl, H. F. 2010, side 165.
- 33 + 34 + 36 Regnskaber, tabs- og vindingskontoblade, 1937-1947 og Korrespondance vedr. værnemagten, beregninger fra revisionsudvalget.
- 35 Korrespondance vedr. værnemagten, beregninger fra revisionsudvalget.
- 37 Fremstillingen bygger på forfatterens studier til det afsluttende speciale i historie ved Syddansk Universitetscenter.

Kirkemonsteret i Vejle

DEN 3. MARTS 1883 KUNNE LÆSERE I VEJLE AMTS FOLKEBLAD SE EN ANNONCE OM, AT VEJLE KIRKETÅRN SKULLE RESTAURERES. DER SKULLE VÆRE MØDE OM SAGEN PÅ TIRSDAG KL. 8. ALLE, MÆND OG KVINDER, SOM VILLE INTERESSERE SIG FOR SAGEN, ANMODES OM AT GIVE MØDE. DET BLEV STARTEN PÅ ET NÆSTEN SEKS ÅR LANGT FORLØB, HVOR ARKITEKTEN LUDVIG A. PETERSEN SKULLE FÅ KRAS KRITIK.

AF LEIF BAUN¹

Mødet tirsdag den 5. marts samlede ca. 100 mennesker.² Menighedens præst siden 1863, Carl Christian Wittrup (1809-1888), begyndte med at trække en direkte linje fra biblen til Vejle: Han mindede nemlig om kong Davids iver for at opføre sin gud et hus, der ikke skulle overstråles af hans eget cedertræspalads. I Vejle var der adskillige bygninger ”af anden art”, der var langt skønnere end kirken! Mænd med mæcentilbøjeligheder skulle være usædvanligt tonedøve for ikke at kunne høre den opgave, der lå her.

Kirkesynet havde forinden påbudt reparationer, som måske ville løbe op i 5-6000 kr. Kirken er fattig og har gæld på 23.000 kr., så menigheden må træde til. Når nu det skulle være, var det så ikke anledning til at få et nyt tårn i stedet for det nuværende, mindre skønne tårn? Det ville samtidig udvide kirken med en femtedel, og så kunne man undgå i alt for nær fremtid at blive nødsaget til at udbygge kirken. Taleren appellerer igen til den lokale offervilje ved at fremhæve den forkærlighed for kirkerne, som menighederne i Grejs, Uldum og Langskov har vist ved at forny deres gudshuse. Taleren er overbevist om, at samme indstilling ikke skal savnes her.

”Vejle med sine smukke omgivelser kan ikke være bekendt at have et kirketårn som det nuværende. Rejsende har kaldt det en skandale for Vejle”, citerer avisen pastor Wittrup for at sige.

Et nyt tårn ventes at koste mellem 25.000 og 33.000 kr. Man har 2.000 kr. fra en dilettantforestilling og gaver. Dertil skal en komite af mænd fra menigheden, heriblandt flere købmænd, gå i gang med at skaffe penge.

Det oprindelige tårn på Vejle Skt. Nikolaj var opført omkring 1400. Siden blev kirken udvidet mod syd, så tårnet kom til at se fejlplaceret ud. Foto ca. 1880. Vejle Stadsarkiv.

Et rent monstrum

De må have mødt modgang i forsøget på at rejse penge. Det viser følgende bramfri tekst i VAF fra midt i juli 1886: Vejle Kirke er, som temmelig almindelig bekendt, et rent monstrum i arkitektonisk henseende. Symmetrien er lige så grundigt hånet på Vejle Kirkebygning som på byens fleste andre offentlige bygninger, teateret ej at forglemme. Man har længe tænkt på at hjælpe lidt på kirkens ydre ved at forsyne den med et nyt tårn med et højt slankt spir. Denne plan er hidtil strandet på pengemangel, thi kirken er fattig, den evner ikke at tilskyde noget klækkeligt. Det er vel nærmest i betragtning heraf, at byrådet har været så rundhåndet at tilbyde et tilskud på 12.000 kr. Dermed er de økonomiske vanskeligheder dog langt fra

klarede, thi et nyt tårn med spir vil komme til at koste den fabelagtige sum af omtrent 40.000 kr. Scavenius siges nu gennem sin provisoriske administration at ville hjælpe ved at yde et lån, der skal afbetales gennem 28 år med seks procent. Kirkeinspektionen siges at ville tage mod dette tilbud, og hvis så er, vil den tid rykkes nærmere, da Vejle som de fleste andre byer kan møde med et kirkespir.

Jacob Scavenius var kultusminister 1880-91.

Det første byggear

28. april 1887 skriver avisen: I dag påbegyndtes nedbrydningen af det gamle tårn på Vejle Kirke, hvorefter opførelsen af det nye høje tårn med spir ventelig vil skride rask fremad. I dag [torsdag] ringer klokken for sidste gang i det gamle tårn. I morgen vil den blive taget ned, og Vejle vil da ikke i nogen dage have nogen kirkeklokkeklang. Nogle dage ind i juni var det gamle tårns

nedbrydning tilendebragt, og i dag [8.6.] begynder man at lægge grunden til det nye tårn. En højtidelig grundstensnedlæggelse finder ikke sted.

Udgravningen til det nye tårn afslørede en del skeletter af lig og rester af ligkister fra den kirkegård, som i forrige århundrede omkransede kirken. Den blev nedlagt 1826.³

De opgravede ben vil blive nedlagt på en af byens kirkegårde.

To måneder senere er Vejle Kirketårn nået op i halv højde og er fri af skibets mure. Samtidig udføres en mindre restaurering af kirkens nordfløj.

En måned senere var to murerlærlinge ude for en arbejdsulykke. De faldt ved middagstid 3 og 10 alen ved bygning af Vejle Kirketårn, fordi et bræt gik itu. De blev hængende på stilladsets tværstivere. En brækkede en fod, og den anden slap uskadt. Det kunne være gået langt værre, da de arbejdede i ca. 60 meters højde.

Sidst i september var Vejle Kirketårn i højde med skibets tagryg. Murerne skal bygge seks meter mere. De kunne være nået endnu længere, hvis ikke de manglede tegl fra Stenderup Teglværk i Horsens. ”Uden stenbrænderens smøleri kunne spiret have været rejst før vinter”, fastslår avisen.

24. oktober rejstes spiret, dog kun tømrværkets nederste del pga. årstiden.

Spiret på Vejle Kirke førtes i dag [9.6.1888] op til sin fulde højde og kran-sen hejsedes. Det 80 fod høje spir på det 88 fod høje, i fjor opførte nye tårn, tager sig imponerende ud. I en højde af 168 fod – hvortil kommer en høj vindfløj med kugle, kors m.m. – ser man i dag tømrrerne klatre uden på det slanke spir. Det er ikke for nervesvage folk at se på, og der skal en vis nervestyrke og rolighed i blodet til at stige op og arbejde i en sådan højde.

Var Vejle en højtliggende by, ville det høje kirkespir kunne ses i en meget vid omkreds. I det hele taget bliver det ny kirketårn med det slanke spir en pryde for byen. Skribenten nævner desuden, at orglet flyttes ind i tårnrummet, så der bliver mere plads i kirkeskibet.

Den 4. september 1888 lød der knap så rosende toner fra Vejle Amts Folkeblad. Man må tro, journalisten har talt med nogle af håndværkerne. Teksten, der gengives nedenfor, bruger deres synsvinkel og antyder nærmest helt nutidige problemer med styring af byggeri og underleverandører.

”På de fire mindre spir, som omgiver det høje, imponerende ottekantede spir på Vejle nye kirketårn, påsættes i dag de forgyldte kugler og kors. Dækningen vil derefter tage sin begyndelse.

Det er nu snart halvandet år siden, grundstenen blev lagt til det, og endnu

Det nuværende kirketårn var færdigt i vinteren 1888-89 og tog på alle måder revanche for det ældre tårns mangler i størrelse og udstyr. Fotos side 38 og 40 er i samme størrelse og viser, hvor meget større det nye tårn er. Foto: Leif Baun.

vil drage alvorlig omsorg for, at materialerne, der savnes, kommer til stede hurtigst muligt, så kirketårnet kan stå færdigt, inden vinteren indtræder. Det sløseri, der fra bygmesterens side i denne sommer er vist, bør ikke fremdeles finde sted. Bliver der ikke taget energisk fat fra bygmesterens side, er det at vente, at de autoriteter, der har med kirketårnet at gøre, vil minde hr. Petersen om hans pligt, gøre det for kirkens, for byens og for håndværksmestrenes side.”³

står det kun halvt færdigt. Der arbejdes daglig kun et par mand på det, og der er kun ringe sandsynlighed for, at det bliver færdigt i år. Omgiven af de høje stilladser kommer det til at stå endnu en vinter over til vansyn for kirken, spiret og omgivelserne. Grunden til denne utrolige trækken i langdrag ligger i, at de pågældende håndværksmestre mangler de materialer, de skal bruge. Det skyldes bygmesteren, hr. arkitekt Petersen. Han skal nok have sin interesse i at trække byggearbejdet i langdrag; men det burde dog have en grænse. At skulle være tre somre om at opføre et kirketårn er dog for galt, for ikke at tale om det økonomiske tab, det er for de håndværksmestre, som har arbejdet i entreprise.

Det er at håbe, at hr. arkitekt Petersen, skønt han har vendt Vejle ryggen og har slået sig ned i Århus,

Noter:

- 1 Leif Baun, f. 1960, journalist ved Vejle Amts Folkeblad siden 1989.
- 2 Vejle Amts Folkeblad: 3. + 7.3.1883, 15.7.1886, 28.4., 8.6., 5.8., 6. + 23.9. og 24.10. 1887, 9.6. og 4.9.1888.
- 3 Danmarks Kirker, Kirkerne i Vejle, Vejle Amt, bind 2-3, s. 84, 108f, 189. Side 109 oplyses, at vindfløjen blev opsat i august 1888. Vejle Bys historie 1327-1927, s. 170. De to bøger skriver, at det nye tårn er bygget 1887-1888, så måske nåede det trods alt at blive færdigt trods avisens forudsigelse.

Fire år på ”Banken”

DISSE ERINDRINGER FRA ET HERSKABELIGT HJEM I
KOLDING RUMMER BL.A. GLIMT AF FORFATTEREN NIS
PETERSEN, SOM BOEDE HER EN VINTER, ET OPHOLD
DER ELLERS IKKE OMTALES I LITTERATURHISTORIEN.

AF JØRGEN BYSTED¹

”Banken” spillede en stor rolle i min mors erindringsstof. I dette herskabelige hjem lidt uden for Kolding tilbragte hun fire af sine unge år fra maj 1933 til maj 1937. Hun var født i juli 1905, og var således 27, da hun kom, og endnu ikke 32, da hun rejste. Hun fortalte ofte om årene i det store hus med de gode arbejdskammerater og de mange spændende gæster, og historien her bygger i det væsentlige på det, jeg husker af min mors fortællinger suppleret med relevant stof hentet på internettet.

”Banken” var opført en halv snes år tidligere af fru Cæcilia Hedemann, da hun blev skilt fra sin mand, pastor Hedemann, som var præst ved Sct. Nicolai Kirke i Kolding 1914-22. Han var barnebarn af general Hedemann – undertiden kaldt von Hedemann – som er kendt fra flere slag i 1848 under de slesvigske krige. Forfatteren Jens Baggesen var i en anden gren af familien. Der var så at sige blåt blod og indgifte i slægten, og det havde fru Hedemann fået nok af. Familien skulle ikke degenerere, så hun så helst sine børn gift med jævne, sunde mennesker.

Der var syv børn i ægteskabet. Yngst var sønnen Paul, og det var ham, vi i min familie kendte bedst. Han startede som 21-årig i 1934 Koldingegnens Mosteri med sin mor som medejer.

Cæcilia Hedemann var ikke født rig, men det blev hun. Hendes far var Christian Ditlev Ammentorp Hansen, som var farmaceut og opfinder af blandt andet smørfarven og osteløbeenzymet. Han grundlagde firmaet A/S Chr. Hansens Laboratorium, og licensrettighederne herfra gjorde familien særdeles velhavende. Cæcilias mor døde, da hun var ganske lille, og året efter giftede faderen sig med en datter af en kammerherre, som for øvrigt hed Hedemann. Der kan henvises til den danske udgave af Wikipedia, hvor der er

påbegyndt en udredning af familieforholdene. Fru Hedemann selv talte om sin familie og sin fine familie.

Efter sin skilsmisse kørte fru Hedemann rundt på egnen sammen med en veninde og så på huse. Det endte med, at hun på en stor grund ude i Dalby lod opføre et nyt hus med udsigt over Kolding Fjord og anlagde en frugtplantage. Huset blev bygget i gammel stil, røde sten med stråtag og tre skorstene, udvendige trappetrin af møllesten og kalkede vægge inde. Hun kaldte det ”Banken”, og der flyttede hun ind i maj 1922.

Pastor Hedemann blev på sine gamle dage svagelig og flyttede senere ind i den ene ende af huset og boede der i et par værelser, der blev lagt sammen. Men parret blev ikke gift igen.

Min mor var lærerdatter fra landet og den ældste af de ni søskende, der overlevede barndommen. Da hendes far døde, var der fire børn i hjemmet under 12 år, og familiens eneste forsørgelsesgrundlag var en enkepension. Der var ikke råd til at give den store børneflokk en uddannelse. I hvert fald ikke pigerne, mens drengene fik lov at tage en realeksamen eller kom i lære i brugsen, hvorefter de måtte klare sig selv.

Mor fik lov til at gå til klaverspil og skulle ellers tage sig af sine små søskende, men i 1924 kom hun som 19-årig ud at tjene som pige i huset. Da hun kom til ”Banken” som kokkepige 1. maj 1933, var det således med solide erfaringer fra otte tidligere pladser i huset og et sommerophold på Ryslinge Højskole, efter at hun første gang var hjemmefra.

På ”Banken” var der en pænt stor husholdning, der foruden fru Hedemann og kokkepigen i hvert fald omfattede en pige mere, en gartner, en del unge medhjælpere og de ikke så få gæster, som fru Hedemann lod bo hos sig i kortere eller længere perioder. Dertil kom en del personale fra mosteriet, der – i hvert fald i den første tid, da det blev startet op – var på kost både til de faste spisetider og uden for.

De første to år, mor var på ”Banken”, var der meget arbejde om sommeren og ikke så meget at lave om vinteren. Da lukkede fru Hedemann huset af og tog på Liselund Menighedsskole ved Slagelse, som hun var medejer af. Mor fulgte med og blev elev på højskolen med halv løn det første år. Den anden vinter var hun først i Tønder for at lære broderi og derefter på Liselund i januar med fuld løn. Hun skulle ikke engang gøre rent på sit eget værelse, fortalt hun senere. En anden elev på Liselund i vinteren 1933/34 var Niels Bysted, og det var her han og Valborg Kjems Hansen kom til at kende hinanden. De to blev senere min far og mor.

Sommeridyl på "Banken".

Forfatterens mor, Valborg, i arbejdstøjet.

En af døtrene i huset var Søs, og hendes kæreste var i sommeren 1934 elev på Askov Sløjdlærerskole sammen med min far. De to sløjdelever besøgte "Banken" og deres kærester på cykel, og Søs og min mor var på genvisit i Askov. Søs blev gift på "Banken" i efteråret 1934. Mine forældre ventede tre år mere, til de havde skabt et stabilt grundlag for forsørgelse af en familie.

Til den del af "Banken"s husholdning, mor selvstændigt tog sig af, hørte madlavning, bagning, syltning og henkogning af produkter fra den meget store have. Desuden deltog hun i vask og rengøring, og især storvasken kunne være en udfordring, når der var mange at vaske om med tidens teknik: Gruekedel, vaskebalje og skyllekar.

Det skete, at fru Hedemann selv gav en hånd med i køkkenet. Når der for eksempel blev henkogt pærer, skulle de overskårne pærer nemlig stables smukt oven på hinanden i henkogningsglassene, og det var fru Hedemann selv bedst til, fordi hun havde smalle hænder, der kunne komme rigtigt ned i glassene.

"Banken"s gæster

Fru Hedemann lod flere kunstnere og interessante personligheder bo på "Banken" i perioder. Blandt dem maleren og billedhuggeren Carl Viggo Garm, som hun havde lært at kende på Liselund. Garm var en lidt yngre bror til forfatteren og digteren Nis Petersen, men havde taget navneforandring til Garm. Brødrene må have haft noget med det navn, for der findes breve og tekster, hvor Nis Petersen underskriver sig Nis Garm. Skuespilleren Ellen Malberg, som var Nis Petersens fraskilte kone, kom på "Banken", når hun

optrådte på egnen. Og Nis Petersen selv opholdt sig der nogle måneder i vinteren 1936/37.

Der kunne være en del uro ved disse kunstnertyper, men de var også en ny og anderledes oplevelse for mor. De betød ekstra arbejde til hende, men de kunne jo også være underholdende, morsomme, charmerende og slagfærdige, og mange avisudklip i mors papirer vidner om, at hun blev ved at samle stof om dem, hun havde mødt. De havde gjort et indtryk på hende. Naturligvis indgik de også i de historier, hun fortalte om oplevelser fra sine unge år, og jeg vil forsøge at genfortælle nogle af dem.

Sammen med Garm var Lis Elkjær med pigenavnet Grascitz blandt gæsterne i fire-fem måneder tidligt i 1935. Hun var jævnaldrende med mor, holdt sin 30-års fødselsdag under opholdet i marts, og havde været skuespiller. Hun havde også fået sig et alkoholproblem og var begyndt at skrive.

En dag, hvor kulden bed, sad hun i en stol i stuen og krøb sammen under et tæppe, mens Garm gik op og ned ad gulvet med tommelfingrene under selerne. Hun frøs og mente, det var koldt, Garm sagde, han klarede sig.

”Vent De bare, til De bliver lige så gammel som jeg”, sagde hun til Garm, som må have været ret nøjagtigt syv år ældre end hende.

”Når jeg bliver så gammel, så vil jeg stoppes ud”.

”Åh Garm, De skal se, der er såmænd ingen, der vil have Dem stående”.

Ellers boede Lis Elkjær i Blokhuset, der var et rigtigt bjælkehus, som var opført på den store grund og blev brugt til gæstebolig. Sommetider dikterede hun til Garm, som skrev på maskine, men hendes forfatterdebut kom først i 1939 med romanen ”Jeg tror ikke på jer”.

Hun blev årsagen til affvinning af husets hund, boxeren Boy. Fru Hedemann havde arvet den fra ”etatsrådinden”, som hun sagde. Historien fortæller ikke nærmere om, hvem hun var, men faktisk var fabrikant Hansen for længst blevet etatsråd, og hans anden hustru kunne vel så kalde sig etatsrådinde. Hun døde i 1930, og det kan altså have været fra hende, hunden var arvet. Var det det, er det da interessant, at fru Hedemann, som vi ved, helst så sine børn gift med jævne mennesker, omtalte sin stedmoder på den måde.

Fru Hedemann selv brød sig ikke rigtigt om hunde. Det gjorde mor og gartner Norup til gengæld. De tog sig af Boy, som ellers havde været overladt til sig selv, og legede med den til megen gensidig fornøjelse. Mor glemte aldrig den hund, som virkelig var en opmuntring og adspredelse i dagligdagen for hende og andre i personalet.

Men den kommende forfatterinde på besøg havde medbragt sin egen lille

Udsigt fra "Banken" over Kolding Fjord 1937.

hund. En lille, dum skødehund efter andres opfattelse. Den provokerede en dag Boy, så den større hund snappede efter den lille, og med boxere er det sådan, at de, når de bider, kan få krampe i kæben, så de ikke kan slippe igen.

Netop den dag var både mor og gartner Norup borte på ferie, så der var ingen til at berolige Boy og tage den i forsvar. Derfor gjorde fru Hedemann på opfordring kort proces: Hun gav ordre til, at den skulle aflives, så den ikke kom til at skade kræet en anden gang.

Da mor kom tilbage, blev hun allerede i indkørslen mødt med den forfærdende nyhed, at hendes elskede Boy var død – og hvorfor og hvordan. Da Norup kom tilbage, undlod de ikke at fortælle fru Hedemann, hvad de mente om det, og hun har senere fortalt, at havde hun vidst, hvor meget de holdt af den hund, havde hun aldrig givet lov til at aflive den.

Hændelsen gjorde ikke gæsten mere populær hos personalet. Alkoholproblemet kunne heller ikke skjules, og da der ikke var noget at få på "Banken", bestilte hun en dag en taxa til at køre sig ned til et værtshus i Kolding. Det var imod fru Hedemanns regler. Hun blev vred, ringede til taxa og fik chaufføren fyret. Så sagde gartner Norup op, flyttede sine papirer og rejste.

Det blev for meget for fru Hedemann, gæsten blev bedt om at rejse, og Norup kom tilbage. Han blev der livet ud, giftede sig med Martha, der var den anden pige på "Banken", og boede i mange år med sin familie i Nødde-

hytten, et større bjælkehus nede i bunden af frugtplantagen. Lis Elkjær fik de følgende 10 år en karriere som forfatter med fire romaner og et radiohørespil.

En anden gæst var Lissen Ewald, som var datter af forfatteren Carl Ewald og søster til forfatteren Jesper Ewald. Det var ham, der blandt andet skrev Gråpeter om en kat, der er forkælet killing hos en sommerhusfamilie, men bliver efterladt i skoven, da familien rejser hjem til byen. En historie, der ender godt, men som jeg syntes var så skrækkeligt sørgelig at få læst op som barn.

Også hun var kunstner og lavede blandt andet batiktørklæder, som mor havde to af. Det ene havde hun købt, det andet var en gave. Hun malede også, og ville have malet mor, som hun bad sidde model i køkkenet i sit arbejdstøj og med forklæde. Mor kunne ikke se, hvornår hun skulle have tid til at sidde stille. Jamen, så kunne det blive i middagspauserne, foreslog maleren, men pauserne havde mor brug for til at hvile sig, og portrætmaleriet blev aldrig til noget.

Lissen Ewald havde en lille datter med, som hed Kirsten. Engang, hvor alle sad ved bordet og så ned, mens fru Hedemann bad bordbøn, løftede pigen dugen og kiggede først ned under bordet, så undrende op mod fru Hedemann. ”Hvem taler du med?”, spurgte hun så.

Garm opholdt sig flere gange på ”Banken”, hvor han i hvert fald noget af tiden boede i Nis Petersens berømte sigøjnervogn, som han fik flyttet over

Udflugt fra Banken. Forfatterens mor, Valborg Kjems Hansen, sidder på skærmen.

fra Fortunen i Dyrehaven og stillet op i det, der blev kaldt grusgraven. Han gjorde ikke meget væsen af sig, men passede sig selv og var til ringe ulejlighed. Han kom ind i køkkenet om morgenen, øste sin havregrød op fra gryden og satte sig ved bordet og ordnede sin morgenmad selv.

Med Nis Petersen var det meget anderledes. En dag i efteråret 1936 kom Garm ind i køkkenet og sagde: ”Nu kommer min bror, så rejser jeg”. De to brødre var meget forskellige, og skønt de ellers var tæt på hinanden, ville Garm ikke være gæst på ”Banken” sammen med Nis.

Nis Petersen på ”Banken”

Fra litteraturhistorien ved vi, at for Nis Petersen var året 1936 begyndt med en rejse til Barcelona med veninden Bibs Tuxen. Hun rejste senere hjem, mens han blev i byen, hvor han håbede at kunne skrive. Men han faldt i druk og blev syg og blev så hentet hjem af veninden, som også sørgede for, at han blev indlagt til behandling og afvænnning i Hultafors i Sverige.

Senere kom han tilbage til Danmark, hvor han blandt andet boede i provstegården i Hesselager på Fyn. Og så dukkede han op som gæst på ”Banken” sidst i november, nogle uger før jul.

Dette ophold er aldrig omtalt nogen steder i den ellers så omfattende litteratur om Nis Petersen. Det skyldes, at fru Hedemann ikke ville have det nævnt, og personalet havde også besked på, at det ikke skulle fortælles til nogen udenfor. Det er det aldrig blevet, og derfor står der alle steder, at han i denne periode opholdt sig på ”en fynsk præstegård”. Men han var altså på ”Banken” ved Kolding tre-fire måneder i vinteren 1936/37.

Opholdet kom formentlig i stand på initiativ af fru Biilmann i Herning, der som bekendt tog sig utrolig meget af Nis Petersen gennem mange år. De to fruer havde truffet hinanden, og fru Hedemann blev derved inddraget som en af de velmenende damer, der tog sig af Nis Petersen for at værne om hans talent og give ham mulighed for at skrive. Initiativer, som ind imellem nødvendigvis måtte opleves som formynderiske af hovedpersonen selv. Mens Nis Petersen boede på ”Banken”, førte de to fruer ofte lange samtaler i telefonen om, hvordan situationen skulle gribes an.

I Nis Petersens lidt pasticheagtige novelle Breve til William Humpel i samlingen Dagtyve og andre fra 1941 er en af brevskriverne Williams gamle plejemor. Hun blander sig bebrejdende i hans livsførelse, som hun anser for udsvævende og umoralsk – men med de kærligste hilsener. I novellen har Nis

Petersen valgt at kalde hende Cæcilia. Måske er det at lægge for meget i det, hvis man opfatter det som en hilsen til fru Hedemann. På den anden side er Cæcilia et ret specielt navn.

Da Nis Petersen kom, sagde han til mor:

”De kender min bror Garm?”

”Ja.”

”Ham mærker De ikke meget til.”

Og det var jo rigtigt. Garm passede sig selv, men Nis var rastløs.

”Jeg kan ikke forstå, De kan holde ud at være her”, sagde han til mor en af de første dage.

Det forstod mor ikke. Hun fremhævede naturen og den fredelige beliggenhed: ”Her er da smukt”, sagde hun. ”Se bare naturen og udsigten over vandet.”

”Vand! Ja vand, det er sgu godt nok med vand. Der er bare alt for meget af det.” Sådan havde han det også med naturen i den tid: På ”Banken” var for meget af den.

Nis Petersen var jo på afvæning, havde det dårligt med sig selv og var ind imellem pirrelig. Han havde ringe appetit, og der blev gjort meget ud af at få ham til at spise. Man gik over til to menuer, en for folkene og en for de kræsne gæster. Normalt spiste man vegetarmad på ”Banken”, men nu skulle der også serveres and og den slags. Man plejede at spise sammen, i hvert fald til nogle måltider, men Nis fik den idé, at han ikke ville spise sammen med folkene, fordi han mente, de så ned på ham. Senere måtte man også have forskellige spisetider, fordi snakken fra de spisende i køkkenet generede ham i stuen. Det var ikke noget, han forlangte, men man rettede sig meget efter hans luner, for at man kunne ”pleje” ham så godt som muligt.

Fru Hedemann stod sent op om morgenen. Når Nis så kom først ned, gik han frem og tilbage i stuen i sin vest. Så skulle mor underholde ham, til andre kom og kunne tage over, og hun følte sikkert selv, at det ikke altid gik lige godt med det.

Engang fik hun et brev med posten, som gjorde Nis nysgerrig. Han ville vide, hvem det var fra, og det kom frem, at det var fra mors forlovede.

”Deres forlovede”, sagde Nis, ”Hvad laver han?”

Far var i de vintre lærer på Galtrup Højskole på Mors. Det fortalte mor, og Nis udbrød med påtaget forargelse:

”En højskolelærer! De skulle sgu hellere tage og gifte Dem med mig”.

Det morede hende, når hun senere fortalte historien, men hun var ikke

typen, der kunne svare igen i samme tone. Nis Petersen hyggede sig i hendes køkken og kunne godt lide, når der blev lavet mad. Især når mor bagte brød. Men hun har sikkert haft for travlt med sine pligter i husholdningen til at snakke med en, der bare gik rundt uden at bestille noget, og han kaldte hende undertiden for ”den fine, reserverede dame”. På den måde havde han mere at gøre med Martha, som også var noget yngre end mor.

Om aftenen spiste man smurt mad, og mor skulle smøre maden til Nis og sætte den frem til ham. Mor smurte mad, som hun altid plejede: med skrabet pålæg. Engang sendte han til mors forargelse en tallerken med en leverpostejmad tilbage. Der var for lidt leverpostej på den, mente han, og så tilføjede han: ”En hund med respekt for sig selv ville sgu ikke engang æde det”.

Det snakkede vi en del om i min barndom, for mor havde faktisk et meget sparsommeligt forhold til leverpostej. Når hun skrabede den for meget, og jeg beklagede mig, fortalte mor historien om Nis Petersen. Men hendes leverpostej blev ved med at være skrabet.

For at bøde lidt på det mere arbejde med gæsten blev der gennem ”moster Agnes” skaffet en ”anstandsdame” fra København. Hun hed fru Søgaard, og hun skulle tage sig af forfatteren og holde øje med ham og underholde ham. Men lave noget skulle hun jo også, og så kunne hun passende renskrive manuskripter for ham. Hun overtog selvfølgelig også opgaven med at smøre hans mad efter mor.

Fru Søgaard havde sin lille søn med, og forfatteren tog sig på at udvide drengens ordforråd: ”Sig fy for fanden”, sagde han til ham. ”Kan du sige fy for fanden”. Det lærte han så.

Nis Petersen var rastløs og havde svært ved at finde sig i det fredelige liv på ”Banken”. Der skulle ske noget, og han skulle have folk omkring sig. Men han skulle også have mulighed for at arbejde, og der blev fyret op omme i beboelsesvognen, så han kunne gå derom, når han blev inspireret. Mor mente vist ikke, det blev til ret meget med skriveriet. Det var på den tid, han arbejdede på novellesamlingen ”Engle blæser på trompet”, og noget må han have fået fra hånden, for bogen udkom senere i 1937.

Den prominente gæst kunne ikke tåle alkohol. Han skulle have så lidt som muligt, men helt afskaffet var det ikke, og det skete, at Nis kom til mor i køkkenet og sagde ”Åh, tag og hent en pilsner til Nis, hva’.”

Så havde pigerne besked på at prøve at holde ham hen og snakke ham fra det, hvis det var muligt. Og ellers opfyldte ønsket, hvis han insisterede – med rapport til fru Hedemann.

Det kunne hænde, at fru Hedemann og det, som tjenestefolkene kaldte staben – hvilket formentlig omfattede fru Søgaard – arrangerede en tur på restaurant i Kolding, så Nis kunne komme ud blandt folk. Undertiden snød han sig til selv at ringe efter en vogn til at køre sig i byen. Hvis fru Hedemann så det, tog hun med for at holde øje med ham. Hun turde ikke lade ham gå i byen alene.

Faktisk havde man prøvet at få Gyldendal til at lade være med at sende penge til ham, hvis han bad om det. Men en af direktørerne havde spurgt, om han da var blevet umyndiggjort, for ellers turde de ikke tage risikoen for, at han skulle skifte forlag. Dette initiativ har formentlig været fru Biilmanns, i hvert fald ikke fru Hedemanns.

Nis Petersens ophold på ”Banken” er som nævnt hverken omtalt i litteraturhistorien eller i biografier, og fru Hedemann efterlod sig ikke noget skriftligt. Kun et sted ved jeg, der er publiceret skriftlige spor. Ovennævnte veninde Bibs Tuxen udgav i 1975 en bog om sit forhold til ham sidst i 1930’erne: ”Et stykke ad vejen med Nis Petersen”. Heri er optrykt nogle få breve, som er afsendt fra ”p.t. ”Banken”, Dalby, pr. Kolding”.

I det første fra 13.12.1936 skriver han blandt andet, hvordan tingene går mere fortvivlet for ham end nogensinde. I brevet nævner han, at han den sidste måned har været på to hospitaler, og det må næsten være provstegården på Fyn og ”Banken”, han omtaler på den måde.

Den 2. januar 1937 skriver han og fortæller, hvordan han har tilbragt julen ”i en kro i Vestjylland, nytårsaften i ensom ophøjethed i beboelsesvognen. Sandsynligvis rejser jeg herfra en af de første dage...hvorhen ved jeg ikke. Måske Bergen, måske København”.

Mor har fortalt, hvordan gæsterne altid blev bedt om at rejse væk til højtiderne. For da kom fru Hedemanns børn hjem, og så skulle der ikke være fremmede. Fra mors fortælling har jeg altid haft det indtryk, at det, Nis Petersen i brevet omtaler som en kro i Vestjylland, var Bovbjerg Badehotel hos familien Bjerre, men det er ikke bekræftet.

I et brev sendt fra ”Banken” engang efter nytår 1937 til Bibs Tuxen ses det igen, hvordan han også i den periode led af rastløshed: ”Jeg venter fortløbende på afgangssignalet, så jeg kan komme herfra, hvor jeg dog intet udretter”. ”...det eneste fornødne i øjeblikket er, at jeg forsøger de sidste muligheder for at komme til at arbejde igen. Ellers er alt tabt”. Og i marts 1937 rejste han fra ”Banken”. Først til København, så til Bergen, hvor han opholdt sig i april-maj 1937.

Da Nis Petersen rejste, gav han mor et eksemplar af lægen og forfatteren Johan Wøllers debutbog fra 1936, "Fra Limfjorden til Borobudur", med dedikation. Martha fik et eksemplar af hans egen berømte roman "Sandalmagerens gade" med dedikation og tusind kys og den slags. Da fru Hedemann opdagede det, overtalte hun Martha til at overlade sig bogen med den personlige dedikation. Måske mod betaling, måske i bytte for noget andet. Martha var temmelig ung dengang og rettede sig efter fru Hedemanns ønske, men fortrød vist senere, at hun havde givet bogen fra sig.

Mens "Sandalmagerne" var oplagt som gave, kan man godt undre sig over valget af Wøllers rejseessays til mor. Bogen er en verdensmands refleksioner over oplevelser i blandt andet Paris, Nice, Venezia, Kairo og videre helt ud til Java, hvor Johan Wøller havde virket som læge i mange år. Den er meget velskrevet, men vinklen er aristokratisk, og der er mange fremmedord og referencer, som henvender sig til forfatterens ligemænd med lang skolegang og klassisk dannelse. En del citater på engelsk og fransk er ikke oversat. Det kunne være interessant at vide, om bogen var skåret op, da mor fik den. Eksemplaret er tydeligvis læst, men hvem skar bogen op og læste den først? Det er svært at forestille sig, at den er købt ind specielt med tanke på "Banken"s kokkepige, som aldrig havde været uden for landets grænser, selv om hendes forlovede altså var højskolelærer. Det er lettere at tænke, at det var en bog, Nis Petersen havde liggende, da han rejste. Men det kan jo ikke opklares nu.

Mor fik faktisk en af Nis Petersens bøger med dedikation under sit ophold på "Banken". Det var hans debutdigtsamling "Nattens Pibere" fra 1926 (men andet oplag 1926 – første oplag var vist kun på 500 eksemplarer), og giveren var Carl Viggo Garm med hilsen "Til Kjems fra cvg". Han blev for øvrigt senere gift med mors 10 år yngre efterfølger, som hed Tove og kom direkte fra Askov Højskole.

I foråret 1937 sagde mor sin stilling op pr. 1. maj. Hun havde været i den samme plads i fire år. Hendes bryllup var planlagt til om efteråret, og det var naturligt, at hun gerne ville prøve noget andet de sidste måneder, selv om fru Hedemann havde troet, at hun ville blive, til hun skulle giftes. Når vi senere spurgte hende om, hvorfor hun sagde op, når "Banken" havde været så spændende, nævnte hun den uro, der var hele den sidste vinter omkring Nis Petersen.

I stedet tog hun plads i et herskabshjem i Søborg hos en stenhuggermester. Og den sommer fik hun set rigtig meget af København og omegn blandt andet på ture sammen med en bror, som også var i hovedstaden.

Men forbindelsen til "Banken" var ikke brudt. Allerede i sommerferien 1939, da mor havde stiftet familie og sammen med sin mand virkede som lærerpar på Stenstrup Friskole nord for Svendborg, var hun sammen med sin datter Birgit, der da var et halvt år, ovre i Kolding for at hjælpe til. Og da vi var flyttet til Brødstrup i 1943 for at starte en efterskole, og familien ellers ingen indtægt havde, var hun på "Banken" i tre sommeruger sammen med både Birgit og mig, mens far gjorde klar til at åbne sin efterskole. Det fik hun 100 kr. for plus kost og logi – ganske pænt sammenlignet med lønnen på Stenstrup Friskole, som havde været 200 kr. om måneden til et lærerpar, som for den løn – foruden at gøre rent på skolen, tømme lokummerne og klippe hækkene om matriklen – selv skulle betale for opvarmning af hele skolen med de stigende brændselspriser under krigen.

Lige efter krigen, mens vi boede i Brødstrup, kom der om efteråret en stor papkasse forsynet med eksotiske mærkesedler. Pakken var fra fru Hedemann, som var i USA for at indkassere nogle licensindtægter, der havde været frosset inde under krigen. Indholdet var et udvalg af varer, man ikke kunne få i Europa. Ris til jul, kakaopulver og tørrede abrikoser og svesker, husker jeg.

Sådanne varer var totalt ukendte for børn, der var vokset op under krigen. Kakao og tørret frugt faldt med det samme i vores smag, men da desserten til jul det år var rigtig risalamande lavet på ægte ris, var det ingen succes hos børnene. Vi syntes, det var noget underligt noget, at få alle de hårde gryn i munden.

Hvert år til jul kom der de efterfølgende år en fragtmand med et par kasser med æbler – blandt andet Filipa og Pigeon fra "Banken"s frugtplantage – og Kolding Marmelade i store blikspande og andet godt fra mosteriet. Et år var der også kvædebrød. Endnu midt i 1950'erne kom kasserne hvert år til jul. Jeg tror, det varede helt til, frugttræerne blev for gamle og holdt op med at give nok. Det var en tak fra fru Hedemann og sønnen Paul til mor for tiden i 1930'erne!

Nogle af mors bedste opskrifter stammede i øvrigt fra "Banken". Det gælder ikke mindst de uforlignelige pebernødder, som hendes børn og børnebørn stadig bager hvert år til jul. Det gælder også mors brunkager, som vi ikke får mere, fordi der er for meget arbejde ved dem. Det er den opskrift, hvor dejen skal ligge mørkt og køligt i en jerngryde under et viskestykke nogle dage, før den rulles ud i tynde plader, hvoraf selve de runde kager stikkes ud med et glas i passende størrelse. Eller skæres ud i romber med en klejnespore. Kagerne blev sat på plader, og resterne – mellemrummene – samlet sammen

Til fog. Kjems Maurus
 ved afrejsen fra Banken
 FRA LIMFJORDEN TIL BOROBUDUR
 fra Nis Petersen.

Tv.: Bogdedikation fra Nis Petersen.
 Th.: Udtalelse fra Cæcilia Hedemann.

8-4-37
 Froken Hjems-Baume har
 været hos mig i 4 Aar fra
 Maj 1933. Det har været
 en temmelig selvstændig
 Skilling, og Frk. Hjems-Baume
 har indfyldt den med stor
 Dygtighed og Omsorg, uden
 jeg var tvungen til at
 Det er Madlavning, Bagning
 og (Kuchengjæring) Arbejdet
 temmelig vakkert, har digst
 sig om, men også Værk
 af Religion, som Frk. P.H.
 påtager sig og udfører alle
 med Orden og Propperhed.
 Vi har alle haardt de unge
 Mennesker, og har til Medhjælper
 særdeles mine Børn og de
 selv mig og Pies på hende i
 disse Aar.
 Frk. Hedemann. Baume. Valby

til en kugle og rullet ud igen. Inden kagerne kom i ovnen, blev mange af dem pyntet med en overskåret mandel. Resultatet var nogle meget lækre, tynde, sprøde brunkager.

Mors forhold til "Banken" varede livet ud. Mest, naturligvis, havde hun forbindelse med de gamle kolleger, Albert og Martha Norup i Nøddehytten – en forbindelse, der blev plejet gennem årene med gensidige besøg – men også til fru Hedemann, som mor udvekslede julekort med til det sidste. Hun fik også altid fødselsdagskort fra "Banken", lige til fru Hedemann døde 89 år gammel i februar 1968.

"Banken" findes i dag på adressen Idyl 27 i Kolding og det som aftægtsbolig senere opførte Idyl 25.

Noter:

- 1 Jørgen Bysted. Født 1941. Barn i Brædstrup og Herning. Bibliotekar 1969. Bibliotekschef i Struer 1974 – 2005. Bor i Struer.

Jyllands arbejderby nr. 1

I MERE END 100 ÅR VAR HORSSENS HJEMSTED FOR EN RÆKKE STORE INDUSTRIVIRKSOMHEDER. DET SKABTE LOKALT EN STÆRK ARBEJDERBEVIDSTHED, SOM HER BESKRIVES UD FRA EN RÆKKE ARBEJDERERINDRINGER FRA HEDE NIELSENS FABRIKER, INDSAMLET I 1980 AF INDUSTRIMUSEET.

AF JOHN JUHLER HANSEN¹

Pinselørdag den 17. maj 1970 nedbrændte i Horsens Arena Radio- og tv-fabrikken totalt. I London læste David Dunlop, ansat hos Rank Bush Murphy Ltd., herom – og det engelske firma så her en mulighed for at indlede et samarbejde. Englænderne havde længe ønsket at få en samarbejdspartner i Norden. Det blev realiseret i Horsens, for Hede Nielsens Fabriker modtog henvendelsen med stor interesse. Om man i London havde gjort sig helt klart, hvor økonomisk klemmt dansk tv-produktion var, vides ikke.

Fire år tidligere i 1966 havde Hede Nielsens Fabriker satset 10 millioner

Brandmænd efterslukker i den totalt nedbrændte Arena-fabrik pinselørdag 1970.

kr., da man lod en helt ny Arena Radio- og Tv-fabrik opføre på Fuglevangsvej i byens nye industrikvarter. Det var nødvendigt at bygge nyt, da det var uøkonomisk at fortsætte i fabriksbygningerne på Fabrikvej. Dermed kunne man åbne en radiofabrik med mulighed for en rationel produktion. De fleste af de andre danske radio- og tv-fabrikker havde givet op. Hede Nielsen havde valgt at investere for at forsøge at overleve og især for at stå rustet til datidens nye udfordring, produktion af farvefjernsyn.

De fire år, den nye fabrik var i drift inden branden, havde opfyldt forventningerne til Arena-fabrikken. Det var blevet en succes produktionsmæssigt og omsætningsmæssigt, men der kom ikke det nødvendige økonomiske overskud. Senere fortalte Niels Hede Nielsen herom: *”Situationen var nemlig den, at selv om der havde været stor produktion og stor omsætning på Arena, var de økonomiske resultater ikke overbevisende.”*²²

Derfor blev forhandlingerne med englænderne ikke langstrakte. Allerede i juni 1970 var de gennemført. Rank købte 80 procent af aktiekapitalen, mens Hede Nielsens Fabriker havde de sidste 20 procent. Firmanavnet blev ændret til Rank Arena. Brødrene Ove og Eigil Hede Nielsen trak sig fra radiofabrikens ledelse. I stedet tog familiens 3. generation over. Niels Hede Nielsen blev administrerende direktør i Rank Arena, mens direktør Leif Hede Nielsen fik ansvaret for afsætning. Samarbejdet varede mindre end et år. I maj 1971 forlod de begge ledelsen, for som Niels Hede Nielsen senere sagde, var han ikke i tvivl om årsagen til problemerne for Rank Arena:

*”Det hang blandt andet sammen med, at de fjernøstlige radio- og tv-produkter var begyndt at trænge ind på de europæiske markeder.”*²³

Få måneder senere overtog englænderne hele aktiekapitalen.

At det senere skulle vise sig at være første skridt i Hede Nielsens afvikling af hele sin industrivirksomhed, kunne man ikke dengang vide. I 2001 solgte man den sidste aktiepost af sin ilt- og gasproduktion til det franske firma Air Liquide. Familienavnet lever dog fortsat i dag i offentligheden gennem Familien Hede Nielsens Fond, i øvrigt stiftet i 1972 efter frasalget af Rank Arena til englænderne. Denne artikel fortæller lidt om Hede Nielsens Fabriker og giver et indblik i datidens arbejderbevidsthed på cykle- såvel som radiofabrikken. Af de 195 indsamlede erindringer på Industrimuseet, var der 40 erindringer fra Hede Nielsens Fabriker, hvoraf der er blevet udvalgt 11 erindringer til behandling her. De interviewede dækker tilsammen årene 1921 til 1978. Over perioden øgedes personalet hos Hede Nielsens Fabriker A/S fra ca. 75 ansatte til ca. 1.800 ansatte.

Fabrikanten, der arbejdede sig op ”fra småt af”

Niels Hede Nielsen (1879-1943) var søn af en fattig murerarbejdsmand. Barndomshjemmet var en lille ejendom på As Hede nær Juelsminde. Senere beskrev Niels Nielsen sit barndomshjem således:

”Min far havde to heste og fem køer og mine drengeår var som andre landsbydrenses. Vi blev vænnet til nøjsomhed og til at bestille noget.”⁴

Han kom i lære som kommis i en blandet landhandel. I 1900 rejste Niels Hede Nielsen til Odense, da han blev ansat hos en cykelgrosserer. Først som lagerekspedient, senere som rejsende. Dermed kom han ind i en branche med såvel udviklingsmuligheder som gode indtjeningsmuligheder.

I 1906 gik Niels Hede Nielsen i kompagniskab med købmand J. Chr. Mikkelsen, Hornsyld, og de to herrer oprettede cykelgrossistvirksomheden Horsens Cykle-Lager. Samarbejdet varede til den 5. december 1913, hvor de to mænd blev enige om hver for sig at fortsætte som cykelgrosserer. Niels Hede Nielsen overtog firmanavnet og flyttede til Levysgade med cykelfabrik og fremstilling af cykelsadler. J. Chr. Mikkelsen forblev i lokalerne i Hestedamsgade 3 og fortsatte under sit eget navn. I 1916 flyttede Mikkelsen til nyopførte lokaler på Aaboulevarden. I 1921 åbnede han samme sted Gummivarefabrikken Jylland.

I 1921 blev Henry Rasmussen ansat som arbejdsdreng. Han var med, når fabrikanten skulle på den årlige jagt på Alrø og fortæller herom:

”Jeg havde en cykel med, med bagagebærer. Så skulle jeg køre rundt på marken og samle alle de her harer op, som de skød. Hans gamle far, han var jo også med på jagt. Jeg tror, han var et par og firs år. Jeg fulgtes gerne med ham. Han var den, der skød de fleste harer. Han sagde til mig en dag: ”Ja, ham Niels, han får mange penge, men han ka’ ett sky’ hårer.” Sådan en rigtig jyde, du ved. Hans far var murerarbejdsmand. Man kan jo ikke sige andet, end at den familie har arbejdet sig op fra småt af.”⁵

Ensformige arbejdsdage afbrudt af kærkommen afveksling

I 1929 ansatte Horsens Cykle-Lager den da 14-årige Henning Hansen som arbejdsdreng. Han havde allerede inden arbejdet i landbruget under åben himmel med markarbejde og ved pasning af husdyr. Så fabrikslivet blev en stor forandring. Ikke mindst det allerførste indtryk af cykelfabrikkens garderobe, to triste kælderrum, oplyst af nogle 40 watt elpærer. Hennings arbejde

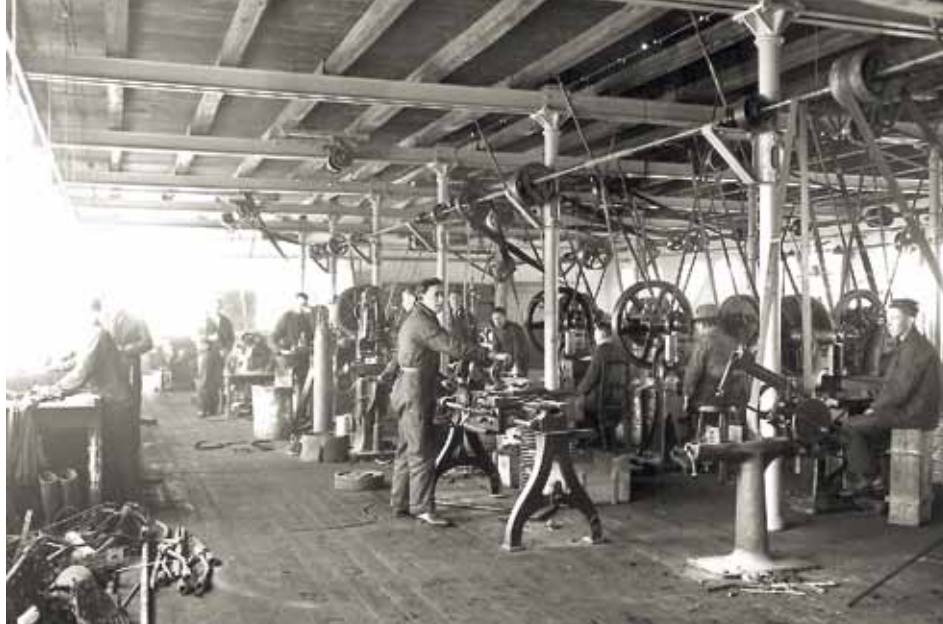

Foto fra sadel-fjeder-fabrikken anno 1931, hvor både Henning og Henry var ansat.

i den første tid var at stå ved en boremaskine dag ud og dag ind og bore de samme tre huller i ens emner.

Som yngste arbejdsdreng fik han tjansen med at hente drikke og andet tilskud til arbejderens madpakker, til spisepausen kl. 08.45. Det gav ham en kærkommen afveksling i den ensformige, lange arbejdsdag, samtidig med at han lærte sine arbejdsfæller at kende og fik et par øre i drikkepenge. Dengang beskæftigede Hede Nielsen ca. 100 arbejdere. Der var også ansat enkelte invalider og ældre pensionister på fabrikken. Herom skriver Henning:

”Aage fik to aldersrentenydere til hjælp til en ugeløn på 12 kroner. Der var måske flere af disse hjælpeprogrammer, hvad ved jeg? Hede Nielsen regnede ordningerne for en håndsækning til folk i nød: Fagforeningerne kaldte det for umoralsk brug af billig arbejdskraft.”⁶

Henning Hansen blev gode venner med en maskinarbejder ved navn Henry, der også var ansat på sadelafdelingen. Hans arbejdstempo var afstemt med et antal nødvendige rygepauser, især på mandage efter en ”hård weekend”. Den havde Henry som oftest tilbragt sammen med Ove Hede Nielsen og byens overklasseungdom. Henning fortæller herom:

”På første sal ikke langt fra min boremaskine stod en ung mand ved en hjemmelavet Storm P-maskine og fremstillede spiralfjedre til cykelsadler af kobbertråd. Om det, at Henry var en af de få, der efter læretiden havde fast arbejde, havde noget at gøre med, at han var kammerat med Ove, yngste søn af Hede Nielsen, ved jeg ikke. Men gennem Ove var han kommet med i en klike af ”fars sønner”, som levede et liv i sus og dus, som Henry faktisk ikke havde råd til. Henry pralede med sine fine be-

kendtskaber og de spændende bedrifter, ting og sager han og kammeraterne oplevede. Men jeg fornemmede alligevel, at Henry havde det dårligt med, at han ikke havde råd til at købe det smarte tøj og de sko, han havde lyst til, og måtte tage til takke med et koldt loftsvarerelse. Det tvang ham til at søge ly og varme hos forældrene, når frosten satte blomster på ruden. Mon det lykkedes for ham at slippe ud af det liv? Eller gik han i bundene? Jeg flyttede fra byen uden at kende facit.”⁷

Såvel cykelgrossist som fabrikant

Hede Nielsen var dygtig til at udvide aktiviteterne i Horsens Cykle-Lager, der i branchen gik fra at være grossistvirksomhed til en større industrivirksomhed. Derfor blev virksomheden i 1919 omdannet til aktieselskab med 1 million kroner i aktiekapital. Og samtidig åbnede man en iltfabrik i Levysgade som et nyt aktieselskab, med 400.000 kroner i aktiekapital. Det blev i 1923 udbygget i Torsted med en acetylngasfabrik, hvorefter aktieselskabet fik navnet A/S Jydsk Ilt- og Acetylngasfabrik.

Da man i Levysgade manglede plads, besluttede Niels Hede Nielsen at købe Crome & Goldschmidt store industrikompleks på Fabrikvej. I næsten 70 år havde det været Danmarks største tekstilfabrik, men i 1929 blev den lukket. Tekstilfabrikantforeningen havde købt både bygninger og maskiner. Branchen havde overkapacitet, så maskinerne blev destrueret og det blev tinglyst at bygningerne ikke måtte genanvendes til tekstilindustri. Bygningerne var velegnede til cykelfabrik, hvor der også var plads til produktionen af cykelsadler samt den nyoprettede radiofabrik. Komplekset blev købt i sommeren 1930, og ved samme lejlighed ophørte navnet Horsens Cykle-Lager. Det nye firmanavn blev Hede Nielsens Fabriker A/S.

Fabriksarbejder Henry Rasmussen fik 50-års jubilæum hos Hede Nielsen, da han var ansat i firmaet fra 1921 til 1972. Her fortæller han om den nye cykelfabrik anno 1930:

”Så var det jo, at vi flyttede ned på Fabrikvej i Goldschmidts. Der begyndte de jo på storproduktion af cykler, af cykelsadler og så fik vi automatiske maskiner. Både til at lave elastikker under sadelbetrækket og lige sådan til at lave fjedre af og understel. Det var nye maskiner, som vi fik fra Tyskland. Dem skulle jeg så passe. Det tog lang tid at lære at køre med sådan nogle maskiner. Dem har jeg faktisk kørt med, lige til jeg holdt op.”

Henning Hansen huskede også flytningen af cykelfabrikken. Rent praktisk medførte det ikke de store forandringer for arbejderne:

Luftfoto fra 1938 af fabrikskvarteret. Forrest ses Kr. Kirks Telefonfabriker, bagved Hede Nielsens Fabriker A/S og til højre de sorte lave bygninger, Skandinavisk Rørfabrik.

”Vaske- og omklædningsforholdene blev ikke væsentligt forbedret. Kantine var der vist ingen, der tænkte på. Der var stadig halvanden times middagspause, så de fleste kunne nå hjem og spise vor mors varme mad.”

På det punkt var Hede Nielsens Fabriker ”gammeldags konservativ”, for på de fleste andre fabrikker havde man indført 30 minutters middagspause. De fleste steder var det sket i 1919, da 8-timers arbejdsdagen blev indført.

Til gengæld skete der på produktionssiden med flytningen en lang række forbedringer: Bedre plads i fabrikslokalerne til produktionen og en mere moderne maskinpark. I afdelingen for spiralfjedre til sadelproduktion kom der fire brugte stansemaskiner og to splinternye, elektromotordrevne maskiner til fremstilling af spiralfjedre. Begge blev betjent af den før omtalte Henry Rasmussen. Den ene maskine klippede kobbertråd til sadelunderstel, den anden snoede sadelfjedrene i de ønskede former. Henrys arbejde var at overvåge maskinerne og skifte trådrullerne, så produktionen kunne fortsætte hele arbejdstiden uden stop. Desuden skulle han indstille længderne på de forskellige typer fjedre, skifte matricer – på timeløn svarende til gennemsnittet af den tidligere akkordfortjeneste.

Skruebrækkere ”fulgt hjem” af tusindtallig skare

Den 10. marts 1899 oprettedes i Horsens en lokal afdeling af Kvindeligt Arbejderforbund i Danmark. Der skulle dog gå mere end 25 år efter Niels Hede Nielsen blev arbejdsgiver, før alle hans ansatte fik tariffmæssig løn. Det

Cykelfabrikkens forsendelsesafdeling anno 1935. Arbejderne skulle pakke cyklerne, så de undgik skader og ridser under forsendelsen.

var især de kvindelige fabriksarbejdere, der fik en lav løn. Men i mange år var der blot ansat 5-7 kvindelige arbejdere ud af fabrikkens cirka 100 arbejdere. Det ændrede sig dog efter 1928, hvor Horsens Cykle-Lager oprettede en radiofabrik. Efter flytningen i 1930 kom der for alvor gang i radioproduktionen. Og personalet i den nye radiofabrik var især ufaglærte kvinder. Kvindeligt Arbejderforbund konstaterede i februar 1931, at Hede Niensens Fabriker havde ansat 59 kvinder. Langt de fleste havde en ugeløn på 16,80 kr., mod den overenskomstmæssige tarifføn på 31,68 kr. Det på trods af, at Hede Nielsen Fabri-

ker var medlem af branchens arbejdsgiverforening, Jern- og Metalindustriens Sammenslutning. Alligevel var fabrikanten imod at anerkende de respektive faglige organisationers ret til at forhandle løn- og arbejdsforhold for deres medlemmer.

Den 1. december 1933 indrykkede Kvindeligt Arbejderforbund derfor en annonce i Horsens Social-Demokrat:

”De kvindelige Arbejdere på A/S Hede Niensens Fabriker, som endnu ikke er Medlemmer af Kvindeligt Arbejderforbund anmodes om at møde paa vort Kontor Torsdag den 7. og Fredag den 8., hvor Indmeldelser modtages.”

Der indmeldte sig 20 kvinder og i forvejen var 12 organiserede, således at mere end halvdelen var i fagforening. Fredag morgen den 8. december hængte en af de ansatte kvinder annoncen op i fabrikkens garderobe – og fik omgående en fyreseddel. Fyringen rygtedes lynhurtigt blandt fabrikkens arbejdere og ude i byen, både hos de mange arbejdsløse og ikke mindst blandt byens kommunister.

Den lokale afdeling af Danmarks kommunistiske Parti var oprettet året før og særdeles aktiv. Blot en måned før var den da 18-årige sølvarbejder Henry Christensen blevet medlem af kommunistpartiet. Aktionen på Fabrikvej stod siden stærkt i hans hukommelse:

”Hede Nielsen havde indtil det tidspunkt aldrig været til at få i tale fra fagforeningernes side. Da der arbejdede adskillige uorganiserede, besluttede vi, at nu måtte den situation bringes til ophør. Vi var 10-15 kommunister, som foranstaltede

en demonstration foran fabriksporten. Dem som kom forbi, og vi kendte lidt til, stoppede vi. Hov, vent, der kommer lige straks nogle skruebrækkere ud der inde fra. Dem skal vi hilse på. Det udviklede sig til en massedemonstration af faktisk helt uanede dimensioner i forhold til Horsens størrelse. Det foranledigede sådan et røre, at politiet blev tilkaldt, for at folk kunne komme ugeneret derfra. Et par af de værste blev fulgt hjem til deres bopæl af et tusindtal mennesker. Smedene gik i strejke, for hvis de skulle arbejde under politibeskyttelse, måtte der jo være fare for liv og helbred. Klagen fra Hede Nielsen til Arbejdsgiverforeningen afslørede årsagerne til strejken, og fabrikanten fik besked på at bringe sine overenskomstforhold i orden.”⁸

Tumulterne på Fabrikvej ”stod på” seks arbejdsdage i træk. Den 15. december 1933 skrev Fanny Jensen fra Kvindeligt Arbejderforbund i Horsens til hovedforbundet i København om blokaden og den dermed tilhørende strejkes resultat:

”Saa endelig fik vi da en ordning med Hede Nielsen, takket være den Aktion, der var iværksat. Det skræmte alligevel Hede Nielsen at se omtrent 1.000 Mennesker hver Aften følge Skruebrækkerne hjem. Den Ordning, jeg foreslog, blev altsaa forelagt i Gaar. Tilstede var Fællesorganisationens Næstformand Alfred Rasmussen, der kom saa pænt paa sin Maade at sige Hede Nielsen sin rette Mening om ham, Arbejdsmændenes Formand og jeg. Vi har faaet alle Kvinder organiseret, 60 i alt, undtagen 1 og hende følger Oppositionen hjem i Aften, saafremt hun ikke er indmeldt i Dag.”

Det var en stor sejr, både for den lokale arbejderbevægelse og Kvindeligt Arbejderforbund, der derefter kunne mønstre 485 medlemmer i Horsens og var byens næststørste fagforening. Sejren var ikke mindst følelig i kvindernes ugelønsposter, hvis indhold som før nævnt gennem overholdelsen af overenskomsten, var blevet fordoblet fra 16,80 kr. til 31,68 kr.

Indbyrdes samtale i arbejdstiden medførte fyring

Ida Bohnsen var født i 1918. Hun var ikke ret gammel, før hendes arbejdsliv begyndte, og på cykelfabrikken var hun ansat fra 1935 til 1978. Hun fortæller her om sit lange arbejdsliv:

”Jeg gik med aviser fra jeg var 7 år... Og så gik jeg med hatte bagefter. Jeg har arbejdet lige siden jeg var 7 år. Som 16-årig startede jeg ved Hede og var der 44 år og holdt, da jeg blev 60 år.”

Ida husker, at dengang var der en stram disciplin på cykelfabrikken:

”Der var nu disciplin dengang. Jeg kan huske toiletterne. Der var det nederste

Cykelfabrikkens arbejdere stod op under arbejdet i sadelfabrikken.

af døren skåret af, så de kunne se, at vi ikke stod derinde for lang tid. De holdt øje med vores ben.”

Der var også forbud mod, at arbejderne talte sammen i arbejdstiden. Ida fortæller herom:

”Vi måtte ikke snakke. Hvis der kom nogen, så skulle vi nok holde mund, men ellers snakkede vi da.”

Ida faldt godt til rette på fabrikken, og når sæsonen for cykler var slut, blev hun flyttet op i radioafdelingen. Hun husker det sådan:

”Det startede gerne i januar måned. Så holdt det gerne op til pinse med cyklerne. Men så kom der sæson oppe på radioafdelingen. Så skiftede jeg gerne sådan.”

Især på cykelfabrikken var der meget overarbejde. Ida fortæller også, at selv om man var syg, gik man hellere på arbejde. Så vidt muligt blev ingen hjemme:

”Jeg har engang gået på arbejde med pandehulebetændelse. Så i min middags-pause gik jeg ned til lægen og blev punkteret. Så gik jeg på arbejde igen. Vi havde travlt.”

Ida fik i 1943 et barn. På det tidspunkt havde man 6 ugers barselsorlov. Der var ikke vuggestuer. De fleste kvinder valgte så at blive hjemme og passe deres spædbarn. Først når børnene var 3 år, kunne de komme i asylet, som en bør-

nehave dengang blev kaldt. Hvis man var enlig eller som ægtepar havde brug for to lønninger, forsøgte hustruen i sin egen familiekreds at få spædbarnet passet. Det kunne være hos en af ægteparrets mødre eller hos en bedstemor. Hvis arbejderkvinderne ikke selv kunne få arrangeret en pasningsordning, var der kun to andre løsninger: Enten heltids anbringelse på spædbørnehjem eller bortadoption.

Maskinarbejdere vogtede nidkært over ”faglært arbejde”

Hede Nielsen tog også lærlinge, da cykelfabrikken beskæftigede en del maskinarbejdere. Som regel mellem 7 og 12 lærlinge. Olaf Andersen havde sit sidste læreår på cykelfabrikken i 1922 og husker det således:

”Der stod jeg for eksempel ved en revolverbænk og lavede det samme måske flere dage i træk. Det kunne være kugleskåle, det kunne være møtrikker. Og så skiftede man om med det. Det var sådan set ikke noget, man lærte noget ved. Og de folk, der lærte sådan et sted som ved Hede Nielsen på deres cyklefabrik, de havde ikke stor chance for at komme ind på en anden virksomhed som svende. De var næsten nødsaget til at blive der. For det var som sagt ikke maskinarbejde. De var faktisk ikke uddannet til noget som helst. Vi tjente godt sådan et sted, virkeligt godt.”¹⁰

De faglærte arbejdere vogtede nidkært over, hvad de betragtede som deres arbejdsområder, hvor de ufaglærte skulle holde sig væk. Carl Peter Jensen fortæller her om en episode, hvor cykelfabrikkens maskinarbejdere gik i strejke i halvanden dag:

”Jeg kan huske en gang, hvor de havde sat en arbejdsmand til en boremaskine. Så gik vi hjem. Det var ikke engang på min afdeling. Det var nede på stelværkstedet, de havde sat en arbejdsmand til det... Det skulle være en faglært maskinarbejder, der skulle stå der. Man fik det også trumfet igennem.”¹¹

Carl Peter husker, at i spørgsmålet om faggrænser stod alle maskinarbejderne sammen, med alle til rådighed stående midler:

”Det skal jo også ses i relation til, at vi havde mange arbejdsløse kollegaer. Så er det sådan, at hvert fag er så egoistisk, at de samler sig om deres. Det kan ikke være anderledes. Så kan det ikke fungere, men man kan være mere eller mindre tolerant. Der har været tilløb til at bruge ufaglært arbejdskraft på vores område. Man er nødt til at påtale det, selv om man kan lide den mand og synes, at han er en flink fyr.”

Ingen var i tvivl om, at arbejderne var solidariske, men var der opræk til uoverensstemmelser, var man først og fremmest ”solidariske” med det man betragtede som ”sin egen” faggruppe.

Arbejdermangel ændrede fortolkning af ”faggrænser”

Carl Peter Jensen fortæller, at de faglærtes tætte sammenhold hang sammen med angsten for at blive arbejdsløs. Eller som Carl Peter udtrykte det:

”Det var i en periode, hvor der var meget arbejdsløshed. Man turde næsten ikke forlade stedet, for man havde på fornemmelsen, at her kunne man godt blive. For hvis man nu tager et nyt sted hen, så kan det være, at de ikke beholder mig i mere end 3 måneder. Så er jeg arbejdsløs... Den følelse har man altid, når der er stor arbejdsløshed. Det gik jo væk under krigen.”

Under 2. verdenskrig blev det nemmere at få lønkrav igennem, også på Hede Niensens Fabriker. Der var lokalt så få arbejdsløse, at fabrikken måtte til at betale højere løn, hvis ledige stillinger skulle besættes. Carl Peter Jensen fortæller, at dermed blev lønforhandlinger nemmere, men det fik også betydning for, at tidligere faggrænser forsvandt:

”Hede kunne heller ikke få andre folk. Der var jo ingen at få af. Så de blev simpelthen nødt til at give dem noget mere for at få nogen. Men en masse af de pladser dernede, som før var besat af smede og maskinarbejdere, de blev besat af ufaglært arbejdskraft.”

Især fandt cykelfabrikkens maskinarbejdere ”bægeret fuldt”, da såvel ufaglærte mænd og kvinder blev sat til at udføre arbejde, som maskinarbejderne indtil da havde opfattet som deres arbejdsområde. Carl Peter fortæller herom:

”Vi havde jo haft det med boremaskiner. En boremaskine skulle betjenes af en faglært. Og for eksempel drejebænkene. Ja, der begyndte man så galt at sætte kvinder til, og man satte også arbejdsmænd til det ufaglærte. Men alt det er lovligt nu. Det var jo nærmest arbejdsgiverne, der ville have dem ind. For de skulle ikke have så meget i løn som os, det er jo logisk.”

”Sort fabriks pige” fik dreng til at skribe

Da Erna Ulvskov i 1937 søgte arbejde hos Hede Nielsen, fik hun at vide, at der ikke var noget. På vej ud af fabrikken mødte hun sin svoger, der var mester i radioafdelingen. Dagen efter skaffede han hende ind i cykellakeriet, hvor der var 7 arbejdere. De fire var ”sprøjteførere”, som med hver sin sprøjtepistol lakerede cykler. De tre andre arbejdere lakerede skærme, kædekasser og lignende. Alle havde hver sin kabine, hvor arbejdet foregik. Erna var dengang ene kvinde i sin afdeling og fortæller her om arbejdet i lakeriet:

”Der var store tromler, hvor man satte 20 skærme på. Bagskærme på en cykel,

og dyppede dem ned og hævede dem op i armene, så de kunne hænge at dryppe af... Men så kom jeg til at lakere kædekasser. Det var nemmere. Der kunne være 200 kædeskærme på båndene. Dem kørte jeg selv ind på store vogne på hjul.”¹²

Engang kom Eigil Hede Nielsen igennem cykelfabrikken, hvor han havde en lille dreng på 4 år med. Erna husker endnu 40 år efter drengens skrig, da han så hende, ”sort” som hun var: ”Drengen skreg, dengang han så, jeg stod og dyppede alt det her sorte ned. Han skreg, så hans far grinede. Han var bange for mig, fordi jeg var sort, og jeg dyppede i alt det her sorte.”

Erna Ulvskov husker, at arbejderne betragtede fabrikant Niels Hede Nielsen som en ”hård hund”. Som fabrikkens mestre også var bange for. Hvis et par fabrikspiger sad på toiletterne hver for sig og måske faldt indbyrdes i snak, kom mester ud på kvindetoiletet for at få dem så hurtigt som muligt tilbage til arbejdet. Herom fortæller Erna:

”Det var jo galt, hvis fabrikanten kom, og der ingen var derinde. Så var han sgu gal. Især gamle Niels Hede, han var meget hård: ”Hvad fanden laver De derinde?”, sagde han. Og vi svarede ham jo pænt og høfligt. Han var en hård hund.”

Fabrikkens maskinarbejdere havde også en gang en uoverensstemmelse med Niels Hede Nielsen omkring en uorganiseret maskinarbejder. Fabrikanten havde antaget ham til lavere løn end fagforeningstariffen. Så blev der ballade, for fabrikkens organiserede maskinarbejdere ville ikke arbejde sammen med en skruebrækker. Henry Rasmussen husker episoden således:

”Når han skulle hjem om middagen, så stod der gerne et halvt hundrede mennesker uden for og ventede på ham, for at følge ham hjem. Fabrikanten kørte sin bil om til bagdøren; så kunne han lige køre ham hjem i stedet for. Det opdagede de selvfølgelig. Da fabrikanten så det, sagde han: ”Uha da da, det er ikke til at have med at gøre. Nu bliver De vist nødt til at rejse, lille De.” Fabrikanten ville alligevel ikke risikere, at det skulle gå til håndgribeligheder.”

Niels Hede Nielsen gik hver dag sin tur gennem alle fabrikkens afdelinger. Var der noget at bemærke, fik samtlige arbejdere samme tiltale, nemlig: ”Lille De”. Og hvis fabrikanten mente, en arbejder gjorde sig uheldigt bemærket, fik den pågældendes mester besked på at fyre ham. Herom fortæller Henry Rasmussen:

”Man kunne blive fyret med kort varsel. Og man kunne rejse med kort varsel. Dengang, da kunne de jo fyre en mand på stedet. Der var ikke nogen opsigelsesfrist eller noget. Hvis ikke de var tilfreds med en mand der, så var det ud af klappen. Sådan var det jo dengang.”

Niels Hede Nielsen var en patriark, der stod respekt om. Når han var på

sin daglige rundtur på fabrikken, gik det som en løbeild foran ham: ”Den gamle kommer.” Men arbejderne kendte ham også som ”en forstående patriark.” Alle kendte til muligheden for at gå til fabrikanten og få lønforskud – eller hvis der var brug for mere: Et mindre lån. Beløbet blev så afdraget over lønnen. Henry Rasmussen fortæller herom:

”Man kunne godt få forskud. I den retning var han ikke umulig. Hvis der var nogle, der var kommet i pengeforlegenhed, så kunne de altid låne penge der. Det var jo ikke store beløb, de lånte dengang. Men 100 kroner, det kunne man altid låne.”

”Herofon Stor-Stations-Lysnetmodtager til en populær pris”

Niels Hede Nielsen havde to sønner, Eigil Hede Nielsen (1904-1991) og Ove Hede Nielsen (1907-1974). Begge blev handelsuddannet i faderens virksomhed. Allerede som 15-årig blev Ove Hede Nielsen radiointeresseret og byggede i 1922 sit eget krystalapparat. Tre år senere i 1925 blev Statsradiofonien (nu Danmarks Radio) oprettet. I sin læretid tog Ove Hede Nielsen radiodele med, når han rejste rundt for at sælge varer til cykelforretningerne. Niels Hede Nielsen kunne se, at der var penge i den ”nye dille”. Så i 1928 fik Ove Hede Nielsen stillet et hjørne af fabrikken i Levysgade til rådighed. Horsens Cykle-Lager nøjedes ikke med at være radiogrossist, men blev også radiofabrik. Man satte en mindre produktion i gang af radiomodtagere, der som varemærke fik det engelskinspirerede navn Herophon. I 1934 blev det ændret til det mere mundrette navn Herofon. Det holdt man fast i, også da Hede Nielsen i 1955 begyndte at producere fjernsyn, der som varemærke fik navnet Arena. Først i 1961 tog Hede Niensens Fabriker konsekvensen heraf og navngav hele radio- og tv-fabrikken Arena.

Da radioproduktion midt i 1920’erne for alvor tog fart, var det ingen etableret branche. Mange af Danmarks dengang 2.000 cykelhandlere var interesseret i dette nye forretningsområde og dermed større indtjening. I forvejen solgte mange af dem ud over cykler også symaskiner samt eventuelt også tobaksvarer, olie- og benzin osv. Radioer passede fint ind i varesortimentet. Hvert år pr. 1. juli lancerede de danske radiofabrikker årets sæsonnyheder. I radiosæson 1933/1934 havde Hede Niensens Fabriker seks nye radiomodtagere til udsalgspriser fra 125 kr. til 285 kr. Den billigste blev i datidige annoncer præsenteret således:

”Herophon Stor-Stations-Lysnetmodtager til en populær Pris. Konstrueret til de nye Bølgelængder.”

Radiofabrikkens jernværksted, hvor arbejderne er i færd med at udstanse og lokke huller i beslag og chassier. De forreste arbejdere sad ned, fordi de brugte håndværktøj til dette arbejde.

I 1930 var der i Danmark 240.000 radiomodtagere, som i 1940 var øget til 834.000, svarende til at 80 procent af alle husstande havde radiomodtager.

Fremgangen for Hede Nielsens Fabriker kunne også aflæses i industritællingen 1935. Siden flytningen til den nye fabrik i 1930, var antallet af arbejdere i virksomheden fordoblet. Tallene for 1935 var 140 arbejdere på radio- og cykelfabrikken, 44 arbejdere på Skandinavisk Rørfabrik og 23 arbejdere på Jydsk Ilt- og Acetylengasfabrik, i alt 207.

Ikke alle ”gifte koner” forventede at blive forsørget

Mathilde Nielsen fik i 1936 arbejde hos Herofon, selv om hendes mand var modstander af, at hans hustru skulle ud på arbejdsmarkedet:

”Arbejde, det måtte jeg ikke. Han skulle nok selv forsørge mig. Så havde jeg fået nummer to, pigen... Min svigerinde var så på radiofabrikken. Så siger hun: ”Ved du hvad, vi mangler folk.” Nå, men Paul vil ikke have, at jeg arbejder.” Men det var jeg nu ligeglad med. Så gik jeg op og sagde til min mor: ”Inge kan skaffe mig ind på radiofabrikken. Vil du passe vores børn?” Det ville hun gerne, men hun ville

Radiofabrikkens højtalerværksted. Til højre vikles drosselspoler, til venstre montage af højtalere.

have 1 kr. om dagen. Det fik hun så. Så gik jeg ned og søgte arbejde om formiddagen og kunne begynde klokken halv to om eftermiddagen.”¹³

Mathilde husker, at da hun startede i 1936, var der 25 kvinder og nogle mænd på radiofabrikken og fortæller her om sin start på Herofon:

”Man blev sat til lidt af hvert. Jeg fik 68 øre i timen, og det fik jeg, fordi jeg stak en løgn. Han spurgte om jeg havde været på fabrik før. Så sagde jeg ja. Det havde min svigerinde jo sagt. Ellers skulle jeg begynde på 64 øre. Men havde man været på fabrik før, fik man den højeste timeløn. Og 4 øre, det var mange penge dengang.”

Mathilde var på timeløn, indtil hun var oplært. På akkord kunne man tjene mere. Om sit arbejde fortæller Mathilde:

”Jeg blev sat til at lodde transformere i sådan nogle firkanter, hvor der var 2 lodninger på hver side. Jeg fik 5 øre pr. styk. Det skulle jeg arbejde mig op til. Når jeg sad ved dem, havde jeg det ret godt. Så havde jeg en krone i timen.”

Mathilde husker, at det meste til radioapparaterne blev fremstillet som samlebåndsarbejde. Radiomodtagerne gik fra arbejder til arbejder, og så var det bare med at holde tempoet. Når hun var færdig med loddearbejde, blev hun sat til at skrue dele ind i radioens bundstykke.

Et ”nej” til værkføreren medførte en fyreseddel

Mathilde fortæller om værkføreren på radiofabrikken, at han havde svært ved at holde sig fra kvinderne:

”Hvis han havde fået fat på et kvindfolk, der ikke ville som han, så blev man fyret. Vi havde nemlig en bondepige ude fra landet. Hun boede hos sin bedstemor. Og så var der folkefest oppe på Lunden. Da jagtede han hende der. Han ville også følge hende hjem, men det ville hun ikke... Inden han gik, sagde han: ”Du skal ikke komme på arbejde i morgen, for der er ingen arbejde til dig.” Men hun var ikke tabt bag en vogn. Så hun mødte på arbejde næste dag. Og så sagde han til hende: ”Der er ingen arbejde, du kan godt gå.” Så vidste hun, at Ove Hede Nielsen kom ved 9-tiden. Så var hun ude på WC, indtil hun så, at han kom op af trappen. Så gik hun ham i møde og fortalte ham det. Og så blev hun antaget igen. Men det var ikke inde hos os. Det var på jernværkstedet.”

Irma Rasmussen var i samme periode også ansat på radiofabrikken. Her fortæller hun om sit akkordarbejde:

”Det har aldrig rørt mig, at der var en, der stod og tog tid der. Men den akkord jeg sad på, der skulle vi passe på med ikke at lave for meget.”¹⁴

Irma husker tydeligt forbuddet mod at tale sammen i arbejdstiden. Det var mens hun var på højtalerværkstedet, at det kunne have gået galt for hende: *”Jeg ved ikke hvad det var, vi sad og snakkede om. Men det var arbejde, vi snakkede om. Så kom han ind og bad os om at holde kæft. Så sagde jeg: ”Vi må vel have lov til at snakke om arbejdet?” Så sagde han, at jeg altid var så fræk. Jeg sagde: ”Det er meget muligt, men hvis vi ikke må tale om arbejdet, skal vi så skrive til hinanden?” Så var der nogle damer, der sagde til mig: ”Du kommer snart ud.”*

Irma blev dog ikke fyret; det var tilfældigt, hvem mesteren fyrede:

”Det var efter hvem mester kunne lide og ikke lide... Men han kunne ikke fyre dem alle sammen. For der var da nogle, han ikke ville i seng med. Han har heller aldrig spurgt mig efter det. Men det tror jeg nok også, han var klar over, at det ikke kunne hjælpe noget.”

Rørfabrikken – en varm, støvet og beskidt arbejdsplads

I årene fra 1934 til 1974 drev Hede Niensens Fabriker ”Skandinavisk Rørfabrik”, en fabrik til fremstilling af vandrør, gas-, damp- og centralvarmerør. Produktionen gik i gang den 1. august 1934 med 44 arbejdere og allerede året efter leverede Rørfabrikken 12.000 tons rør, svarende til halvdelen af Danmarks forbrug af den slags rør.

Foto af rørfabrikken som den så ud i 1934.

Under 2. verdenskrig lå fabrikken stille, da der ikke kunne skaffes jern. Da man kom i gang igen, blev arbejdsstyrken tredoblet, så der i 1947 var ansat 150 arbejdere. Produktionen var da primært i 3-holds drift og de færdige produkter så godt som i hele fabrikkens levetid de samme. Dog tog man i 1957 stilladser op som ny produktionsgren. Råmaterialerne kom med skib til Horsens havn flere gange hver måned. De blev kaldt strips og vejede, afhængigt af hvor brede rørene skulle være, fra 400 op til 800 kg. pr. rulle. De blev kørt med lastbil til Godsbanegade, og inden man fik trucks til hjælp, var aflæsningen heraf på selve rørfabrikken en ubehagelig tjans. Fordi arbejdsmændene ikke havde passende hjælpemidler og skulle passe på ikke at komme til skade. Erik Bech fortæller om dette arbejde:

”Der var ikke andet end 3 eller 4 ruller på sådan en lastbil. To – tre mand derop og så fik de den rettet op og kørt ud over kanten. Så skulle de andre ben og ”stoppe” den. Få den rullet over til siden. Det var meget værre, når de lossede 1 tommes strips, som var ret brede og var jo med en 400 kg. i rullen. Det var sådan en høj rulle. Den kunne jo vælte for et godt ord. Så kom trucken jo heldigvis.”¹⁵

Fabrikslokalerne dengang var uden udsugning eller varmeanlæg. Opvarmning af fabrikslokalerne skete gennem selve produktionen. Maskinparken

afgav under drift året rundt en rumtemperatur på 50 grader. Det gjorde forholdene i årets kolde tid acceptable, men til gengæld ofte ulideligt i sommerhalvåret, kompenseret af åbne fabriksporte. Arbejdsprocessen startede i et valseværk, der valsedede rør ud i de forskellige dimensioner i længder på 25 meter. Derefter blev rørene svejset, afkortet i 6-meters længder og til sidst kom de igennem en rettemaskine, afsluttet af en trykprøvekontrol som en sikkerhed mod utætheder. Det meste af arbejdet foregik som akkord.

Svend Uhrskov havde arbejdet på landet, indtil han i 1948 søgte ind på Rørfabrikken. Han blev ansat som afstikker, og de første arbejdsdage var for ham en stor omvæltning. Han kom fra frisk luft på landet til fabriksarbejde. Han husker de første indtryk som at være på både på en beskidt fabrik, hvor der var meget varmt og luften fyldt med svejserøg, samtidig med der var en øredøvende larm fra produktionen:

”Det var ikke rart, og så især ikke på Rørfabrikken, for der var et svineri dernede. Meget varmt, støv og beskidt... Ikke den første dag, men dagen efter, kom jeg til at skulle smide rør fra store valser. Det var 4 tommer rør, nogle ordentlige nogle. Der var 3 mand til at skulle løfte dem op med håndkraft. Når de var blevet skåret over, faldt de ned i sådan et stativ. Så skulle vi flytte dem over på den anden side af svejsemaskinen. Der skulle de stables op i en dyng. Det var ikke sjovt, men hvad, det gik jo.”¹⁶

Efter fabrikskomplekset i 1946 nedbrændte, opførte Hede Nielsen en ny fabrik. Foto 1950 fra jernværkstedet, hvor emnerne udstanses og bores.

Fingre ”røg i pressen”

Anna Olesen var på cykelfabrikkens sadelfabrik fra 1950 til 1970. Her fortæller hun lidt om sine år som fabriksarbejderske:

”Der var en, der fik en finger af to gange. Det var en presser. Så skulle vi lægge ind og træde. Hvis vi ikke fik fingeren ud, så gik den med. Det fik hun to gange, den arme pige. Det første, hun sagde; hun var nemlig i Frelsens Hær: ”Nu kan jeg ikke spille mere.”¹⁷

Anna var beskæftiget med det, der i dag kaldes ensidigt, gentaget arbejde. Bedst husker hun dengang, da hun måtte lave sit arbejde om. Hun skulle presse et beslag, men bøjningen blev for lille:

”Vi skulle presse 10.000 beslag. Så viste det sig, da vi var færdig med det, og skulle til at bruge det, så var de ikke bukket nok. Så skulle jeg lave dem om. Det var jeg gal over, selv om jeg fik prisen for det. For det kalder jeg sjuskeri.” Anna husker sin arbejdsplads som et sted med meget snavset arbejde. Værkstedet var fyldt med jernstøv, og man kunne være beskidt helt ind til skindet. Anna fik dårlig ryg på grund af arbejdspladsen:

”Vi havde nogle dårlige arbejdsstillinger. Vi fik emnerne op i store kasser. Og så, når vi skulle ned at hente dem, skulle vi stå på hovedet. Det gik ud over ryggen. Jeg fik også en dårlig ryg. Det var af at stanse ud, for vi stod sådan skævt. Og ryggen fik det sving. Der var desværre ikke noget at gøre ved det. Så skulle jeg lære, hvordan man skal bøje sin ryg oppe på det her Ortopædisk Hospital. Hun sagde: ”De må aldrig bukke, De skal gå ned i knæene.” Jeg fortalte hende, hvordan vi skulle gøre. Hun sagde: ”Det skal I vel ikke?” Jo, det skal vi”, sagde jeg. ”Det var bedre, I tog på fabrikkerne og lærte dem det, end os.”

Nye hjælpemidler og en mere moderne indstilling gjorde med årene arbejdet bedre. Anna fortæller her hvordan:

”Ja, til sidst, da blev det så moderniseret. Da fik vi sådan nogle fine kasser, og de kunne løftes op og løftes ned. Alt blev i orden, inden jeg rejste derfra.”

Anna husker også det kammeratskab, der var på fabrikken: *”Når nogen havde været der i 10 år, så lavede de gerne en lille fest. Og den dag, jeg rejste – jeg havde da kun været der i 20 år – ja, der var så pyntet op dernede.”*

Fabrikkens radiolærlinge lærte faget at kende ”til bunds”

Danmarks Radio begyndte i 1952 med at opkræve tv-licens. I 1953 var der blot tilmeldt 653 tv-licenser. Tre år senere kom provinsen med, således at

man på Fyn og i Sydjylland fra december 1955 kunne modtage fjernsyn. Derfor gik Hede Niensens Fabriker fra oktober 1955 i gang med at forhandle fjernsyn under varemærket Arena. I 1959 blev Arena fjernsyn nr. 50.000 fremstillet. Da var der her i landet solgt 217.000 fjernsyn, så Arena havde en markedsandel på 23 procent. I 1961 kulminerede branchens omsætning med salget af 215.000 fjernsyn. Mere end 20 danske radiofabrikker producerede fjernsyn. Da markedet var mættet, lukkede næsten alle. I 1966 var kun fire tilbage, Philips, Bang & Olufsen, Eltra – og Arena. Og kun de sidste tre begyndte i Danmark at fremstille farvefjernsyn.

Bjarne Mouritsen blev i 1965 ansat hos Arena som radiomekaniker i Arenas fjernsynsjustering. Efter et stykke tid fik han mere betroet arbejde. Sammen med svagstrømsingeniør Leif Thorsted skulle Bjarne stå for fabrikkens interne lærlingeskole:

”Jeg var et stykke tid på lærlingeafdelingen sammen med ingeniør Leif Thorsted. Der tog jeg mig af en del af praktikken. Det vil sige det praktiske holdarbejde. Et hold bestod af cirka 7-8 stykker ad gangen. Hver havde sit arbejdsbord inde på lærlingeafdelingen. Der var både søjleboremaskiner, drejebænke, spolemaskiner og

Modeljusteringen 1969, hvor man lavede kanalvælgere og forjusterede samtlige moduler og print.

Bjarne Mouritzen fotograferet 1969 på Arenas værkførerkontor for modeljustering.

alt det værktøj, man skulle bruge som radiomekaniker. De var der en eller to uger ad gangen. Når vi ikke havde lærlinge, fik Leif Thorsted nogle projekter, han så skulle lave. Hvor jeg så arbejdede for ham som hans tekniker. For Arena var der økonomi i at have lærlinge, og de lærte virkelig faget til bunds. I stedet for at være ude i en radioforretning, var det attraktivt at være lærling på en radiofabrik. Her lærte de det håndværk, det var at lave fjernsyn og radioer.”¹⁸

Da Arena i 1967 stod og manglede en ny værkfører til moduljusteringen, fik Bjarne denne stilling tilbudt. Han husker sin reaktion således:

”Jeg tænkte, tak skal du have. Det er da noget af en mundfuld. Men det lød enormt interessant. Og jeg fik da også fuld opbakning både i værkførergruppen og fra driftsledelsen. Jeg havde 35 damer ved båndet og en båndleder: Eva. Så var der 7-8 radiomekanikere samt 4-5 lærlinge, som en tekniker havde ansvaret for. Alt efter hvad produktionen krævede, 45-50 personer. Plus et par arbejds piger, altså ungarbejdere. De sørgede for at kasserne ved båndene var fyldt op med de rigtige komponenter.”

Arenas samleband gik aldrig ”i stå”

Stillingen som værkfører var et job, Bjarne var glad for:

”Hver morgen når klokken var 7, fik vi båndet til at køre. Eva startede båndet op og Jarl startede op nede i radioafdelingen. Var der nogen, der ikke var mødt, kom de op til mig med de ur-kort, der ikke var stemplede. Det kunne være sygdom eller nogen kom for sent. Hvor vi så lavede, en plan for, hvad vi så gør. Og så blev de ur-kort sat op i en kortrække på værkførerkontoret. Hvis der var nogen, der kom for sent, så skulle de ind til mig og hente deres ur-kort og fortælle mig, hvorfor de kom for sent.”

Båndene gik ikke i stå, hvis der manglede personale. I hver afdeling havde man nogle ”båndafløser”, piger der kunne sættes ind, hvis der manglede personale. De var trænedt til at kunne gå på tværs af alle arbejds gange. Lønæssigt fik de udbetalt det akkordgennemsnit, pigerne ved båndet fik udbetalt.

Det var også en værkførers opgave at ansætte folk, såvel som at foretage afskedigelser. Om dette fortæller Bjarne Mouritzen:

”Hvis jeg manglede folk, blev der sat en annonce i den lokale avis. Der kom så både mænd og kvinder til jobinterview. Der kunne være nogle fra forretningslivet. Vores arbejdstider var mere attraktive fra 7 til 16, i stedet for at stå en butik til fredag aften kl. 20.00. Nogle havde prøvet at lodde; det være sig på Kirks Telefonfabrikker og lignende, andre havde aldrig prøvet det. Så havde vi det sådan, at vi selv kunne lære dem op på små loddekurser i nogle dage. Andre gange fik vi nogle unge fyre ind, som havde flair for elektronik. De kunne sidde på justeringspladser, og de kunne også lave små reparationer.

Så havde vi også krisesituationer. Sommetider skulle vi også skære ned på personalet. Jeg fik at vide fra driftskontoret, at jeg skulle afskedige 6 eller 8 damer. Der kunne man godt føle sig lidt som en bøddel. Jeg fredede så vidt muligt enlige forsørgere. Jeg havde fundet frem til et lille tommelfingertrick, som jeg brugte. Hvem var gift og havde et sikkerhedsnet? Hvem var unge arbejdere og ikke forsørgere? Det var dem, jeg tog ud. Men det var stadigvæk hårdt at gøre det. De blev kaldt ind en efter en på kontoret og jeg sagde: ”Ved du hvad. Jeg bliver desværre nødt til at meddele dig, at du er afskediget fra den og den dato.” Der kom mange tårer. Lige meget hvordan. Der var stadigvæk tårer, og mange følte sig vraget.”

Noter:

- 1 John Juhler Hansen, f. 1953. Registratør på Danmarks Industrimuseum, Horsens.
- 2 Tommy Rasmussen: Historien om Hede Nielsen 1906-1996, Horsens 1996, s. 60.
- 3 Tommy Rasmussen: Historien om Hede Nielsen 1906-1996, Horsens 1996, s. 60.
- 4 Tommy Rasmussen: Historien om Hede Nielsen 1906-1996, Horsens 1996, s. 10.
- 5 Henry Rasmussen, f. 1907. Industrimuseet interview 03/122/01.
- 6 Henning E. Hansen: Fra bondeknold til smedevend. Erindringer fra arbejdslivet i 30'ernes og 40'ernes Danmark. Eget forlag 2006, s. 21.
- 7 Henning E. Hansen: Fra bondeknold til smedevend, s. 23-24.
- 8 Henry Christensen, f. 1914, interview foretaget af Det kongelige Bibliotek.
- 9 Ida Bohnsen, f. 1918. Industrimuseets interview 03/024/02.
- 10 Olaf Ejnar Andersen, f. 1904. Industrimuseets interview 03/062/01.
- 11 Carl Peter Jensen, f. 1906. Industrimuseets interview 03/042/01.
- 12 Erna Ulvskov, f. 1909. Industrimuseets interview 03/102/01.
- 13 Mathilde Nielsen, f. 1919. Industrimuseets interview 03/106/01.
- 14 Irma Rasmussen, f. 1918. Industrimuseets interview 03/112/01.
- 15 Erik Bech, f. 1908. Industrimuseets interview 03/174/01.
- 16 Svend Uhrskov, f. 1913. Industrimuseets interview 03/143/01.
- 17 Anna Olesen, f. 1905. Industrimuseets interview 03/123/01.
- 18 Bjarne Mouritsen, f. 1939, interviewet af artiklens forfatter 15.03.2005.

Tak til Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København, for lån af materialet fra Kvindeligt Arbejderforbund, Horsens og til Industrimuseet, Horsens, hvorfra alle illustrationer anvendt i denne artikel stammer. Se også forsiden af denne bog.

Gengas-anlæg reddet fra ophugning

DER SØGES STADIG EFTER ALTERNATIVE TIL BENZIN, NÅR BILERNE SKAL FLYTTES. UNDER ANDEN VERDENSKRIG KØRTE DE PÅ TRÆ. ARTIKLENS FORFATTER HAR FOR NYLIG REDDET SÅDAN ET GENERATORGAS-ANLÆG FRA SKROTNING.

AF FRANK HANSEN

Under den danske besættelse var der mange ting, der blev vendt op og ned på. Noget blev mangelvare og derfor rationeret. Bl.a. sukker, smør og kaffe. Noget andet, der også blev rationeret, var benzin. De små lagre, der var, var forbeholdt læger og anden livsvigtig kørsel. Så hvis man ville ud og køre en søndagstur, måtte man over i stalden og hente hesten, som man så spændte foran bilen.

Der var nu også en anden metode. Til erhvervskørsel kunne man få tilladelse til at køre med gengas. I dag lyder ideen nok vanvittig i de flestes ører, men det var helt naturligt under besættelsen, hvor der i 1941 var ca. 9000 gengasanlæg. Derfor måtte myndighederne af brændstoffsensyn sætte en stopper for nye indregistreringer. I starten gjaldt det kun omnibusser og lastvognskørsel, men man arbejdede på en kontrolleret standard-brændselsart til personbiler. I løbet af tre år var der 24.000 gengasbiler i drift mod kun 6.000 benzindrevne. Generatorgassens mindre brændværdi bevirker, at man ikke kunne få mere end 68 procent af den ydelse, som opnås ved benzindrift. Man kunne erhverve sig et gengasgeneratoranlæg for 3.000 kr.

I sommeren 1940 blev der af staten oprettet en lånefond til anskaffelse af gengasanlæg til lastbiler, hvis vognejere ikke rådede over de fornødne midler. ”Dansk Arbejde”s benzinerstatnings udvalg blev derfor af handelsministeriet anmodet om at foretage afprøvninger af de forskellige generatortyper for at se, om anlægget kunne godkendes til modtagelse af lån. Landsforeningen udførte prøver sammen med Teknologisk Institut, og udvalgets prøveattester lå i 1940 på 54 generatortyper.

Enhver benzinmotor og frem for alt enhver dieselmotor kan omstilles til gasdrift uden nogen som helst teknisk risiko. Danmarks industri havde i løbet

af en utrolig kort tidsperiode, straks da benzintilførslerne svigtede, taget det nye problem op og gjorde en enorm indsats for at opretholde den nødvendige og livsvigtige automobilkørsel her i landet ved hjælp af gengas.

Gengas var ikke helt ufarlig. Efter krigen var gengassygen en helt normal arbejdsskade. Der var den akutte forgiftning og den kroniske. Den kroniske var den langvarig påvirkning fra kulilten i lave doser. De brændbare hovedbestanddele i gengassen var nemlig: Brint, metan og kulilte. Symptomerne var bl.a.: Træthed, svimmelhed, irritation, hovedpine og dårlig søvn.

For noget tid siden blev jeg ringet op af en god bekendt. Han kunne fortælle, at han vidste, hvor der var en gengasgenerator fra besættelsen. Jeg kunne hente den kvit og frit inden en uge. Ellers ville blive skrottet som gammelt jern. En gengasgenerator fra besættelsen er så sjælden, at det historisk ville være et kæmpe tab, hvis den ikke blev reddet. Jeg fik hentet gengasgeneratoren på et nu nedlagt smedeværksted nær Haderslev, hvor den havde hængt, siden krigen sluttede. Og ikke nok med at jeg fik gengasgeneratoren. De originale rør til gas, køler til afkøling af gassen, filter til at fjerne skidt og sod, samt diverse andre dingener til generatoren fulgte med. Gengasgeneratoren blev så pillet forsigtigt ned fra sit hjørne oppe på væggen, hvor den havde ventet på mig i 65 år. Grunden til, at den har overlevet, kan næsten kun være, at den ikke har været i vejen for smedene. Generatoren er i så god stand, at man kan dreje på alle håndtag.

Hvordan virker sådan en gengasgenerator? Den er i sig selv meget simpel. Selve generatoren er en kakkelovnsagtig cylinder, hvis øverste tre fjerdedele danner brændselsmagasinet. Det er der, hvor bøgetræet puttes ned i fra en luge øverst i generatoren. Den kunne indeholde ca. 70-80 kg. Nederst i generatoren, altså en fjerdedel fra bunden, sidder herden. Herden er en omvendt skålformet lampeskærm med hul i midten, hvor bøgetræet kan drysse ned, efterhånden som det bliver forkullet. Under herden, hvor kullet drysser ned, er der i forvejen kul, som man har antændt. Herden gør, at der ikke kommer ild i bøgetræet, men at det i stedet for forgasser. Gassen bliver herefter suget igennem kullene nederst i generatoren, via en gassuger, som jeg kommer til senere. Gassen føres så gennem et rør fra generatoren over i grovrenseren. Grovrenserens opgave er at filtrere aske, sod, tjærerester, støv osv. fra. Altså de grovere urenheder. Derfra fortsatte gassen ind i gaskøleren. Den sad oftest foran den oprindelige køler. Formålet med nedkølingen er, at gassen ellers vil fylde for meget. Temperaturen kunne for eksempel nedsættes til 35 grader fra 100-400 grader. Ved processen bliver der dannet en del kondensvand, som

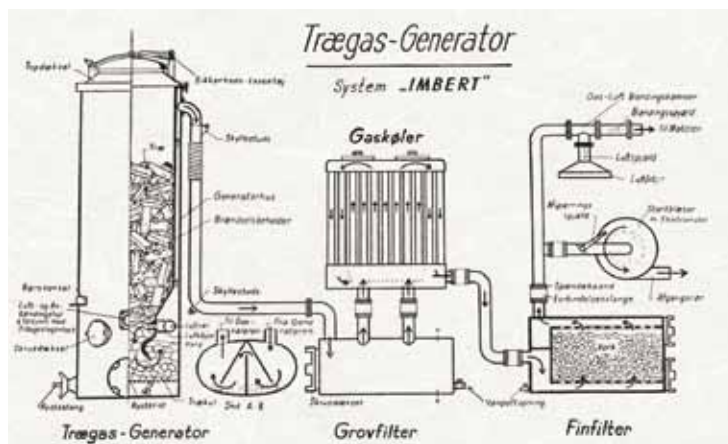
havner inde i grovrenseren, og fugter de indre overflader. Det giver en bedre rensning af gassen, når den stryger hen over de fugtige flader. Gassen kommer altså fra generatoren over i grovrenseren, og derefter videre op i gaskøleren, og videre tilbage i grovrenseren. Gassen fortsætter nu over i finrenseren, også kaldt cyklonerne. Her bliver så de sidste urenheder fjernet. Cyklonernes opgave er at få gassen til at rotere i det materiale cyklonerne indeholder. Det kunne være alt muligt. I min hjemmelavede gasgenerator, indeholder den ene grankogler og den anden træuld. Det er her gassugeren, som tidligere nævnt, kommer ind i billedet. På det rør, der går fra finrenseren over til motoren, er gassugeren og et spjæld tilsluttet. Når spjældet åbnes, sættes samtidig sugeren i gang, som søger for, at der bliver suget gas gennem systemet fra generatoren. Spjældet sikrer, at der kommer den rette mængde atmosfærisk luft ind i røret for at kunne blande sig med gassen. Det er chaufførens job at sørge for det rette blandingsforhold. Der skulle man være omhyggelig. For træ er ikke bare træ, ligesom benzin. Der kunne være stor forskel på bl.a. fugten i træet. Det måtte helst ikke være over 20 procent, da det kunne gøre tændrørene våde. Brugte man andet træ end bøgetræ, kunne det også have indflydelse på, hvor meget luft, der skulle til.

Frede Poulin, født 1929, fortæller: ”Min far har haft forretning i Kongebrogade 31 i Kolding. Den hed Nybrogade, før den kom til at hedde Kongebrogade. Jeg boede i Kongebrogade indtil starten af krigen. Min far lavede gengasgeneratorer under krigen. Jeg tror, han kun har lavet til lastvogne. Det var Karl Sejerup, der havde vognmandsforretning dernede. Jeg tror, han havde tre eller fire lastvogne: Bedford, Triangel og en Renault. Jeg har været med en vognmand, der lå ovre i Christian Xs Gade, i brunkulslejerne og hente tørv og brunkul til elektricitetsværket i Kolding. Der kørte vi med en gammel Chevrolet med en gengasgenerator på. Måske skal man lige ud en gang imellem og støde det ned. Det kunne jo brænde sammen i så stor en beholder. Jeg tror, den var 40-50 cm diameter, og man brugte bølgebrænde. Jeg var selv udsat for, at jeg var så dum som dreng, at jeg gik over i værkstedet og startede én uden at lukke op. Jeg har kun været en stor dreng dengang, måske 15 år, det var i 43-44. Der gik jeg over en lørdag eftermiddag og startede en op. En gammel Ford V8 lastvogn. Det var en vognmand ude fra Sdr. Bjert, der havde sådan en. Den var så til reparation derovre. Så skulle jeg da over og prøve og starte den. Og der faldt jeg om. Jeg var ved at blive gasset jo. Men blev så reddet ud af en chauffør. Det kunne have gået helt galt. Så havde jeg ikke siddet

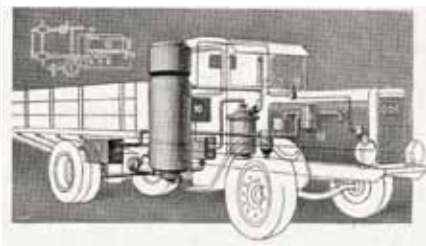
Det komplette gaseanlæg, som artiklens forfatter reddede fra skrotning.

her i dag. Det var farligt. Det vidste alle, men det tænkte jeg ikke over som stor dreng. Der var blæsere på, både af den ene og anden art. Jeg kan huske, man satte en køler foran på bilen akkurat lige som en radiator, som skulle køle gassen, sådan at det ikke var varm gas, der kom ind i motoren. Men ellers var det som at køre en almindelig benzinbil. Det var noget bøvl. Der kunne gå lang tid, før man fik ild i skidtet og fik gas. Man kunne jo stikke en tændstik til gassen. Når den så kunne brænde, så var gassen i orden. Træet var let nok at få fat på. Der var meget bøgeskov i Danmark, og der var mange, der gerne ville sælge det. Jeg tror, Holmsminde lavede gengastræ. Det er også nærliggende, da de havde de store maskiner til at skære det med. Det var noget underligt noget, for man skar det op i starten, i stedet for at kløve det. Når man kløvede det, var der ellers intet spild. Når man skar det, så blev der en masse savsmuld. Det havde man ikke brug for dengang. De fleste vognmænd kunne selv købe deres brænde, og så stod de og kløvede det selv. Af personbiler var der kun omnibusser og læger. Måske også taxaer. Til transport herinde i byen

Skematisk fremstilling af elementerne i et gengasanlæg.

Forslag til montering af gengasanlæg på en lastvogn.

var der også vogne, der var sat heste foran. Så lavede man noget anordning med styretøjet. Når stjerten bevægede sig, så gjorde forhjulene det også. Det er mærkeligt, nu hvor vi sidder og taler om det i dag. Jeg kan ikke huske, at tyskerne brugte gengas. Jeg tror, de har været rigeligt forsynet med benzin. De okkuperede vel bare oliefelterne, et eller andet sted, og så havde de benzin og dieselolie. Kedlen var temmelig høj, så den stod ikke oppe på ladet, for så ville den rage for højt op. Det vil altså sige, at man simpelthen skar et stykke ud af ladet, i højre eller venstre side i for. Mest i venstre side, mener jeg. Fordi så var det væk fra fortovet, når man kørte. Det lugtede faktisk slet ikke. Udstødningen lugtede heller ikke. Bare at lave generatoren har nok taget nogle uger. For at sætte det på, der var jo mange rør, der skulle hen forbi førerhuset og hen, hvor man havde køleanlægget monteret på. Jeg kunne tænke mig, at hvis man havde anlægget stående, og man vidste, hvordan det skulle gøres, har det vel taget 3-4 dage”.

Fra Martin Laursens erindringer, født 1924: ”Jeg blev tilbudt en plads hos købmand A. C. Dahl Hansen, Christiansfeld. Han ville heller ikke give noget i løn. Jeg fik 125 kr. i måneden på egen kost. Så jeg fik at vide, at jeg nok ikke havde noget at klage over. Men selv om lønnen ikke var noget at prale af, var der noget andet, der trak. Forretningen havde en lille lastbil, en Ford 1930, der kunne laste 1500 kg. Det var lige noget for mig. Allerede dengang havde biler min store interesse. Denne bil var monteret med en gengasgenerator. Bare det at få den startet var noget af en videnskab. Da vi var kommet lidt forbi den 9. april 1940, blev al privatkørsel forbudt. Der var kun benzin til læger, jordmødre og politi. Og så til min far, der skulle se til det elektriske. Jeg tror, han var nede på 25 liter om måneden. Så det gik efter opskriften, en kop benzin til at starte på, og derefter over på noget andet. Der blev brugt

sprit, terpentinerstatning, solarolie, eller hvad man kunne købe. Der var andre, der bøvlede med gengas. Jeg skal prøve at beskrive, hvad det var for et apparat. Under krigen kunne vi ikke få benzin, derfor blev der opfundet en del andre slags drivmidler. En af dem var gengas.

Man hængte en slags kedel på siden af bilen og fyldte den op med små stykker bøgetræ på 5-6 cm. Andet kunne også bruges, når det kneb. Og det gjorde det tit. Træet blev købt på rationeringsmærker, lige som alt andet. Man tog et stykke papir og stoppede i åndehullet på kedlen. Satte en tændstik til og startede en blæser. Nu skulle der efter små 10 minutter være gas. Det kunne man konstatere ved at stryge en tændstik foran et afgangsrør. Hvis der var gas, kom der en kæmpeflamme. Man skulle holde hovedet væk. Ved hjælp af et sindrigt rørsystem blev gassen filtreret og rensat (grovrener + finrener = cykloner) for det værste skidt. Samtidig blev gassen nedkølet via gaskøleren, så den ikke fyldte for meget. Hurtigt ind i bilen, stille på nogle håndtag og greb (betjeningshåndtag) og så tænding på. Tryk på starteren for at se om den gik i gang. Hvis der var liv i motoren, råbte man hurra.

I modsat fald var det forfra og om igen. Igen skulle man igennem hele proceduren. Blot nu med yngste lærling i startsvinget. Holger var en stor kraftig fyr, der var god til at trække. Desværre skete det jævnligt det, at skindet i hans højre hånd var blevet til en vabel. Nu var vi klar til at køre. Vi havde selvfølgelig husket to ekstra sække træ, til at fylde efter med. Var der for resten luft i alle fire hjul? Husk det var krigstid. Der var nok fire forskellige dæk på bilen, sikkert nok med en del buler. Når man havde fået startet, var det klogt ikke at standse motoren for tit. Så skulle hele proceduren begynde forfra. Når man havde kørt en lille times tid, skulle der fyres. Der skulle frisk træ på kedlen, og så skulle der lukkes vand ud. Vandet kom af den fugt, der var i selv knastørt træ. Dette vand indeholdt garvesyre. Det var klogt at undgå at få det på fingrene, for hvis man havde et sår, gik der omgående betændelse i det. Når man lukkede det spildevand ud på asfalt, og kom der nogle dage senere, var der blevet et hul. Ordet forurening var ikke kendt den gang.

Nu gætter vi på, at dagen er gået godt. Man er hjemme. Så skulle alle dæksler løsnes, og anlægget skylles igennem med vand. Nye trækul om herden, så den ikke brænder op. Holde øje med, om der var slagger, der skulle fjernes. Men ikke for hårdt. Mere eller mindre omtumlet i hovedet var det godt med cykelturen hjem til Seggelund. For det, der var værst, ventede forude. Man var møgbeskidt. Jeg skulle selv vaske min kittel. Jeg havde kun to. Det var umuligt at købe nyt. Husk, det var krigstid”.

Foreninger som demokratiets spirebed

SKAL NOGET GENNEMFØRES I FÆLLESSKAB, SKAL DER EN FORENING TIL. SAMTIDIG ER FORENINGER ET AF DRIVHJULENE I DET DANSKE DEMOKRATI.

AF ULLA KELLERMANN¹

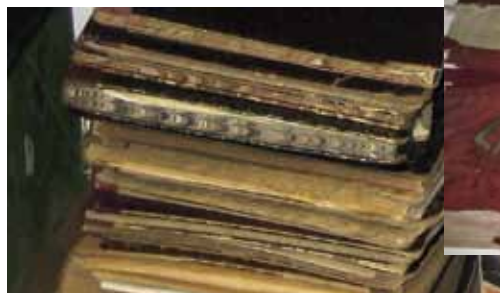
Jeg og min familie flyttede i midten af 1980'erne som byboere til landsbyen Hjortsvang ved Tørring. Jeg blev ret hurtigt opfordret til at lade mig opstille til borgerforeningens bestyrelse og skulle derfor deltage i generalforsamlingen. Her blev jeg ret overrasket over at opleve medlemmernes store sikkerhed i foreningsjura, for eksempel valgprocedurer og andre faste punkter på dagsordenen. Desuden fornemmede jeg en tydelig forståelse af, at generalforsamlingen var medlemmernes mulighed for at komme til orde, og at de gav bestyrelsen mandat til at træffe beslutninger på deres vegne resten af året. En klar forståelse af det repræsentative demokratis kerne.

En anden episode, hvor jeg blev opmærksom på det levende demokrati i landsbyen, udsprang af, at vi efterspurgte en mulighed for, at vores børn kunne få musikundervisning på den skole, hvor de gik. Ved et borgermøde i Aale, hvor forskellige former for aktiviteter mellem og for landsbysamfundene (Aale og Hjortsvang) var til debat, blev det foreslået, at vi bare kunne lave en musikskoleforening og så starte undervisning. Der blev aftalt en dato for stiftende generalforsamling, hvor rutinerede foreningsmennesker også her sørgede for, at vedtægterne fulgte reglerne. Og så var musikskolen en realitet og undervisningen kunne arrangeres. Det ville jeg aldrig selv havde tænkt på som en mulighed, fordi musikskoler i byer har deres rod i andre former for organisationer.

Denne artikel er udsprunget af en nysgerrighed efter at vide mere om, hvorfor foreningen er en indiskutabel og naturlig måde at organisere sig på landet. Jeg vil forsøge at finde ud af, hvilken betydning selve muligheden for

at danne foreninger har haft for lokalsamfundets funktion, og endelig vil jeg berøre, hvordan foreningslivet har kunnet bidrage til det sociale liv og den demokratiske tankemåde.

Artiklen bygger på generel litteratur om foreningslivet i Danmark og på protokoller, som ligger i arkivet på Hjortsvang Museum.

Foreningsprotokoller i Hjortsvang Museums arkiv.

Meget slidt fane fra Linderup Sogns Skytteforening 1889. Teksten nederst: Enighed gjør Stærk.

Forskellige slags foreninger med forskelligt formål

I landsbyer som Hjortsvang (Linnerup sogn) og Aale har der gennem de sidste halvandet hundrede år været et utal af foreninger, som har tjent forskellige formål og har eksisteret i varierende perioder. Det er foreninger som for eksempel borgerforening, idrætsforening, landboforening og sygeplejeforening, og der er formentlig kun afleveret en tilfældig brøkdel af protokollerne fra Hjortsvangs foreninger til museets arkiv.

Fælles for alle foreninger er, at medlemmerne kommer af egen fri vilje og indgår i foreningen på lige fod, og det er foreningens formål, der driver medlemmerne.

Jeg vil herunder først give nogle eksempler på forskellige typer af foreninger og dernæst forsøge at forklare, hvorfor det er så rodfæstet en organisationsform.

Forskere i foreningshistorie opdeler foreninger i mindst to typer, økonomiske og kulturelle foreninger, som dannes ud fra hver sin nødvendighed. De økonomiske har et fagligt eller praktisk formål, og de kulturelle har et dannende formål.

Faglige og økonomiske foreninger

Ud over andelsforeninger er landboforeningen et godt eksempel på en væsentlig forening for bønderne, som udgjorde hovederhvervet.

Fra 1852 gav staten forskellige former for tilskud til landbrugets forbedring, så de nydannede landboforeninger havde fokus på avlsarbejdet inden for såvel planteavl som dyrehold. Bønder fra Hjortsvang var med, da den første lokale landboforening blev oprettet i 1862, Thyrsting-Vrads Herreds Landboforening. Vi ved også, at provst Bülow fra Hjortsvang var med ved det stiftende møde, for han blev foreslået til den første bestyrelse, men ønskede ikke at stille op. Landboforeningen fik to udbryderforeninger, idet der i 1880 opstod en forening omkring Nr. Snede og i 1897 Tørring og Omegns Landboforening. Bønder fra Hjortsvang og Aale fordelte sig på disse foreninger.

I tilknytning til avlsarbejdet opstod en række udvalg og underforeninger under landboforeningerne. For eksempel har der i Hjortsvang været en kvægavlsforening, Frem, som har bidraget til avlsarbejdet, Hjortsvang Kontrolforening (til kontrol af mælkekvaliteten), Husholdningsudvalg for landbokvinder, ligesom bønder eller husmænd fra Hjortsvang har været medlemmer af en plantningsforening til at beskytte de sandede jorde mod sandflugt.

Alt sammen foreninger, der havde et driftsforbedrende formål, og som gennem statens støtte til konkurrencer, dyrskuer og præmiering fremmede landbrugsdriften.

I den anden ende af skalaen oprettedes i 1944 Hjortsvang Kvashuggerforening, som blev dannet omkring det praktiske formål at investere i en kvas-

Hjortsvang Kvashuggerforenings protokol.

Kvashuggeren, som var ejet af en forening.

hugger. Der var fra starten 21 medlemmer, som hver indskød 85 kr. til anskaffelse af kvashuggeren. Dertil kom en afgift for at leje den. I 1952 blev der købt en ny kvashugger, og det ser ud til, at det herefter kostede medlemmerne et fast beløb som medlemsbidrag. Foreningens regnskaber er 3-4-årige fra 1944-1954. Herefter findes ikke regnskabaflæggelse, men en række bilag til reparationer. I 1967 opløses foreningen, idet dens indestående i sparekassen udbetales.

I høj grad en forening, som løser et opstået behov for medlemmerne, som den enkelte ikke ville kunne klare alene.

Kulturelle og identitetsskabende foreninger

Som eksempel på de dannende foreninger vil jeg bruge ungdomsforeningerne, som var en landsdækkende bevægelse og en foreningstype, der skulle opdrage de unge til at blive gode medlemmer af samfundet. Bevægelsen blev drevet af tidligere højskoleelever, der ønskede at bevare noget "højskole" hjemme i sognene. Hovedaktiviteten var foredrag.

Ungdomsforeningerne i Hjortsvang og Aale var igangsat og drevet af præsten og læreren fra omkring 1910, og den havde mange arrangementer i løbet af vinteren, og kun få (udflugt) om sommeren. De unge kunne på denne måde få kulturelle og underholdende oplevelser på de lange vinteraftener. De Danske Ungdomsforeninger var landsorganisationen, som havde et net af foredragsholdere, og et af DDU's formål var at motivere de unge til at tage på højskole. DDU blev dannet i 1903, men efter en storhedstid under 2. verdenskrig gik det tilbage. Da der efter 1950'erne ikke længere var så mange karle og piger på gårdene, blev grundlaget for ungdomsforeningerne undergravet, og mange af dem slog sig sammen med idrætsforeningerne. Dette skete også i Hjortsvang allerede i 1946. Men Hjortsvang Ungdoms- og Idrætsforening (HUIF) havde helt frem til 1974 et udvalg, som kaldes "Møder og oplysning", og som videreførte aktiviteterne fra Ungdomsforeningen. DDU opløstes i 1965.

Et tilsvarende formål havde Husflidsforeningerne, nemlig at give de unge et godt og arbejdsomt indhold i deres fritid, så de ikke "lavede ulykker" på gaden.

Begge foreningstyper var opdragende "oppe fra og ned".

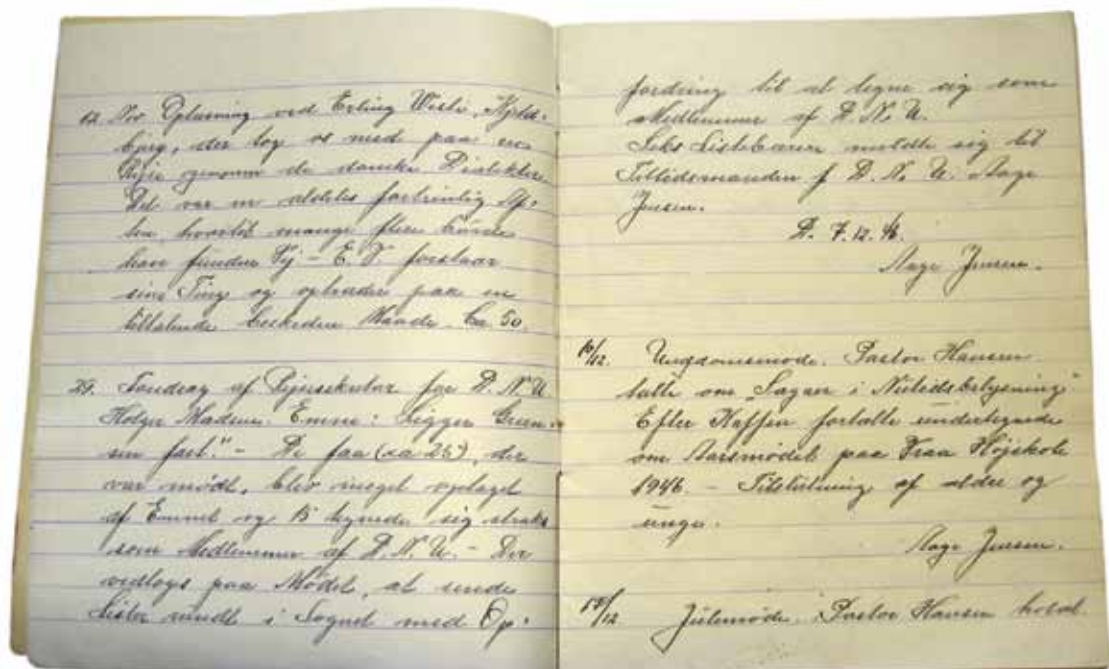
Ud over en forenings formål har det sociale samvær i alle slags foreninger været væsentligt for medlemmerne, og en generalforsamling har formentlig

altid budt på en eller anden form for servering, ofte hjemmelavet, som kunne give anledning til en snak om livet i sognet. Dette foregik for det meste i forsamlingshusene, som også var foreningsdrevne i mange år, og i øvrigt oprettet under forfatningskampen i 1880'erne, da det blev forbudt at holde møder på skolen.

Foreninger er også sociale

Det sociale aspekt bliver meget tydelig efter kommunalreformen i 1970. Indtil da havde Linnerup Sogn været sammen med Hammer Sogn i en lille kommune, men allerede tidligere var præstefællesskabet opløst, idet Linnerup Sogn i 1911 blev anneks til Aale Sogn. I 1973-74 blev skolefællesskabet mellem Hammer og Linnerup opløst, idet forskolen i Hammer og hovedskolen i Hjortsvang blev nedlagt. Børnene fra Hammer skulle gå i Tørring, og børnene fra Linnerup Sogn skulle gå i Aale Skole.

For at bevare et fællesskab oprettedes samme år en borgerforening for Linnerup og Hammer sogne. Dens formål var at videreføre det fællesskab, som de to sogne havde haft igennem århundreder. I løbet af få år blev foreningen

Referat af møder i HUIF, som viderefører ungdomsforeningens arbejde.

dog delt i to foreninger, for det viste sig ikke let at bevare disse fællesskaber, når de administrative grænser gik på tværs. Borgerforeningen var imidlertid hvert sted samlingspunktet ved fester og andre initiativer til borgernes bedste, men også en forening, der kunne varetage borgernes og lokalsamfundets interesser overfor kommunen.

Samfundsfunktioner

Samspillet mellem foreninger og de kommunale myndigheder har i det hele taget været væsentligt i foreningshistorien. Nogle foreninger er oprettet for at påtage sig en opgave, som lokalsamfundet fandt nødvendig. Denne opgave kan senere være overgået til kommunen. Et eksempel på det er sygeplejeforeningen, som gav beboerne i de små sogne mulighed for at ansætte en hjemmesygeplejerske. I Hjortsvang blev der 1. maj 1901 oprettet en sygeplejeforening, som arbejdede tæt sammen med sygekassen (også en forening). Sygeplejeforeningen byggede i 1934 et hus som tjenestebolig for sygeplejersken.

I takt med, at staten overtog flere og flere sundhedsopgaver i samarbejde med sygekasserne, blev sygeplejeforeningerne overflødige. Der var sygeplejerske i Hjortsvang indtil 1962, hvor også huset blev solgt til kommunen.

Gymnastikforeningen er et andet eksempel på, at kommunen støttede en foreningsaktivitet. For eksempel fremgår det af sognerådsprotokollerne, at Linnerup-Hammer Sogneråd i begyndelsen af 1900-årene har bevilget Linnerup Sogns Gymnastikforening støtte til gymnastik for ubemidlede drenge, hvilket formentlig er drenge, hvis familier ikke kan betale kontingentet til gymnastikforeningen.

Mange af hverdagslivets aktiviteter uden for hjemmet er foregået i foreningsregi. Både det faglige arbejde, de sociale begivenheder og de mere kulturelle og identitetsskabende aktiviteter har haft deres foreninger, og de samme mennesker har mødtes i mange af foreningerne. Foreningslivet blev en livsstil, men hvordan gik det til?

Hvordan lærte danskerne demokrati?

I den aktuelle debat om, hvordan vi lærer børn at blive gode samfundsborgere og deltage som aktive medborgere, er det interessant at se på, hvordan det danske samfund, også ude i de små sogne, langsomt arbejdede med at ind-

Sygeplejeforeningens
hus i Hjortsvang,
fotograferet 2011.

drage sognets beboere i beslutninger og aktiviteter. Set fra forskellige synsvinkler udviklede befolkningen sig i 1800-tallet fra at være undersåtter til blive borgere i staten, eller fra være almue til at blive ét folk og én nation, og den udvikling kræver nogle læreprocesser, som gradvis kom i gang fra begyndelsen af 1800-tallet, hvor der på ingen måde var tale om politisk demokrati, men derimod enevælde.

Først med grundloven i 1849 kom foreningsfriheden, som må siges at være det direkte grundlag for foreningsdannelse.

I forbindelse med grundloven blev deltagelsen i demokratiet i høj grad et emne i den offentlige debat: Skulle folket bestemme (folkesuverænitet) eller skulle de kloge og uddannede bestemme på folkets vegne (kampen om, hvem der skulle have valget)? Folkesuverænitet var på den tid en skræmmende tanke for mange, og for Grundtvig var der ingen tvivl om, at når folket med grundloven faktisk fik mulighed for indflydelse, så var folkeoplysning et særdeles vigtigt indsatsområde.

For Grundtvigianerne stod folket i modsætning til staten, og folket var frit og kunne organisere sig frit i civilsamfundet og skulle ikke være afhængigt af staten. I lokalsamfundene var staten repræsenteret i skolen og kirken og disse institutioner blev opfattet som opdragende ”oppe fra og ned”. Det drejede sig ikke kun om, hvordan viden kom til folket, men også hvilken viden.

Særligt efter nederlaget i 1864 fik de grundtvigske organisationer vind i sejlene, og de fik kun begrænset modspil fra de, der mente, at folkeoplysning var at bringe universitetets viden ud til folket gennem uddannelse (som det for eksempel afspejles i folkeskolens fagrække).

I virkeligheden blev det en blanding, for oprettelse af for eksempel landboforeninger med underforeninger var i grunden startet oppe fra og havde bl.a. som formål at bringe ny viden og system i landbrugsproduktionen, men

på den anden side ville det enkelte medlem også kunne se fordele og være interesseret i at lære produktionsforbedrende metoder. Det vil sige, at den enkelte havde motivation for at lære nyt.

De første foreninger er startet fra oven – for eksempel landboforeninger og lignende, som var en del af en igangsat bevægelse med statsstøtte i ryggen. Men selve deltagelsen og eksistensen af disse demokratiske foreninger har gjort det muligt at tænke i at oprette foreninger, når et behov for en aktivitet var relevant. Den første landboforening i området holdt i starten generalforsamling to gange om året – et tegn på, at medlemmerne syntes, det var meget vigtigt at følge beslutningerne tæt.

Dertil kommer den almindelige folkeoplysning i form af skolegang for alle fra 1814 og mulighed for aftenskole for de unge, der er gået ud af skolen, efter samme lov. Det udgjorde et vigtigt grundlag for den selvfølelse, som er en forudsætning for selvstændig handlen. Ofte var præsten eller læreren i sognet initiativtager til en ny forening. Men den brede deltagelse har vist lokalsamfundets medlemmer, at det altid var en mulighed, som kunne bruges, hvis medlemmer af lokalsamfundet havde behov for en ny aktivitet.

Træning i lokaladministration

Den tidligste inddragelse af bønder i administrationen var, da fattigkommissionerne blev dannet i 1803, og hvor præsten, læreren og den største jordejer samt 3-4 andre i sognet deltog i påligning af fattigskat og uddeling af almisser til de fattige. Fra 1814 blev repræsentanter fra sognet inddraget i skolekommissionen, som også skulle styre indtægter og udgifter til skolevæsenet. I 1841 kom folkevalgte sogneforstanderskaber, sognerådenes forgængere, til. Sandsynligvis har det især været sognets største bønder, der blev valgt til posterne, men alt andet lige gav det lejlighed til at øve sig i beslutninger og repræsentation som en forløber for et egentligt demokrati, idet man kan sige, at der i disse administrative ordninger ikke var nogen generalforsamling, men kun en bestyrelse.

Foreninger var en måde at organisere sig på, som kunne udgå fra folkets behov. Det kunne være lokalt eller regionalt, men foreninger kan også være opstået nationalt og blevet udbredt derigennem til de enkelte sogne som en slags bevægelse.

Foreninger er udtryk for, at almindelige mennesker selv kunne gøre noget, når de havde brug for det. Det kunne være, fordi sagen var vigtig, eller fordi

en forening kunne give adgang til offentlig støtte (for eksempel idrætsforeninger). Der var et stadigt samspil mellem foreningslivet og det offentlige. Helt tilbage til 1860'erne har idrætsforeningerne fået statsstøtte, men der fulgte ikke nogen indblanding ud over almindelig medlemsadministration i, hvad de foretog sig indholdsmæssigt, så foreningerne var reelt selvstyrende.

Der har derimod langt op i tiden været en folkelig opfattelse af, at det lokale civilsamfund stod i modsætning til staten/det offentlige.

Foreningernes demokratiske betydning

Foreningernes vigtigste betydning er nok bevidstheden om, at man selv kan gøre noget. At man selv kan sørge for, at der sker noget lokalt, er en meget væsentlig betydning for lokalsamfund overalt. Den måde, jeg har oplevet det på, kan udtrykkes således: *"Der er ingen andre end os selv til at sørge for, at der sker noget i de små samfund"* (det lokale civilsamfund overfor det offentlige). På denne måde har foreningerne bidraget til, at lokalsamfundet gennem tiden har taget hånd om mange sociale og praktiske funktioner.

Denne bevidsthed går hånd i hånd med måden at organisere sig på. Her har foreningerne betydet, at almindelig mennesker er blevet socialiseret ind i en tankegang om, at organisationsformen skal være demokratisk, og at dette er vigtigt og skal respekteres. Det betyder, at der er en generel forståelse af forholdet mellem medlemmer og den valgte bestyrelse, og at det repræsentative princip er almindeligt accepteret. Foreningerne kan således siges at have været en af grundstenene i den demokratiske opbygning af Danmark. Som vi ser rundt om i verden, er demokrati ikke noget, man bare kan ordne med demokratiske valg – det er en tankemåde, der skal læres.

Foreningsformen har vist sig at være den legitime og praktiske måde at organisere sig på, når der skal ske noget praktisk, økonomisk, socialt og kulturelt i et lokalsamfund.

Som et kuriosum kan nævnes, at en gruppe borgere i Hjortsvang begyndte at organisere fællesspisning i forsamlingshuset i 1989, men organisationsformen kan bedst betegnes som deltagelsesdemokratisk forstået således, at de aktive deltagere har beslutningskompetencen. For nogen af de ældre var det en uvant og fremmed organisationsform, hvor der hverken var medlemskab, generalforsamling eller bestyrelse, men der har vist sig alligevel at være en høj grad af kontinuitet.

Eksemplet viser for mig også, at det er en bestemt forståelse af demokrati,

der ligger til grund for foreningerne, og som kan blive udfordret af andre demokratiformer.

Litteratur:

- Verner Bruhn (1997): Det skæve træ. Træk af ungdomsforeningernes og gymnastikforeningernes historie efter 1945.
- Inger Clausen m.fl. (1999): Landsygeplejens historie 1863-1910. Dansk Sygeplejeråd.
- Søren Ehlers (2000): Ungdomsliv. Studier i den folkeoplysende virksomhed for unge i Danmark 1900-1925.
- H. C. Hansen (red.) (1951): Syge og rask gennem 100 år. Udgivet i anledning af 50-årsdagen for stiftelsen af De samvirkende Centralforeninger af sygekasser i Danmark.
- H. C. Hansen (1974): Historien om sygekasserne.
- Ove Korsgaard (2004): Kampen om folket.
- Landboforeninger gennem 200 år. 2005.
- Niels Kayser Nielsen (2009): Bonde, stat og hjem. Nordisk demokrati og nationalisme – fra pietismen til 2. verdenskrig.
- Gunnar Lind Haase Svendsen: Historien anskuet som et kapitalmarked. Selvorganiseringen i de danske landdistrikter 1800-1900, i: Fortid og Nutid, marts 2001.

Protokoller og andre kilder i Hjortsvang Museums arkiv:

- Hjortsvang Borgerforening 1974-1999.
- Kvægavlsforeningen Frem 1936-1948.
- Hjortsvang Ungdomsforening 1921-51 (samt Aale Ungdomsforening).
- Landboforeningen 1862.
- Tørring og Omegns Husholdningsforening.
- Plantningsforening.
- Kontrolforeningen 1915-1970.
- Sognerådsprotokoller 1895-1910.
- Kvashuggerforening 1944-1955.

Noter:

- 1 Ulla Kellermann er cand. mag. og gymnasielærer i historie og dertil aktiv i lokalhistorie, bl.a. gennem undervisningsforløb, arkivarbejde og udstillingsvirksomhed på Hjortsvang Museum. Hun har boet i Hjortsvang i 19 år.

Artiklens fotos: Ulla Kellermann.

Danmarks mest eksklusive sportsfiskerklub

”JEG KENDER HVERT SVING OG HVER HVIRVEL, SAA
LANGT ØJET RÆKKER LANGS EN AA I MIDTJYLLAND.
PAA GENERALSTABENS KORT HAR DEN SIT EGET
NAVN, MEN MELLEM DENS VENNER HEDDER DEN
ALMINDELIGVIS VALDEMARS AA.”

AF ANNA WOWK VESTERGAARD⁹

Denne artikel handler om en gruppe passionerede fluefiskere, som startede en fiskeklub ved Omme Å i 1956. Klubbens historie er fuld af fællesskab, traditioner, kærlighed til naturen og egnen og stolthed over fiskesporten. Samtidig er det en historie om stigende forurening og en kamp om retten til naturen, der viser forskellige holdninger til, hvordan man forvalter naturen bedst – og hvem der er bedst til at gøre det. En kamp, der i sidste ende tog livet af foreningen.

Valdemar Nielsen og Omme Å

Det indledende citat og kælenavnet Valdemars Å stammer fra Svend Saabyes bog ”Lystfiskerliv” fra 1957. Svend Saabye var kunstner og forfatter og med blandt en håndfuld fluefiskere, der tog initiativ til at stifte Karlskov Fluefiske Klub. I bogen brugte Saabye kun åens kælenavn og sikrede dermed, at dens identitet var forbeholdt de indviede. Samtidig er det en gestus, der fortæller om den store betydning, manden bag navnet havde for klubbens medlemmer. Valdemar Nielsen (1902-1977) ejede sammen med sin kone Johanne husmandsstedet Bakkely i Gammelby lige ned til Omme Å. Husmandsstedet var gået i arv i familien sammen med en tradition for både jagt og fiskeri, og Valdemar var kendt for at være en dygtig fluefisker. Saabye fiskede første gang ved åen lige efter 2. Verdenskrig, hvor han lærte Valdemar at kende. Hos Valdemar mødte han Volmer Gyth, som kom på Bakkely for at lære at fiske. Om Gyths første besøg fortæller Valdemars søn:

”En råkold oktoberdag i 1946 kørte en stor 8-cylindret cabriolet ind på gårdspladsen. En venlig og beleven herre bankede på, og fortalte, at han af én af fars venner, som var formand for den lokale sportsfiskerforening i Fredericia, var henvist til Valdemar, min far, for at lære fluefiskeri i Omme Å. Når det drejede sig om fiskeri, kunne min far hurtigt overtales til et par timer ved åen.”

Manden blev efter fisketuren inviteret på kaffe og spurgte, om han ”måtte komme igen for at dyrke den ædle kunst at fiske med flue. Det måtte han gerne, men nu

ville vi da godt vide, hvem han var. Han lagde sit visitkort på stuebordet og hilste meget højlgt af. Næsten benovet læste vi kortet, hvorpå der stod: Kaptajn, kammerherre V. L. U. Gyth, adjutant hos H. M. Kongen.”

Gyth blev efterfølgende en nær ven af husmandsparret, og han tog også andre fluefiskere med til åen, blandt andet kontraadmiral E. J. Saabye.¹

Tegning af Svend Saabye fra Lystfiskerliv. Omme Å ved Filskov, 1957.

Stiftelsen af Karlskov Fluefiske Klub

De forskellige fiskere mødtes ofte hos Valdemar, og det var derfor ikke overraskende her, de første tanker om at danne en fiskeklub kom frem i maj 1956. E. J. Saabye fortæller om klubbens tilblivelse; ”Vi [Saabye selv og hans fiskekammerat J. Valentiner] mødte gode fiskevenner derude: Svend Saabye, Jørgen Hæstrup og Jean Fischer hyggede sig i Svend Saabyes elegante telt, og vi drøftede muligheden for at stifte en fiskeklub, der kunne leje et stykke af den dejlige å, og vi talte med Valdemar derom.” Tidspunktet viste sig at være heldigt, for foreningen af lokale lodsejere, der hidtil havde udstedt fiskekort på dagsbasis, var netop blevet opløst. Fiskerne bad Gyth prøve at lave en kontrakt med lodsejerne hurtigst muligt - ”så andre ikke skulle komme os i forkøbet.”² At det hastede med at få aftalen i hus, ses af at en gruppe Herningfiskere kort efter forsøgte at overbyde prisen i klubbens aftale. Der var altså kamp om at få

Medlemskort fra 1956-1957. Medlemskortet var dobbelt og indeholdt også en medlemsliste, der tydeligt viser, at medlemmerne kom fra en eksklusiv kreds.

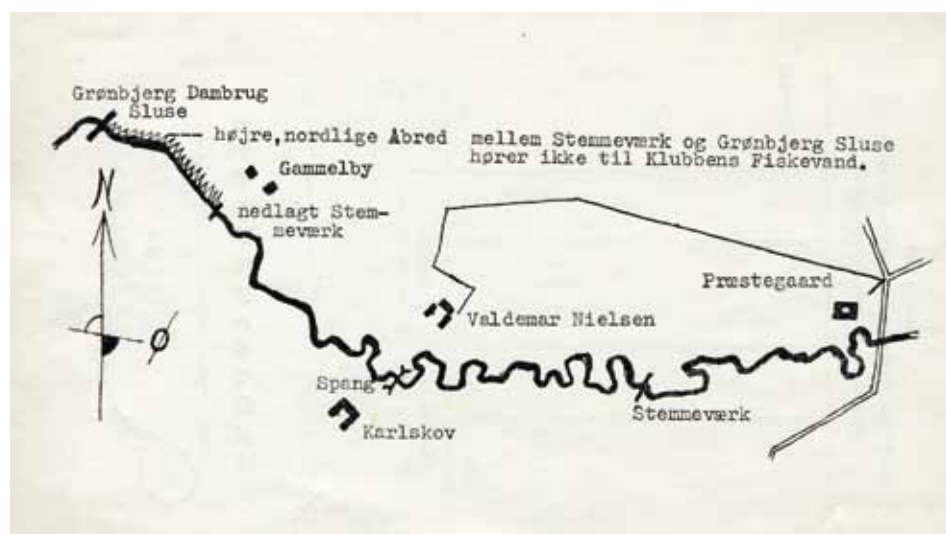
adgang til de gode fiskesteder. Initiativtagerne havde dog den fordel, at de fra starten prioriterede at få kendte fluefiskere fra lokalsamfundet (som en læge, en dyrlæge og en lærer) med i klubben. Derudover er flere lodsejere nok blevet duperede af visitkort som Gyths, og de fleste af de øvrige udenbys medlemmer beklædte på samme måde ganske magtfulde og synlige poster i militæret, det private erhvervsliv, på aviserne mv. At klubben "selvfølgelig" også havde et medlem fra kongehuset, ligger i den sammenhæng lige for, og viser til fulde, hvilke kredse medlemsskaren var rekrutteret fra.

Gyth fik en aftale på plads med lodsejerne, som gav klubben fiskeret på begge sider af et 4-5 kilometer langt stykke af Omme Å mellem Ringive og Grønbjerg. Derefter gik han i gang med at kontakte potentielle medlemmer. Invitationen viser tydeligt, at tankerne bag klubben både omfattede et ønske om at sikre sig fiskeret og et ønske om at værne om et stykke natur. Samtidig var klubben meget bevidst om ikke at sende forkerte signaler ved kun at være en klub af fiskere udefra. Som Gyth skrev i standardbrevet:

"Da jeg ved, at De gennem årene har glædet Dem ved at fiske i Omme Å ved Gammelby, tillader jeg mig at henvende mig til Dem. Sagen er, at det må anses for givet, at dette fiskevand er i fare for at blive ødelagt [på grund af overfiskeri]. Vi er derfor nogle stykker, der også har glædet os over at fiske i denne dejlige å, der har besluttet at gøre noget for at bevare den. Vi har derfor tænkt os at danne en lille

exclusiv klub, der af lodsejerne lejer fiskeretten på strækningen mellem broen ved Ringgive og Grønbjerg dambrug. Som det fremgår af overenskomsten, vil klubbens medlemstal blive indskrænket til 20, hvilket må siges at være et passende antal i forhold til åens ydeevne. Hovedparten af medlemmerne skal bo så langt væk fra åen, at det ikke bliver en daglig aftentur at tage dertil, men en virkelig udflugt, som man glæder sig til og over. Imidlertid vil vi naturligvis tage skyldigt hensyn til de enkelte "lokale" fiskere, der har glædet sig over dette fiskevand."

Den stiftende generalforsamling blev holdt i august, og her skulle kontingentet på 50 kr. og et engangsbeløb på 12,50 til opsætning af skilte medbringes. Ved stiftelsen deltog, udover initiativtagerne, prins Axel, hofjægermester Bech, isenkræmmerne C. og H. Harreby-Hansen, overlærer Nicolaisen og dyrlæge Thygesen samt lodsejernes tillidsmænd Valdemar Nielsen og Anders Karlskov-Jensen, der udover at være en af egnens største lodsejere også var formand for sognerådet og senere blev borgmester i Give. Mødet var ifølge referatet meget vellykket, lovene og medlemslisten blev vedtaget, og enkelte ændringer blev debatteret. Chefen for de allieredes nordlige styrker, generalløjtnant Sir Cecil Sugden, der ifølge Gyth var en meget ivrig fluefisker, blev optaget som ekstraordinært medlem i en medlemskreds, hvoraf mange af de øvrige var at finde i Kraks Blå Bog. Der var enighed om at prioritere det sociale samvær i klubben, for eksempel i forbindelse med generalforsamlingerne, som skulle holdes på Diagonalkroen i Give og vare en weekend, så

Karlskov Fluefiske Klubs fiskevand lå på en fire-fem kilometer lang strækning af Omme Å mellem Ringgive og Grønbjerg.

der også var plads til en fælles fisketur og en sammenkomst med lodsejerne. Denne beslutning skulle vise sig at være en langtidsholdbar og god model i forhold til vedligeholdelsen af fællesskabet både internt i klubben og med lodsejerne, som klubben satte meget højt.

Klubbens medlemstal var som nævnt begrænset, og for at undgå overfiskeri skulle halvdelen af medlemmerne bo så langt væk, at de ikke ville komme ved åen dagligt. Senere blev antallet af medlemmer øget til 26, men det skete efter nøje afvejninger af, hvad åen, fiskeplejen og økonomien kunne bære. Nye medlemmer blev foreslået af de gamle, så mange af dem havde i forvejen et årelangt og nært forhold til Omme Å og til klubben, fordi de kom fra en kreds af fiskekammerater, der havde fisket ved åen som gæster hos de gamle medlemmer.

Danmarks mest eksklusive fiskeklub

På medlemsfronten var Karlskov Fluefiske Klub som nævnt i allerhøjeste grad eksklusiv, og den blev derfor kaldt Danmarks mest eksklusive fiskeklub. Men klubben havde fra starten også sans for eksklusive detaljer. Medlemskortene var trykte og lå i læderkantede etuier, der var trykte fangstrapper og gæstekort, og på generalforsamlingen i 1957 forsynede E. J. Saabye alle medlemmer med en særlig flue La Legion d'Honneur, som kunne sættes i hatten som klubmærke. Fluen var bundet med tråde af det røde bånd fra en æreslegion-orden, som E. J. Saabye havde fået som hædersbevisning af en fransk general!³ Udover at fangstrapper og gæstekort vidnede om, at der var stil over klubben, så havde de den praktiske funktion, at medlemmerne skulle udfylde et kort per fisketur og sende det til klubbens formand, så fiskemesteren på den baggrund kunne følge udviklingen i fangsterne. Kortene blev udfyldt med sted, navn, dato, antallet af fisk og deres størrelse, og der var også et felt til kommentarer om vejr, fluer mv. Ambitionerne for fangststatistikkerne var sat højt, men alle var ikke lige omhyggelige med at udfylde kortene, hvilket hyppigt blev kommenteret på generalforsamlingerne.

De kongelige medlemmer, som kastede yderligere glans over medlemskredsen, indgik i klubbens liv på lige fod med de øvrige. I forbindelse med at prins Richard blev medlem i 1969, blev han dog tilbudt overnatning i et af de medlemmernes sommerhus ved åen, så han kunne fiske uden for offentlighedens søgelys. Både prins Axel og prins Richard deltog ved generalforsamlinger og lodsejerfester og bidrog til de underholdende indslag, som medlem-

Både Filskov Kro og Diagonalkroen i Give havde fået øjnene op for sportsfiskere som ny kundegruppe. I 1959 udvidede Filskov Kro med en ny værelsesfløj, hvilket blev markeret med annoncer i Sportsfiskeren. Kroen havde lejet 10 km fiskevand i Omme Å for at sælge dagskort til liggende gæster.

Gæstekort fra 1977. Til at starte med var prisen 5 kr. for et endags gæstekort. Hvert medlem måtte tage tre gæster med til åen ad gangen, så længe han selv var til stede. At fiskeriet i 1977 ikke længere var, hvad det havde været, ses af fangstlisten på kortets bagside. Her er den eneste kommentar "Undermålere!".

merne skiftedes til at arrangere. Flere af fiskekammeraterne fra klubben tog også til Norge sammen for at fiske laks. På en af disse ture, hvor prins Axel var afsted sammen med blandt andre Svend Saabye, konkurrerede fiskerne i vanlig sportsånd om dagens største fangst. Ved et uheld krogede prins Axel en norsk pige med sin flue, og efter at have kørt pigen til læge mente han at have ret til at lade hende indveje i konkurrencen.

Klubånden og den gode sport

Af klubbens første love fremgår, at den er stiftet for at *"skaffe en kreds af sportsfiskere rådighed over et naturskønt fiskevand, vedligeholde og forbedre dette således at medlemmerne her med glæde kan udøve deres sport."*

Sporten er altså central i klubbens love, hvilket også ses i, at der kun måtte fiskes med flue på klubbens område og kun efter ørred og stalling. I et lovudkast fra 1963 var der endda også tilføjet, at *"Klubbens medlemmer skal sætte en ære i at optræde på sand sportsfiskermæssig måde, både overfor klubben og overfor lodsejerne."*

Klubben rekvirerede i 1964 fiskeripolitiskilte fra fiskeriministeriet, så tre lokale fiskemestre kunne pågribe tyvfiskere, der ikke havde ret til at fiske på klubbens område. Hvervet måtte ikke være lønnet, i stedet havde klubben udsat en dusør for politianmeldelse af tyvfiskerne, 100 kr. for den første og 25 kr. for de følgende anmeldelser. Tyvfiskere rangerede lavt i forhold til klubbens standard for sportslig optræden.

Betydningen af den rette sportsånd påvirkede også andre fiskere i området. Respekten for klubben og dens grundlag ses tydeligt i et brev fra lærer Børnsen fra Dalum Lystfiskerforeningen, som i 1960 indsendte et mærke fra en fisk, der var udsat af klubben: *"Den blev taget d. 11/3 på mepsspinner nr. 1, 0.20 line; det burde jo have været flue, men kulde og storm befordrede ikke lysten til at bruge den slags grejer; jeg vidste jo heller ikke, at fluefiskerforeningens fisk var i nærheden."*

I 1959 blev klubbens fiskemester Vagn Halskov Hansen interviewet til Vejle Amts Folkeblad om forskellen på sports- og lystfiskeren. Han svarede, at lystfiskeren *"fisker kun for tidsfordriv, elsker at opholde sig i naturen og tager måske nok med hjem, hvad han fanger, men driver ikke rov. Det gør sportsfiskeren heller ikke, men det ligger i navnet, at han er ude paa at fange den største fisk, de fleste fisk, kort sagt er ude paa at sætte rekord."* Derudover beskrev han sin modstand mod ormefiskeriet, som han helst så udryddet, da fiskens dage er talte, når den har slugt ormen – i modsætning til fluer og spinnere, som kun efterlader mindre sår, der heler hurtigt. En fluefisker kunne altså med god samvittighed sætte sine fangster ud igen. Klubben tog i det hele taget sit ansvar som udbreder af sportsfiskeriet ganske alvorligt. Når fiskere som Børnsen indsendte mærker fra de udsatte fisk, kvitterede klubben med en præmie, som blandt andet bestod af fluer. Klubben skrev herom til modtagerne *"i overbevisning om, at De enten som allerede fluefisker vil kunne værdsætte vor lille præmie eller at præmien må kunne få Dem interesseret i denne skønne og ædle form for ørredfiskeri, sender jeg Dem på klubbens vegne de bedste ønsker om "knæk og bræk" i den nye sæson."*

Begrebet sportsfiskeri var for alvor kommet til Danmark med Carl Wegeners bog *Sportsfiskeren* fra 1926. Hans tanker påvirkede udviklingen af sportsfiskeri, hvilket tydeligvis har haft betydning for klubbens tilgang til fiskepleje og sportens betydning. Wegener beskrev sportsfiskeriets overlegne værdier i forhold til lystfiskeri, som han karakteriserede som tidsfordriv for tålmodige stakler. Her skelnede han mellem sportsfiskeri med brug af flue eller spinner

og lystfiskeri med orm og flåd. Han fremhævede også ørred og stalling, som to af de fem danske fisk, der gav særlig ”god sport”. Bogens ærinde var med inspiration fra England at beskrive, hvordan fiskeri kunne løftes op på et niveau, så det blev en sport for gentlemen.⁴

Fiskepleje

Allerede fra første færd havde klubben fokus på forholdene ved åen, og for Einar Jarby var fiskeplejen et væsentligt argument for at blive medlem: *”Jeg har fisket i Aaen i ca. 30 Aar; men efter Krigen er Fiskebestanden blevet saa ringe, at det snart ikke er Umagen værd at fiske der mere. Hvis Antallet af Fiskere begrænses, kan det jo være, at Fiskeriet kan blive godt igen.”* I 1957 var fiskeriet på klubbens område så godt, at generalforsamlingen ikke fandt det umagen værd at udvide fiskevandet, efter at de havde fået et tilbud fra nogle nye lodsejere. Året efter kunne klubben imidlertid konstatere, at bestanden af stallinger var gået tilbage, og det blev resolut besluttet at frede den. Helt fra 1957 samarbejdede klubben med Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser, som blandt andet rådgav om udsætninger og mærkninger af fisk. Konkret var det biologen Knud Larsen, klubben korresponderede med. Gennem ham lånte man udstyr og fiskemål til udsætningerne, og i flere tilfælde deltog Larsen selv i mærkningerne.

Samtidigt med at klubben gik op i den faglige del af udsætningerne og mærkningerne, var de også en social begivenhed for både medlemmer og lodsejere. Nogle år donerede lodsejerne særligt store fisk til udsætning, for eksempel fik klubben fem store bækørreder af Valdemar Nielsen i 1964. Den største ørred målte 75 cm., vejede mindst 3,5 kg – og fik tilnavnet Valdemar. Den blev givet klubben med den klausul, at den heldige fisker, som fik den på krogen, skulle fejre det ved at give guldøl på Bakkely. Omkring 1970 holdt klubben op med at mærke udsatte fisk. Halskov Hansen skrev herom til Dansk Sportsfiskerforbunds medlemsblad Sportsfiskeren: *”Man er i klubben af den anskuelse, at de mærkede fisk på grund af den røde”spinner” [nummermærket] de løber rundt med, har sværere ved at skjule sig og i det hele taget klare sig overfor større fisk og andre efterstræbere. Man har derfor besluttet ikke at fortsætte, også af hensyn til den ret store dødelighedsprocent konstateret ved fundne døde mærkede fisk.”*

Men udsætningerne fortsatte, og i 1980 lavede Halskov Hansen en samlet opgørelse heraf. Fra 1956 til 1976 havde klubben udsat i alt 3.740 fisk, i gen-

E.J. Saabyes
fangstrapport fra
generalforsam-
lingsweekenden i
1962 rummer også
kommentarer om
vejr og vind.

Navn: *E.J. Saabye* Dato: *8, 9 1962*

Længde (cm)	Antal Bækørred	Antal Regnbueørred	Antal Stalling	Bemærkning om fluer, vejr etc.
30-35				<i>Generalforsamling Vejret pænt med byger. Vind: VSV 2-4. Høstdvanlig høj vandstand!</i>
35-40				
40-45				
45-50				
50-55				
55-60				
60-65				<i>trofiscer.</i>
Genudsatte	<i>5</i>	<i>10</i>	<i>4</i>	

Fangststed eller affisket område markeres på omstående kort.

Fangstrapport

nemsnit 178 fisk, eller en fisk pr. hver 25 meter åbred, per år. Udsætningerne varierede meget gennem årene, i 1960 og 1973 udsatte klubben ingen fisk, og i de øvrige år udsattes mellem 65 og 350 fisk. Ca. 1.000 af de udsatte fisk blev mærkede. I sæsonen 1965-66, hvor klubben stadig var på sit højdepunkt, var der i alt 186 fiskedage, hvor medlemmerne og deres gæster fangede over 1.000 ørreder og 35 stillinger, 776 ørreder blev genudsatte og 402 kom med hjem i fiskekurvene. De to største fisk var bækørreder på henholdsvis 66 cm og 2,85 kg og 55 cm og 1,925 kg.

Klubbens fokus på sportsfiskeriet og dens tætte forhold til Danmarks Sportsfiskerforbund er centralt for at forstå, hvorfra tankerne om at arbejde seriøst med fiske- og naturpleje kom. Gyth blev forbundets formand i 1959, og flere andre af klubbens medlemmer havde tillidsposter i forbundet. Mens bevidstheden om forureningsproblemer endnu fyldte meget lidt i den brede offentlighed, karakteriserede Sportsfiskeren, slutningen af 1950'erne som *"en tid, hvor forureninger, vandløbs-forgiftninger med massedrab af fisk og reguleringer af vore skønneste vandløb er dagligdags begivenheder."* Bladet var samtidig forum for nyheder om og udveksling af erfaringer med for eksempel elektrofiskeri og udsætninger, og det er på den baggrund nærliggende, at klubbens medlemmer også bidrog med deres erfaringer. I 1962 skrev Svend Saabye således om fangstrapporter og udsætninger. Han konkluderede, at bækørreden i perioden 1957-1962 var gået frem, hvilket han så som et udslag af, at der var sammenhæng mellem omfanget af udsætningerne og åens egen evne til at ernære fiskene. Omvendt var stallingen gået tilbage, men Saabye mente ikke, at der var belæg for at koble dette med oprettelsen af dambrug på strækningen. Tværtimod anså han det for muligt, at dambrugsdrift medførte *"en godskning" af åens i forvejen relativt fattige liv.*"⁶

I 1963 indførte klubben klubslips. Menige medlemmer havde grønne slips, mens æresmedlemmer og medlemmer med særlige hverv fik røde slips. Rene Mourier fortæller, at slipset ”blev båret til generalforsamlingsmiddagen, hvor lodsejerne med fruer deltog, en munter og social begivenhed, som alle så frem til med stor forventning. Der var altid underholdning fra et af klubbens medlemmer. Jeg husker bl.a. at overlege K. M. Andersen fra Give spillede på Hawaii-guitar. Det blev en minderig aften.”

Omkring otte år senere fulgte Halskov-Hansen op på Saabyes artikel, og holdningen til dambrugene var da en helt anden – ikke mindst fordi der nu var oprettet endnu et dambrug på klubbens åstrækning, så der nu var to dambrug, anlagt i 1956 og 1964, med kun 350 meter imellem sig. Halskov-Hansen noterede sig som Saabye faldet i bestanden af stillinger og henviste til en undersøgelse af, at dambrugene i dagtimerne brugte mellem 8 og 34 procent af iltindholdet i åens vand. Ved indgangen til 1970'erne var der altså stor bevidsthed om, at åen blev voldsomt påvirket af dambrugene.

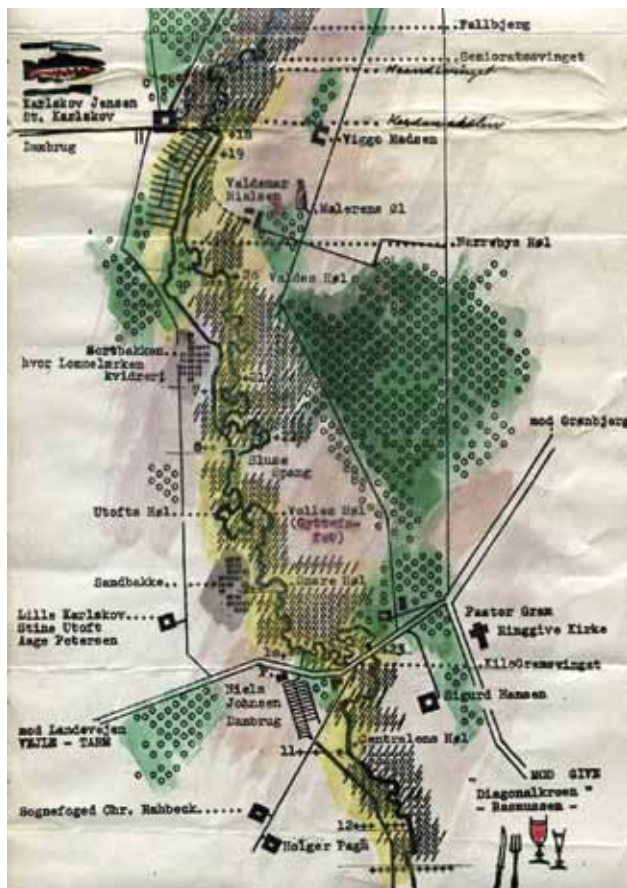
Det sociale liv

Klubbens sociale liv skal ses i lyset af dens opståen ud af en kreds af fiskekammerater, der hver især bragte andre fiskekammerater med til åen. Der var altså på forhånd et stærkt socialt netværk mellem fiskerne, og medlemmerne var hver især fulde af initiativer, der kunne styrke fællesskabet. I 1957 afstod Jørgen Hæstrup sågar for at fiske ved klubbens første generalforsamling:

”Jeg møder i campingvogn – opstillet ved Valdemar – og i lørdagens løb ... indretter [jeg] kaffebar i vognen, hvis trætte og forkomne fiskere ønsker at hente fornyet kraft imellem slagene.”

Generalforsamlingen foregik efter vedtagelsen på det stiftende møde på en fredag aften. Dagen efter fik alle udleveret en madpakke, hvorefter turen gik til åen.

”Hver deltager søger i dagens løb at fange, hvad han kan spise til middag... Kl. 17.30 mødes igen på Diagonalkroen, hvor fangsten afleveres kl. 18.30 spises middag på kroen hvor der serveres: de fangne fisk – kogte – med hollandaise eller smeltet smør efter behag – hvide kartofler. Pandekager.”

Kortudsnit over klubbens fiskevand. Svend Saabye og Valdemar Nielsen nedsatte i 1958 navneudvalget, som stod bag navnene på kortet. Bemærk f.eks. Sortbakken, hvor lommelærken kvadrer eller Volles Høl (Gyttefadet) opkaldt efter klubbens formand Volmer Gyth. Øverst ses Haandsvinget, hvor en gæst engang fangede en blind ørred med hænderne, og nederst ved Ringgive Kirke KiloGramsvinget, hvor Pastor Gram skulle have en kiloørred gående. Som en ekstra service er vejen til Diagonalkroen også tegnet ind.

Efter maden var der fælles kaffebord med lodsejerne, der var indbudt med damer, og dagen efter kunne medlemmerne nå endnu en fisketur før hjemrejsen. Jonna Lønvig, tidligere ejer af Diagonalkroen, har fortalt, hvordan menuen blev en fast tradition – ikke mindst, at der skulle drikkes solbærrom til pandekagerne.

Generalforsamlingerne og lodsejrefesterne var særdeles hyggelige sammenkomster, hvor der var tradition for, at medlemmerne skiftedes til at arrangere underholdning. Der var blandt andet quizzet, lysbilledfortællinger, musik, lejlighedssange og filmfremvisninger, men også mere spektakulære indslag, hvor E. J. Saabye optrådte som tryllekunstner, eller hvor der var konkurrence i præcisions-fluekast. Her skulle fiskerne ramme en natpotte – ifølge referatet ”til glæde og munterhed for lodsejerne.”

Til generalforsamlingen i 1961 kunne klubben indvi sit klublokale på Diagonalkroen. Fiskestuen var indrettet i samarbejde mellem kroejeren og en arkitekt, som kom fra vennekredsen og senere blev medlem af klubben. Samme år indstiftede formanden en pokal, som fik navnet Gyths vandrepokal. Pokalen gik til den fisker, som under den fælles fisketur til generalforsamlingen

En af dekorationerne i klubbens lokale på Diagonalkroen i Give var fluer i overstørrelse, denne måler 19 cm og er bundet af klubbens første formand Gyth.

fangede den største fisk. Pokalen var åbenbart temmelig speciel, og Gyth kommenterede den selv sådan i 1963:

”Derpå blev ”rædselspokalen” for største fisk tildelt Vesterdal-Jørgensen for en bækørred på 42 cm. Tillykke – vi haaber ikke, at der har været for meget vrøvl i hjemmet, da han kom hjem med rædslen.”

Hvert år fik pokalen indgraveret navn på den ”heldige” vinder sammen med fiskens vægt, og udgifterne hertil ses årligt i regnskaberne. Pokalen forsvandt i slutningen af 1970’erne, og det lykkedes aldrig klubben at genfinde den.

»Fiskerstuen« – et selskabslokale med intim og eksklusiv atmosfære, udsmykket af maleren Svend Saabye – er mødested for Karlskov Fluefiskeklub. Ideelle muligheder for at dyrke forskellige former for friluftsliv. Der er bl. a. udlejning af ridebeste, og Diagonalkroen fremskaffer tilladelse til fiskeri efter bækørred og regnbuørred, f. eks. ved Omme å. Lystfiskeren kan få fisken tilberedt på kroen efter ønske - kogt, stegt el. røget. Til kokkenets specialiteter hører desuden egens jagtmad, bl. a. gråand og agerhone.

Side fra reklame for Diagonalkroen, hvor Karlskov Fluefiske Klub i 1961 indviede Fiskestuen som klublokale. Fiskene på væggen var aftegninger af medlemmernes rekordfangster. For at komme med skulle fiskene veje mere end 1,5 kg eller være længere end 45 cm. Havde man allerede en fisk på væggen, blev der stillet større krav til næste fisk, men alle fisk på 60 cm og opefter eller 3 kilo og opefter kom direkte på væggen. Fremgangsmåden var følgende: *”Fanges der en fisk, som er berettiget til at komme op på væggen, skal man tegne omridset på et stykke papir samt opgive vægt, dato og flue, den er taget på. Og så fiskerens navn – naturligvis.”* Herefter malede Svend Saabye fiskene på væggen. Fiskeportrætterne er siden tegnet op og kan stadig ses på Diagonalkroen i dag.

Omme Ås karakteristiske sving fotograferet af Svend Saabye.

Forurening

Selvom Svend Saabye i 1962 ikke fandt det bevist, at dambruget påvirkede åen negativt, havde Vagn Halskov Hansen allerede i sommeren 1958 konstateret, at fiskene om sommeren havde problemer med at passere stemmewærket til Karlskov Dambrug. Dambruget tog nemlig så meget vand ind, at det i perioder afskar fiskene i de dybere områder i åen. I en fiskerapport fra 1966-67 understreger han alvoren omkring forureningen i åen og indskærper betydningen af at få lavet fangstrapporter, da *"disse oplysninger kan få betydning ved en eventuel forureningssag, hvor vi vil fremsætte erstatningskrav"*. Sagen blev dog aldrig til noget. I januar 1964 var en interessekonflikt mellem fiskerne og lodsejerne kommet til udtryk, idet Karlskov-Jensen ønskede at udvide sit dambrug – noget som udløste diskussion blandt medlemmerne. Klubben holdt sig dog til at bede Vilhelm Nielsen forhandle med Karlskov-Jensen om en løsning *"der greb mindst mulig ind i åens forløb og det frie fiskeri"*. Dambruget blev alligevel udvidet, og i starten af 1967 konkluderede Halskov-Hansen; *"Stallingerne findes mest ovenfor dambrugene, altså inden disses affaldsprodukter har nået at påvirke vandets karakter ... oppe hvor nu landvindingarbejder vil forstyrre tilstanden"*. Året efter medførte det omtalte afvandingsprojekt en stor sandvandring i åen, og generalforsamlingen konkluderede; *"Åen lider stærkt under den voldsomme sandvandring som følge af Hedeselskabets afvandingsprojekt øst for vores fiskeri samt for dambrugets vedkommende af forureningen"*.

I slutningen af 1970'erne var påvirkningen fra dambrugene blevet voldsommere, og foreningen kunne konstatere, at det gamle åløb i perioder næsten var fuldstændigt tørlagt, ligesom vandforureningen var tiltagende, ikke mindst på grund af foderrester fra dambrugene. Dambrugene ved åen var ejet af lodsejeren Anders Karlskov-Jensen og Vilhelm Nielsen, der i 1965 havde

afløst Gyth som klubbens formand. Det siger sig selv, at det gav forskellige opfattelser af forureningssituationen, at lodsejernes centrale talsmand og klubbens formand havde økonomiske interesser blandet ind i sagen.

Omkring 1970 tog Vejle Amt første gang forureningsproblemet op og begyndte at undersøge tilstanden i åen løbende. Give Kommune fik herefter sat nye renseanlæg op ved Gadbjerg og Farre. Op gennem 1970'erne kunne man konstatere, at forureningen fra landbrugene var under kontrol, men at dambrugenes brug af åens vand var problematisk, blandt andet på grund af manglende renseforanstaltninger og tørlægning af åen. På trods af amtets og kommunens engagement havde forureningen bidt sig fast, og lodsejer Holger Hansen karakteriserede i 1980 Omme Å som *"en mudderrende mere end et rindende vandløb."*

Interne uroligheder

At forureningen gav konflikter mellem dambrugsejerne og de medlemmer af klubben, som så dambrugene som hovedansvarlige for forureningen, kan ikke undre. I klubben kom konflikterne til at gå mellem to grupper med Vilhelm Nielsen og Karlskov-Jensen på den ene side og en del af initiativtagerne til klubben på den anden. Allerede efter udvidelsen af dambruget i midten af 1960'erne var forholdet mellem nogle af medlemmerne og Karlskov-Jensen blevet spændt, både på grund af den tiltagende forurening, men også fordi klubben ikke var blevet informeret om udvidelsesplanerne. Nogle af klubbens medlemmer fortolkede det sådan, at Karlskov-Jensen ikke overholdt aftalen mellem lodsejere og fiskere, som ellers beskrev, hvordan det var en fælles opgave at pleje fiskevandet og naturen. For at sikre relationen til lodsejerne undlod man at gøre en sag ud af det. De personlige relationer var dog anstrengte, og i starten af 1970'erne kom det til endnu et sammenstød med Karlskov-Jensen over retten til at fiske i en vandingskanal. Uenigheden kom til at fylde en del på klubbens møder, men på overfladen blev den til sidst løst i nogenlunde mindelighed. I 1977 slog sammenholdet i klubben for alvor revner. Det viste sig, at Vilhelm Nielsen, der sammen med Svend Saabye og E. J. Saabye havde købt Bakkely i 1961, havde fået udfærdiget skødet på ejendommen til sig selv og ikke til de tre købere i fællesskab. Det endte med en retssag, som bekræftede de to gange Saabyes rettigheder til ejendommen. Senere på året kom det til en større konflikt i klubben, idet Nielsen på en ekstraordinær generalforsamling i august fik ekskluderet otte medlemmer - heriblandt hans

medejere af Bakkely. Eksklusionen handlede officielt om forureningssagen, men personernes indbyrdes forhold spillede tydeligvis også ind.⁷

Sagens baggrund var den, at otte medlemmer havde udtrykt bekymring for den stigende forurening af åen og havde bedt sportsfiskerforbundet gå ind i sagen. Medlemmerne skrev til forbundet uden at kontakte lodsejerne, og dette blev den formelle årsag til konflikten. En gruppe mente, at denne fremgangsmåde var en trussel mod det gode forhold mellem lodsejere og fiskere, og med den begrundelse blev de otte medlemmer ekskluderede. Klubben meldte sig derudover ud af sportsfiskerforbundet. Eksklusionerne baserede sig blandt andet på fuldmagter fra medlemmer, der bagefter erklærede, at de aldrig ville have stemt for masse-eksklusionen, og flere medlemmer meldte sig umiddelbart bagefter ud i protest – blandt andet prins Richard. I de ekskluderedes optik handlede sagen om dårlige forhold mellem personerne, men mest om at Vilhelm Nielsen og Karlskov-Jensen ikke ønskede forureningen undersøgt. Sagen kan dog også ses som et eksempel på en kamp om naturen. Blandt de ekskluderede var sportsfiskerforbundets præsident Jørgen Paldam, dets formand Vagn Halskov Hansen og Svend Saabye, der var medlem af vandplejeudvalget. Som sådan kan gruppen ses som repræsentanter for en professionel interesseorganisation, der ud fra objektive kriterier, målinger og statistik på fangsterne havde en holdning til forureningen ved åen – og hvad man kunne gøre ved den. Den anden gruppe var kendetegnet ved et tæt forhold til områdets lodsejere og repræsenterer en holdning, der fokuserede

Svend Saabye, E.J. Saabye og Vilhelm Nielsen købte i 1961 Bakkely og byggede sommerhuse her. Husmandsparret blev boende gratis i stuehuset til 1977. Svend Saabyes sommerhus, som ses på billedet, er stadig i familiens eje.

mere på det lokale og de muligheder, der var for at gøre noget der – under hensyn til lodsejerne og deres levebrød. Til sidst hyrede de to parter hver sin advokat, og de ekskluderede stævnedes klubben.

Sagen endte med forlig, og i juli 1978 holdt klubben generalforsamling, hvor de genindtrådte medlemmer deltog. På mødet blev en genoptagelse af klubbens medlemsskab af sportsfiskerforbundet drøftet, hvilket Vilhelm Nielsen så som en fornærmelse mod lodsejerne, der ville ødelægge al goodwill, som klubben havde haft hos dem. Senere på mødet kom det frem, at Nielsen som lodsejer havde opsagt kontrakten med klubben for sin egen jords vedkommende, og da et medlem kommenterede, at dette gav indtryk af, at han spillede på flere strenger, forlod Vilhelm Nielsen mødet sammen med 8 medlemmer. Alle udtrådte af foreningen i protest. Pr. 1. august 1978 der 14 medlemmer tilbage. Forholdet til lodsejerne var blevet stærkt belastet, og på generalforsamlingen diskuterede man klubbens eksistensberettigelse. Klubben havde da aftaler med to-tre lodsejere om leje af fiskeret, og de lodsejere, som den nye formand Rene Mourier havde talt med, var ikke indstillede på at forny kontrakten, som lodsejerne havde opsagt i forbindelse med konflikten.

Klubbens endeligt

Medlemstallet faldt efterfølgende til kun 12 mand, og klubben sygnede hen. Det lykkedes ikke at få aftaler med flere lodsejere, og i flere sæsoner betalte man ikke fiskeleje, da medlemmerne heller ikke længere brugte deres fiskeret. Kontingentbetalingen blev stoppet, og efter at klubben havde betalt medlemsskab af sportsfiskerforbundet for sæsonen 1987 var kassebeholdningen reduceret til 104,48 kr. Rene Mourier og kasserer og fiskemester Claus Verner Nielsen gjorde i 1986 et forsøg på at genrejse klubben ved at lave nye aftaler med lodsejere, men aftalerne kom ikke i hus. Året efter var klubben nede på 10 medlemmer. I 1988 skrev Claus Verner Jensen til Svend Saabye, fordi Saabye havde bedt om at få klubbens regnskaber tilsendt:

”Jeg forstår, at du går og har nogle tanker om, hvordan vi igen kan få vores gamle klub op at stå. Desværre er der meget langt imellem, at jeg efterhånden kommer til Omme Å – men nu er der måske håb for, at tingene vil komme til at fungere igen. Du kan selv gennemgå de mange regnskaber jeg med tiden har lavet og se, at vi har nået et meget lavt punkt.”

Saabyes indsats for at bringe klubben til live igen gav ikke resultater, og det lave punkt endte med at blive så lavt, at klubbens dvaletilstand blev per-

I 1963 malede Svend Saabye et vægmaleri på den lokale Karlskov Skole. På Give-Egnens Museum findes tilsvarende en talerstol, som efter sigende er givet til skolen af fluefiskerklubben. Begge dele viser det tætte forhold, som dengang var mellem klubbens medlemmer og lokalsamfundet.

manent. Til gengæld har en målrettet miljøindsats i de senere år betydet, at Omme Å er kommet til live igen. Netop på strækningen mellem Farre og Grønbjerg, hvor Karlskov Fluefiske Klub holdt til, er seks dambrug nedlagt, slyngene på åen gendannet, og fiskene på vej tilbage – for Valdemars Å ender historien om et enestående godt fiskevand altså lykkeligt.⁸

Litteratur og kilder

Artiklen er baseret på Karlskov Fluefiske Klubs arkiv og Svend Saabyes arkiv, der findes på Odder Museum. Derudover har Rene Mourier, Claus Verner Nielsen og Jonna Lønvig venligst bidraget med oplysninger.

Christensen, Hans-Jørn Aggerholm m.fl., Udsætningsplan for Skjern Å, distrikt 27 vandsystem 01, Danmarks Tekniske Universitet, 2008.

Nielsen, Arne, "Mit liv ved Omme Å" s. 26-35 i Årsskrift Give-egnens Museum, 1996.

Saabye, Erhardt J., I medvind – en søofficers erindringer, 1981.

Saabye, Svend, Lystfiskerliv, 1957, genoptryk Odense 1968.

Saabye, Svend, ...Om det rige liv, der skjuler sig under åens muntre krusninger i Sportsfiskeren nr. 4, april 1962, s. 104-108.

Sportsfiskeren, medlemsblad for Danmarks Sportsfiskerforbund årgang 1959 og 1962.

Wegener, Carl, Sportsfiskeren, 1926.

Noter:

1 Nielsen, Arne, s. 26-30 og 32f.

2 Saabye, E. J., s. 138f.

3 Saabye, E. J., s. 122.

4 Wegener, Carl, s. 5-12.

5 Sportsfiskeren, nr. 7, juli 1959, s. 209.

6 Sportsfiskeren, nr. 4, april 1962, s. 104-108.

7 Saabye, E. J., s. 171-175.

8 Christensen, H.-J. A., s. 45-46.

9 Anna Wovk Vestergaard, født 1980, cand. mag. i historie og museologiske studier, har tidligere været museumsinspektør på Horsens Museum, nu leder af Odder Museum.

Tilbageblik, jyske og lyse – og grifulde

MAN TROR IKKE, DET ER RIGTIGT. SÅ ROLIGT,
SÅ LYST, SÅ LANGT AT SE.

AF EJVIND OXE

I – Hvor urhanen galer

Vejle Ådal slynger sig ned for morænebakken. Mod syd på den anden side åen snor den lille grusvej sig op mod Tørskind og Vork Bakker. Ud for vestskellet af grunden ligger Liegaard og bag den Randbøl Hede, hvor urhanen opfører sin parringsdans, mens solen går ned bag staldbakkerne.

Anckerhus ligger som et lille træslot på toppen af åbrinken. Grunden er dækket, dels af en ældre granplantage, dels af en nyere tilplantning med birk, gran og røn. Endelig det store frie lyngareal mod syd, med enkelte hederoser, en brunbejdset flagstang og en randbeplantning af lærketræer.

Står man her ved morgengry eller i en aftenstund omgivet af lyde fra fugle og svajende trætoppe, bliver byens pulserende trafikmylder til en helt fremmed, en helt anden verden. Men det her er ”nutid”. Det er Danmark 1962.

En annonce i Politiken

Vores adgang til indblik i denne eventyrlige verden havde været en rubrikan-
nonce i Politiken: ”Lystfiskerparadis. Stort fritidshus i Vejle Ådal, stue, køk-
ken, tre soveværelser, veranda, kælder, wc-hus og garage. Pris 25.000 kr.” Det
viste sig at være en ældre arkitekt, Frederik Vincent Ancker i Vejle, der aver-
terede. Han ville gerne vise huset frem. Vi mødtes uden for Egtved Kro og
kørte i hans Ford Taunus ud ad landevejen mod Billund, passerede Tågelund
Plantage, tæt forbi Egtvedpigens grav og den fredede Nybjerg Mølle. Så dre-

jede vi ud mod Spjarup, gennem endnu en plantage, fik på én gang udsigt til Spjarupgårds jorder med de mange enebærbuske. I Bindeballe drejede vi op ad en lille grusvej, passerede en ensom træhytte. Efter endnu et par hundrede meter endte vejen. Vi holdt foran en pæn gammel garage og nogle store træer. Jeg fulgtes med Frederik Ancker ind i ”skoven” – og nu bredte landskabet sig ud, akkurat som beskrevet. Hvor var her storslået smukt! Men hvad med huset? Ja, også det var overvældende, vel vedligeholdt og stort, om end med visse faciliteter af en ret fortidig standard. Vi så på det særlige klynhus, en sjælden konstruktion, som jeg aldrig tidligere havde set. Lyngtaget gik helt ned til jorden. Men idyllisk så det ud og med en flot vejrhane på tagryggen. Indenfor var der havestole.

Arkitekt Ancker lod til at være glad for at stå over for en mulig køber. Jeg styrede min begejstring så godt, jeg kunne, og sælger nævnte en række forbedringer, han ville foretage, hvis vi ville købe. Da vi skiltes igen, aftalte vi, at jeg skulle lade høre fra mig, når jeg havde drøftet sagen med min familie.

Forhåndsbetænkninger var der nok af: De dyre færger, hvadenten vi ville tage færgen over Store Bælt eller Molslinien. Og ville der ikke ustandselig være noget at vedligeholde? Men lysten og modargumenterne fik efterhånden overvægt. Jeg skulle jo så tit til Jylland på tjenesterejse, og boede jeg her, kunne hotelophold spares, og min kone og vores børn, som endnu ikke var skolesøgende, kunne tage med – og få en masse frisk luft, opleve det ”rigtige land”, helt anderledes end i de sædvanlige feriebyer. Og så kunne Morfar fiske. Vi tog overtværs og sendte Frederik Ancker et købstilbud til en pris lidt under udbudsprisen. To dage efter modtog vi et venligt brev med accept og specifikation af de forbedringer, der ville være bragt i orden før...

...overtagelsen – skærtorsdag den 19. april

Hjemme i Roskilde så vi frem til den påske med store og glade forventninger, alt blev forberedt, og selv Anne Mette, knap to år gammel, virkede glad påvirket af forberedelserne. Morfar og Mormor ville tage med derover.

Spændte fulgte vi vejrudsigten. Det var et koldt forår, og vi skulle jo gerne have nogle plusgrader at starte med. Det fik vi også, og i fint forårsvejr holdt vi vores indtog i Bindeballe. De første to dage gik med en helt del arbejde. Det spraglede tapet i stuen blev overmalet med lyseblå plastmaling på indervæggene og hvid maling på de to vægge med vinduer og verandadør. Lokummet bankede vi ned og brændte det med store knald (harpiks og knaster) i den

effektive brændeovn. Hos isenkræmmeren i Vejle købte vi et fint kemi-das. Jeg malede gulvet derude med grå cementmaling, og vi trak lyskabel derud.

Det blev en herlig påske, hvor vi indtog hele stedet og omegnen – i bil og til fods og med klapvogn. Vi fik besøg fra Fyn, og vi smalfilmene på livet løs det hele. I løbet af sommeren fik vi opsat et detaljeret lokalkort på væggen. Jeg fik foræret en kortmappe, så vi kunne have målebordsblade 1:20.000 med os på vores ture ad småveje og langs åløb.

Jyder – gæve og seje

Brugsuddeler Kristensen og hans kone i den lille Bindeballe Brugs. Her kunne vi købe daglige fornødenheder, låne telefonen og få brændt affaldspap og -papir. Senere kom hans afløser, Jensen: Han var lige så flink, måske ikke helt så forretningsminded. Nu er brugsen lukket. I bygningen er der museumsbutik.

Vognmand Østergaard, der bragte pakker ud fra banen og købte mælk til os fra Randbøl Mejeri, når blot vi stillede en tom flaske med seddel på nede hos ham. Mejeriet gav kredit. Man skulle bare betale, når man rejste hjem. Østergaards havde en lille hund, som Anne Mette holdt meget af. Han havde også nogle ørreddamme, hvor vi dagligt kunne se, hvordan fodringen af de livlige fisk foregik.

Familien Jensen på gården lige neden for Anckerhus. De holdt sig på afstand. Var måske lidt skuffede over, at familien Ancker havde solgt. I hans tid havde de kunnet låne huset ved særlige lejligheder, fx da de holdt deres sølvbryllup. Hvorfor skulle de ikke fortsat kunne det? De så det jo som et ”luksussted”. Her var der fx vand indlagt; nede på gården hentede de alt vand ind fra pumpen på gårdspladsen. De sled og slæbte altid. Oppe fra vores veranda kunne vi se, hvordan de røgtede dyrene, og hvordan de asede i marken. Man kunne føle sig voldsomt privilegeret, når man skuede ned til de arbejdsomme mennesker.

Kartoffelavlter Terp, der boede på en gård ud mod Tørskind Bro. Han havde gode kartofler og snakkede hele tiden om, hvor herligt det måtte være at have sådan en ung og smuk svigermor (Mormor, dengang 56 år).

Bærdamen. Hun hed egentlig fru Jespersen, men det kaldte vi hende ikke. Hun havde altid sæsonens bær til 1-2 kroner kiloet, især holdt vi af solbær og ærter, eller som Anne Mette sagde: solbærter.

Sognefogeden, der boede skråt over for brugsen. Han fyldte 75, mens vi var der, så vi sendte ham 10 cerutter som fødselsdagsgave. Allerede samme

eftermiddag kom han cyklende op ad den lille vej til Anckerhus for at invitere os til aftenkaffe. Til gensidig skuffelse måtte vi sige nejtak. Vi skulle hjem til Roskilde.

Mekanikeren i Egtved. Han servicerede vores Opel Rekord til en timepris, der var halvt så stor som den, vi var vant til at betale. Og han var dygtig.

Skovfoged Hammer. Han rådgav os om pleje af plantagen.

Bager Lyng fra Randbøldal, der i konkurrence med bageren fra Egtved leverede os herligt brød hver fredag mellem 17 og 18.

Anckerhus

Anckerhus – det hed det først, da vi til arkitekt Anckers store glæde navngav det sådan og satte en fin navneplade op på facaden. Vores ophold i huset blev talrige og mange ganske kortvarige. Det var min Jyllands-station, og ofte var Hanne og Anne Mette, senere også Lars Christian dér, evt. sammen med venner eller forældre, mens jeg drog ud til Kolding og Vejen, til Esbjerg og Tarm, Holstebro eller Aarhus og Vejle. Alt kunne stort set nås inden for et par timer. Vi kom til at holde meget af stedet og de mennesker, vi mødte der. Vi fik rørt os godt. Morfar fiskede. Men det fik jeg aldrig lyst til. Vi havde mange besøg, og i ledige perioder prøvede vi at leje huset ud – 175 kr. pr. uge.

Vi kom også derover på ferie, efter vi fik Lars Christian, det var i sommeren 1964. Hanne fortæller, hvordan kun kunne sidde i stuen, mens hun ammede Lars Christian og kiggede ud i den blundende lyse nat. Men Lars Christian kan næppe have erindringer fra Anckerhus. Han var i barnevogn og kravlegård. Anne Mette nåede at tumle længere omkring uden for det store traktordæk, vi anskaffede som sandkasse.

Alt får en ende

Så kom den tid, hvor Anne Mette skulle begynde i skolen, og mit rejseri i Jylland aftog, da jeg i 1966 skiftede job. Dertil kom, at vi havde solgt vores lille rækkehus på Fagotvej og var flyttet til Kertemindevej i Himmelev. Med vemod besluttede vi at sælge Anckerhus. Den heldige køber var en overlærer fra Grindsted. De fire år med Anckerhus tegner et af de lyse kapitler i vores liv. Det var oplevelsen af et miljø, der allerede dengang var ved at forsvinde, gode dage i en fantastisk natur og et intenst familieliv med de små børn og mange besøg.

II

Ikke så langt fra Anckerhus ligger en lille landsby, der hedder Øster Mørup. ”24 km vest for Vejle” plejede vi at forklare. Min Farbror var førstelærer dér. Efter jysk skik dengang blev hans kone ikke kaldt min tante, men min Faster. Farbror og Faster var barnløse. De og antagelig mange andre oplevede lærergerningen som en ophøjet gerning, noget nær et kald, der betød en solid position i lokalsamfundet. Skolen var en smuk hvid bygning med både en prydhave og en køkkenhave og en hønsegård. Skolestuen lå i den mindste fløj, og beboelsen i den største: Tre stuer og flere soveværelser, men intet badeværelse, kun servantestel i soverummene og et renskuret lokum i udhuset, hvor de delte sider af Vejle Amts Folkeblad var til rådighed til aftørring af endetarmen. Over skolestuen lå pigeværelserne. De havde både en kokkepige og en ung pige til hjælp, men de lavede næsten også alting selv og fra grunden. Færdige fødevarer var sjældne i den tids butikker. Der blev slagtet, saltet, syltet, henkogt og bagt. Mange af råvarerne hentede de i haven, eller de kom som gode gaver fra taknemmelige forældre. Der var ikke indlagt vand. Det hentede vi ved brønden på gårdspladsen og bragte det ind i køkkenet eller op på værelserne. Spisestuen var smukt møbleret med snedkergjorte møbler, skænk og en stiv sofabænk med uopskåret mekka. Farbrors stue med skrivebord, sofa, lænestol og gulv til loft-bogreoler og en radio. Endelig den fine stue mod nord med plysmøbler og fajancefrugter i en skål på mahognibordet. Her kom vi kun ved ganske særlige lejligheder.

Som dreng holdt jeg i flere somre nogle dages ferie hos Farbror og Faster i Mørup, blandt andet i 1939. Jeg skrev en hilsen hjem derfra på et prospektkort. Jeg kunne herpå meddele, at jeg *”ikke inu har taget Hul på 2-Kronen, for jeg har heller ikke købt det Rugbrød.”* Sådan et skulle jeg nemlig have med hjem, havde jeg bestemt. Det rugbrød var nemlig en særlig sag. Jeg holdt meget af det. Det var rundt og ikke klodsformet, som det vi kunne få hos bageren derhjemme. Lyst brød blev bagt i køkkenet. Faster talte om to slags: Hvedekage og sigtekage, og det blev skiveskåret ved, at hun under måltidet tog brødet i favnen og skar med den store brødkniv ind mod barmen. Jeg synes, det så rigtig farligt ud, men også det brød smagte godt.

Ved middagsmaden bad Farbror altid en bøn, før vi begyndte at spise. *I Jesu navn går vi til bords, spiser og drikker på dit ord, dig, Gud, til ære, os til gavn. Så får vi mad i Jesu navn. Og efter måltidet: Tak, Gud, for mad og drikke rundelig, for dine gaver alle sammen. Gud, mæt vor sjæl i Himmerig! Amen.*

Smag og smask

Når der kom gæster, fik vi suppe, klar suppe med tre slags boller: Kødboller, melboller og trindboller; de sidste var lavet af gammelt franskbrød, tror jeg. Det var de bedste. Så fik vi altid småkager både om eftermiddagen og om aftenen. Farbror havde en fast ”vittighed” om, at hvis kagerne blev bløde, så var det, fordi Faster så ofte tog låget af dåsen. Der var det meget mærkelige ved måltiderne i Mørup, at Farbror smaskede. Helt åbenlyst tyggede han maden med åben mund og smask. Mor vidste godt, jeg ville lægge mærke til det, og havde formanet mig om ikke at sige noget om det, eller se på ham. Det prøvede jeg så. Og jeg tog til efterretning, at det nu var en del af Farbror. Han smaskede. Han stammede også. Og begge dele var jo en slags handicap, tænkte jeg ganske hensynsfuldt.

Ellers var der ikke så meget at lave, men sommetider gik jeg med i skole hos Farbror, og efter skoletid kunne jeg skrive med kridt på den store tavle. Så kunne jeg klimpre på kokkepigenes stueorgel. Det stod på hendes værelse, og jeg måtte godt gå derop. Engang pumpede jeg det voldsomt op og satte en af hendes sko på en tangent. Så løb jeg ned i haven for at høre, hvordan det lød. Kokkepigen hørte det også og bad mig lade skoene stå.

Hvad de ellers skulle bruge, og som ikke kom fra køkkenhaven, hønsegården eller omkringliggende landbrug, kom for størstedelen fra omkringkørende handlende: Ost, kød, rugbrød osv. Også fra Åst Brugsforening kom der en vogn en gang om ugen. Og engang imellem kørte vi selv i brugsen. Det blev aftalt længe i forvejen. Vi klædte os i det pæne tøj, og uddeleren ledsagede os rundt i butikken, mens jeg respektløst gjorde højlydte sammenligninger med den noget større brugs derhjemme.

I løbet af hvert års ferie var der en højtidelig stund, hvor vi stillede op til fotografering i haven.

Da Mørup blev elektrisk

I sommeren 1939 foregik der noget særligt. Da fik de indlagt elektricitet i byen, dvs. i samtlige fire gårde og tre huse samt i skolen og forsamlingshuset. Den ansvarshavende elektriker var sammen med sin kone indlogeret i forsamlingshuset. Noget af det spændende var, at elektrikeren havde en næsten ny Nimbus motorcykel, og jeg var begejstret, når jeg nu og da kunne få en lille tur med ham, også selv om jeg kunne gyse lidt, når jeg sad dér højt oppe

på bagsædet, mens elektrikeren accelererede. I Fasters og Farbrors stuer betød elektricitetens velsignelse, at vi måtte tage afsked med et hyggeligt skumringsritual knyttet til tændingen af petroleumslamperne: Skrue vægen frem, rive tændstikken og efter antændelse justere vægehøjden. Nu fik vi glødelamper, og den gamle batteriradio inde i det lukkede skab blev erstattet af en ny radio, der senere viste sig også at kunne modtage signaler fra kortbølgestationer, så man under Besættelsen kunne høre nyheder fra BBC i London.

Mordet på lille Gurli

Det var i den samme sommerferie, at den 7-årige Gurli Jensen blev myrdet. Det foregik ganske vist ikke i Øster Mørup, men i Istedgade i København. Men det stod mig straks klart, at ham morderen måtte være flygtet ud af byen – og hvorfor ikke til Jylland, ja hvorfor ikke til Mørup! Her kom politiet vist aldrig, selv om jeg læste i avisen, at der nu var 150 opdagere, der ledte efter den lede karl, og selvfølgelig også efter liget af pigen. Jeg frøs ved tanken. Hvis jeg var alene ude, sørgede jeg for, at de kunne se mig fra vinduerne. Det kunne de godt nok ikke, når jeg var omme med grønt til hønsene, men de skulle nu nok skræppe op, hvis han pludselig viste sig. Jeg gik ind og læste igen Folkebladets udførlige reportage og politiets formodninger. Det var en rigtig sommergyser, og i aviserne en føljeton over mange dage.

Særlig problematisk fandt jeg, hvordan man om natten kunne sikre sig mod hans indtrængen i Mørup skole. Jeg sov alene i et gæsteværelse oppe på loftet, ganske vist ikke så langt fra Fasters og Farbrors soveværelse. Ovenfor loftstrappen var der en stor lem, som – velsagtens af varmeøkonomiske årsager – kunne lukkes. Jeg forhørte mig hos Farbror, om ikke det kunne være en god idé at binde for lemmen. Men det mente Farbror nu ikke, der kunne være grund nok til. Men Faster må have fornemmet, hvor dybt foruroliget jeg var, så hun gik pludselig også ind for, der skulle bindes. Vi gik så alle til sengs ved 10-tiden, og Farbror viste mig, hvordan han med tøjsnoren havde bundet lågen, så den ikke kunne åbnes, hvis man altså ikke havde en kniv med!

Inden vi gik til ro satte vi os alle tre – som sædvanlig – på kanten af de to senge i gæsteværelset, mens Farbror bad Fadervor. Jeg var dybt alvorlig, da vi sagde godnat, og de to forsvandt ind i deres soveværelse. De kunne sagtens. De var jo to. Jeg synes nu godt, Farbror, hele situationen taget i betragtning, kunne have gjort en lille tilføjelse i aftenbønnen, men det havde jeg så selv gjort – kun inde i hovedet selvfølgelig.

Det er endnu ikke lykkedes at finde den 7-aarige Gurli

Folk i København og de nærmeste Provinsbyer
opfordres til at undersøge alle Skjulesteder.

Hun har nu været forsvundet i to Dage.
”Politiet tror, at hun er blevet myrdet

Thorsdag den 1. August 1939. En 7-aarig Pige, Gurli, er forsvundet i København. Hun er søster til den 10-aarige Pige, Hanne. Hun er høj ca. 120 cm, mørke hår, blå øjne, og bærer en rød kjole med hvide blomster. Hun er meget bleg og ser meget angst ud. Hun er blevet fundet i et skjulested i København. Politiet søger efter hende i alle de nærmeste Provinsbyer. Hvis nogen har set hende, bedes de kontakte Politiet på telefonnummer 1000.

Sel med en Mand.

Et Signalment af en Mand, Politiet
søger på Lise med.

En Mand, ca. 30 Aar, af
højde ca. 170 cm, mørke
hår, blå øjne, og bærer
en rød kjole med hvide
blomster. Han er meget
bleg og ser meget angst
ud. Han er blevet fundet
i et skjulested i København.
Politiet søger efter ham
i alle de nærmeste
Provinsbyer.

Ud på natten vågnede jeg. Der var noget, der puslede ude ved trappen. Tænkte jeg det ikke nok! Der er han. Men han har nok ikke regnet med den solide tøjsnor. Lide det kunne jeg altså ikke, og nu knagede det igen. Jeg svingede benene ud af sengen og listede ud på gangen. I den lyse sommernat kunne jeg se, lemmen var helt lukket, og snoren sad, som den skulle.

Jeg ville dog lige høre Farbror og Faster, om de også havde hørt noget. Jeg bankede på sovekammerdøren. Jeg kunne høre i hvert fald den ene af dem snorke. Jeg åbnede forsigtigt døren. Nå, de havde skam også været så fornuftige at lukke vinduerne, tænkte jeg straks. Men de sov begge to, lod det til, og alle deres tænder lå i vandglassene. Jeg skramlede lidt med en stol. Faster satte sig op i sengen.

”Hvad er der, Ejvind? Er der noget galt?”

Dér stod jeg. Der var jo nok ikke noget galt. Jeg tøvede lidt.

”Nej, jeg ville bare spørge, om I ved, hvor mange klokken er”.

”Nej”. Faster lød lidt træt. ”Men du kan høre stueuret slår, hvis du er vågen”.

Lidt flov gik jeg tilbage til gæstesengen. Morderen kunne vist heller ikke være nået herover endnu, når Gurli først var myrdet i forgårs. For sådan en fyr havde selvfølgelig ikke bil, og sikkert heller ikke penge til en togbillet og den slags, så han kørte nok på en gammel cykel. Lad os se, ja, så kunne han vel højst være ved at nå Middelfart. Vi var nok fri for ham en dags tid endnu.

Jeg døsede hen igen. Ja, hun hed Gurli, eller var det med g – Gurlig. Det var spilleme uhyggeligt!

Så fandt de lige en kirke i Jelling

JELLING OVERRASKEDE IGEN I 2011: SPOR AF EN
HIDTIL UKENDT STENKIRKE VED SIDEN AF DEN
NUVÆRENDE DUKKEDE OP OG ÆNDREDE BILLEDET
AF DATIDENS DANMARKSHISTORIE.

AF LEIF BAUN¹

Lige øst for den nuværende Jelling Kirke har der ligget en bygning. Den blev opdaget i forsommeren 2011, og Nationalmuseet har præsenteret fundet som en hidtil ukendt stenkirke i Jelling, der går forud for den nuværende.²

Det begyndte med en tanke, der blev til ”en vild idé”. Det er ophavsmanden selv, arkitekturhistoriker Thomas Bertelsen, der kalder den sådan. Som andre havde han noteret sig, at koret i Jelling Kirke er usædvanligt langt og højt. Faktisk kunne det ligne et oprindeligt kirkeskib. I så fald skulle der have ligget et ældre kor en tak længere mod øst. Det med at genbruge et kirkeskib som kor i en ny forstørret kirke kendes fra bl.a. Ravnkilde i Himmerland. Fidusen ved at bygge på den måde er dels, at udvidelsen af kirken bliver billigere ved genbruget, men også at man slipper for at rive kirken ned og dermed afbryde rækken af gudstjenester.

Et indicium er, at soklen på skib og kor i Jelling er meget forskellig. Se side 122 øverst. Et andet tegn er, at skib og kor ligger meget skævt for hinanden, som om, de er bygget i hver sin tid. Et tredje tegn er en gammel diskussion om dateringen af kalkmalerierne i det nuværende kor. Nogle siger 1080 og andre 1125. Hvis den nye teori viser sig at være rigtig, kan begge årstal være korrekte, hvis malerierne er skabt efter hver byggefase.

Mest for at slå ideen ihjel gravede Thomas Bertelsen, der er redaktør på skriftrækken Danmarks Kirker, og arkæolog Hans Mikkelsen fra Nationalmuseet ved korgavlen. De stødte straks på et plyndret fundament, der antydede, at der havde stået en bygning udenfor den nuværende kirke. Se side 122 nederst. Når man kigger på korgavlen i solens sidelys, er det tydeligt, at der er et parti på midten, der ligner en tilmuret dør. En dør i koret bag alteret er meningsløs, med mindre døren eller triumfbuen har givet adgang til en nu

Jelling Kirke med Nordhøjen inkl. en mindre udgravning set fra Vejle Brandvæsens 30 meter høje lift. Foto: Leif Baun.

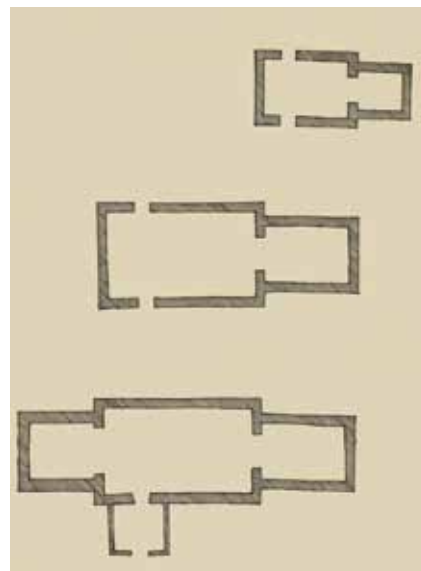
forsvundet del af kirken. Der er mange forstyrrelser i området øst for kirken, af begravelser samt af dræn og kloakledninger. Derfor viser sokkelresten ikke entydigt, hvad slags bygning der har stået på stedet. Det kunne være en apsis, en halvcirkelformet bygning bag alteret. Men så skulle åbningen i østgavlen ikke sidde i midten men snarere ude i siderne.

For at komme tættere på svaret fik forskerne af Jelling Menighedsråd lov til at banke kalk af en del af muren. Derved blotlagdes en del af det frådstensmurværk, som er den oprindelige del af Jelling Kirke. Især gamle revner i muren blev nøje studeret, og forskernes konklusion var, at de havde fundet en del af rundingen fra den oprindelige triumfbue (korbue), mellem det nuværende kor, der altså var kirkeskib en gang, og det nu forsvundne kor, der lå som en ekstra tilbygning lige øst for den nuværende kirke. Se side 121.

Den nuværende kirke i Jelling dateres ud fra kalkmalerier til kort efter år 1100. En ældre stenkirke skønnes derfor at være fra omkring 1050. I så fald er det nuværende kor i Jelling Kirke det ældste stående stenhus i Jylland.

Undersøgelserne førte i maj 2011 til, at Nationalmuseet officielt slog fast, at der var fundet en hidtil ukendt stenkirke i Jelling. Siden har der været totalt stille om sagen. Der findes dog tvivlere, som gerne vil have mere håndfaste beviser. Se side 120.

Derfor ventes en udgravning øst for kirken, og der tales også om afrensning af en større del af kirkens gavl. Faktisk var arbejdet planlagt til omkring 1. august 2011 ifølge oplysning fra menighedsrådsformand Gunni Højvang. Men pengene i det fireårige Jellingprojekt slap op.

Tv. er med blå vist placeringen af det forsvundne kors syd- og nordmure. Med rødt er vist korbuen. Th. vises Jelling stenkirkens tre faser. Øverst den første kirke fra tiden 1050-80. I midten kirken kort efter 1100. Den gamle kirkes skib er genbrugt som kor i den nye stenkirke, mens det oprindelige kor er fjernet. Men dets sokkel er nu genfundet. Nederst Jelling Kirke i nutiden. Nationalmuseet præsenterede disse to illustrationer, da det 19. maj på et pressemøde slog fast, at der var fundet en hidtil ukendt stenkirke i Jelling. Grafik: Peter Jensen, Moesgaard.

Når især en ekstra afklaring om den nye kirke er så vigtig, så er det, fordi man her virkelig må bruge det af arkæologer så forhadte udtryk, at ”Danmarkshistorien skal skrives om.” Kort sagt: Hvis kirken flytter sig, så ændres hele forståelsen af, hvad det var, der skete i Jelling også.

Hidtil har man tænkt, at bygningsspor under kirken må være spor af ældre kirker. Med museumsinspektør Knud J. Kroghs undersøgelser i 1976-79 var tolkningen, at der har været tre kirker af træ under den nuværende. Den første har været så stor, at den var større end den nuværende kirke. Men hvis kirken oprindelig lå et andet sted, hvad er de spor, der er fundet under den nuværende kirke så et tegn på? Kongehallen?

Det sidste er ikke så vildt endda. Nutidens digitalisering gør det muligt at se alle spor i større sammenhænge. Det er ud, som om det nederste lag faktisk ikke er en kirke men snarere en slags trelleborghus.

Jellings udgraver i 1940'erne, arkitekt Ejnar Dyggve, var sikker på, at der lå en komplet trækirke under det nuværende kor. Det kan godt passe med de størrelser på trækirker, man kender til. I 1947 fandt han spor af et lerstampet gulv foran alteret. Året efter fandt han gulvet i siderne af koret samt spor af

Jellings første stenkirke antydes her. I midten det nuværende kor, der oprindeligt har været kirkeskib, hvor menigheden sidder. Til højre for det vises det nyfundne kor med sorte streger. Dette kor blev fjernet, da det nye store kirkeskib var bygget længere mod vest (her nedtonet). Det oprindelige kors højde kendes i sagens natur ikke. Foto: Leif Baun.

18 tommer brede lodrette egestave, gravet tilspidsede ned i jorden, den ene ved siden af den anden. Foran alteret var spor af en triumfbue af træ, og taget har været båret af høje kraftige master. Det nuværende kor omslutter helt den gamle trækirke. Her har man formentlig årsagen til den nuværende Jelling Kirkes forholdsvis meget store kor. Dyggve noterer, at den ældre træbygning ikke er brændt men revet ned.³

Denne trækirkes vestvæg gik inden for (øst for) den nuværende korvæg. I 1978 fandt Knud J. Krogh en begravelse, som formodes at være Kong Gorms. Teorien er, at han blev pillet ud af Nordhøjen for at få en mere kristelig begravelse. Denne grav kommer til at ligge lige uden for trækirken. Har kongehallen så stået mod vest med kirken som en tilbygning mod øst, kommer Kong Gorm til at være begravet i passagen mellem kongehal og kirke. I givet fald en symbolstærk plads.⁴

Tanken er interessant, for hvis kirken flyttes mod øst, bliver der plads til en anden baggrund for den store runesten. Den bliver så at sige ”befriet”, og man kan spekulere i, om den har stået som centrum i et firelænget gårdsanlæg med trelleborghuset under den nuværende kirke som nordfløj. En anden mulighed er, at gårdsanlæggets tre ”udlænger” lå nord for den nuværende kirke.

Måske skal den store runestens plads nytænkes. Der er stor forskel på,

De forskellige sokkelhøjder mødes på sydsiden af Jelling Kirke. Fra højre kommer korets sokkel og fra venstre skibets. Foto: Leif Baun.

Korets nordøsthjørne med rester af en sokkel, der er plyndret for genbrugelige sten. Der er nok tilbage til at sige, at her har stået en del af en ældre kirke.

om man betragter stenen med kirken som baggrund, eller man tænker sig, at den står foran kongens bolig eller repræsentative lokaler.

Stod den som beskyttende værnesten for kongehuset, en slags navneskilt der meddelte, at her boede ordentlige (dvs. kristne) folk? I så fald må man også overveje, om stenen vender i en bestemt retning. Hvor kigger Kristusfiguren hen? Mod en nu forsvundet hovedindgang til kongens inderområde? Med alt, hvad vi efterhånden kan samle af viden om især Harald Blåtand, så var han en meget symbolbevidst konge, der ikke overlod noget til tilfældighederne. Han ville selvfølgelig udnytte, at en Kristusfigur i krasse vikingetidssignalfarver var det første, gæsterne mødte, når de trådte nær kongen. Det simple budskab var, at kongen havde mægtige allierede (den kristne gud), og lidt mere raffineret var det en politisk melding fra kongen om, hvor han og Danmark stod i forhold til datidens europæiske kulturfællesskab - kirken.

Dagbog for Jellingmonumenter

2011 bliver et år, Jellinginteresserede aldrig glemmer. Her er et udpluk af årets begivenheder. Datoerne er omtaler i Vejle Amts Folkeblad.

14.2. Grafittihærværk mod den store runesten. Med efterfølgende rensning i kulden.

16.3. På mandag går arkæologerne i jorden for sjette år i træk.

6.4. Der graves efter bautastenen vest for Nordhøjen. Arkæolog Olfert Voss genser sin udgravning fra 1964. Siden laves søgegrøfter nord for kirkegården. Afgørende resultater fremkommer ikke.

19.4 Vejle Kommune gør klar til at ekspropri-

- ere nordøsthjørnet af palisaden, der er landbrugsjord.
- 27.4. Den store runesten får sit montrehus opstillet på prøve, bl.a. for at se det i taget indbyggede kunstige lys om aftenen.
- 30.4. Arkæologer genåbner gamle udgravninger ved de to runesten.
- 6.5. Der graves fem steder omkring højene. Blandt andet finder man ved et tilfælde store stolpespor fra Fogedgården øst for kirkegården. Gårdkomplekset kan føres tilbage til 1500-tallet – mindst.
- 11.5. Den lille runesten går i luften. En BMS-kran står syd for kirkediget og rækker de ca. 40 meter ind og flytter runestenen 10 meter hen til kirketårnet.
- 19.5. Nationalmuseet bekræfter fund af en hidtil ukendt stenkirke i Jelling.
- 7.6. Markedspladsen bag Jelling Kro er nordvesthjørnet af palisaden. Udgravningen viste ingen gamle spor bortset fra endnu nogle meter af palisaden.
- 11.6. Nordhøjen skal genåbnes. Der lægges fra den 23.6. et snit ind i den minegang fra sydvest, som kong Frederik VII lod anlægge i 1861. Et af resultaterne er, at højens diameter er mindst fem meter mindre end hidtil troet. Højfoden er omgivet af en krave af byggeaffald. Se foto herover.
- 28.6. Kommunen får 9,4 mio. kroner fra Arbejdsmarkedets Feriefond til nyindretning af Kongernes Jelling.
- 1.7. Det første glimt af en mulig ”rekonstruktion” af palisaden, udført af landskabsarkitekt Kristine Jensen og billedhugger Ingvar Kronhammar. Se side 127.
- 9.8. Efter en tid med op til 12 samtidige udgravninger træder Nationalmuseet på den arkæologiske bremsepedal. Med håb om flere udgravninger i 2012.
- 24.8. Sokkel til montre lægges ned om den store runesten. Forud er gået må-

Udgravningen af Nordhøjen set fra højen mod syd. Den øverste stiplede linje viser højens kant i dag. Den nederste linje angiver højfodens oprindelige placering. Der er fem meter mellem linjerne. Indtil sidst i 1800-tallet gik et kirkedige langs den øverste linje, og bag det og ind mod højen var der ”losseplads”. Lidt tv. for billedets midte ses et drænrør, anlagt kort ind i 1860’erne, hvor en minegang gav turister adgang til gravkammeret. Foto: Leif Baun.

2011 var et usædvanligt ufredeligt år i de dødes have omkring Jelling Kirke. Arbejdet med at gøre klar til opstilling af montrere, der skal beskytte de to runesten, fyldte meget.

Den lille runesten blev kranet gennem luften to gange for at gøre plads til arbejdet. Den stod en overgang i hjørnet syd for kirketårn og vest for våbenhus.

Der blev gravet ud, genåbnet gamle arkæologiske udgravninger, taget jordprøver, bygget fundament under den store runesten, boret huller til punktfundamenter, etableret vandafløb fra montretagene osv.

Alle fotos: Leif Baun.

- neder med udgravning og tekniske installationer samt fundamentering i op til to meters dybde.
- 26.8. Kommunen løfter endelig en smule af sløret for fremtidens højområde. Det sker næsten et år senere end ventet.
 - 2.9. Den lille runesten løftes tilbage på en plads ”ved siden af sig selv”. Den rykkes 60 cm mod sydvest og drejes lidt, så man bedre kan se den store runestens to billedsider som en helhed.
 - 17.9. 33 mio. kroner fra Velux Fonden og Villum Fonden sikrer fornyelsen af Kongernes Jelling.

Efter denne bogs udgivelse ventes de klimastyrede montrere opstillet i slutningen af oktober. Sidst på året ventes monumentplanen offentliggjort. Den handler bl.a. om at fjerne Gormsgade tæt på Sydhøjen og en stribe huse.

A. P. Møller og hustru Chastine McKinney Møllers fond til almene Formaal har støttet planen med 70 mio. kr.

Græsk matematik i kongens gård?

Øjnene, der ser, er ofte afgørende for, hvordan virkeligheden forstås. I årbog 2010 blev fundet af palisaden i Jelling omtalt. En af de sære ting er, at det

tilsyneladende kvadrat er skævt. Når man ”kender” Kong Harald Blåtand, falder det svært at tro, at han har ladet en fejl i det format passere.

Forlader man tanken om kvadratet og sætter palisaden på spidsen, viser sig helt nye perspektiver. Så ser man en ”diamant” eller Ruder Es, om man vil. Væk er alle fejl, og vi står igen over for Harald Blåtands kendte fnugfrie symmetrier. Diagonalerne danner en korsform, der kendes fra vejene på samme konges trelleborge. Ligger der en (kristen) tanke bag? Eller peger den lange diagonal mod nordøst og midsommersolopgang? Står man på Nordhøjen og kigger mod palisadens hjørner, kan man tolke astronomi og solens yderpunkter ind i retningerne. Har man en fast udkigsplads på Nordhøjen, vil solopgangen hen over året bevæge sig fra palisadens sydøsthjørne 21. december til dens nordøsthjørne 21. juni og tilbage igen. Tilsvarende vil solnedgangen bevæge sig mellem sydvesthjørnet og nordvesthjørnet af palisaden. Har man temperament til den slags, lyder det næsten som en kalender!

Diagonalerne er jo usynlige, modsat hjørnerne. Men deres hemmelighed kan være et beskyttende kors over gravhøjen. Er vi vidner til en symbolbevidst konges forsøg på at navigere i overgangstiden mellem den gamle og den nye tro?

Palisaden og dens diagonaler danner fire retvinklede trekanter, der mødes lige over gravkammeret i Nordhøjen. Her blev formentlig Kong Gorm den

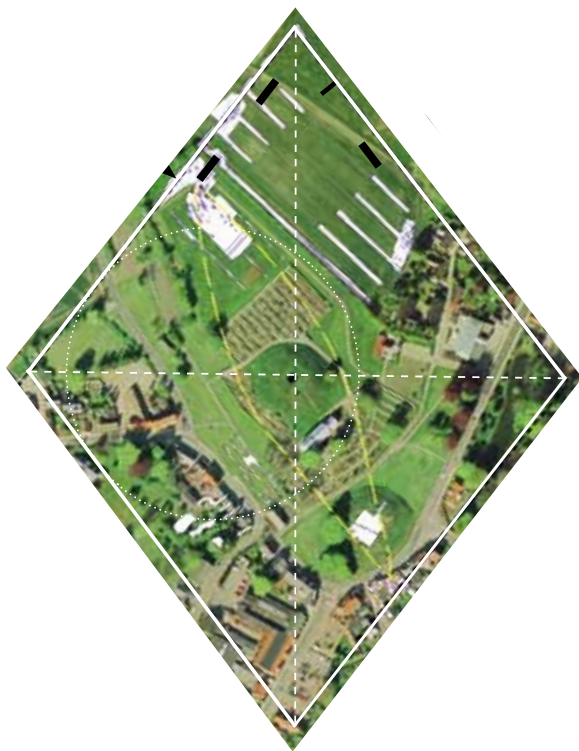
Gamle begravet i år 959. Dette vigtige punkt blev så brugt som centrum i en matematisk præcisionskonstruktion, der samler gravkammer, skibssætning, nordhøj og palisade i en magtfuldkommen helhed. Ud fra den laves en symmetrisk ”sidebygning”, hvor den store runesten står præcis midt mellem de to højes midtpunkter og stadig på skibssætningens akse. Endnu er den præcise rækkefølge af elementerne ikke fastlagt. Det hører også til de udestående spørgsmål, om Jellinganlægget er planlagt på én gang, selvom det må være opført over en årrække. Logisk set skal skibssætningen have stået frit en periode, før Sydhøjen blev bygget ovenpå omkring 970. Botaniske undersøgelser af bautastenene inde i Sydhøjen ved udgravningen i 1941 antydede 20-30 års forskel. Men botanikeren mente selv, at hans resultater ikke kunne bruges til at skrive Danmarkshistorie ud fra.⁵ Måske har skibssætningen været der først, eventuelt som minde for Dronning Thyra. Derefter kan Nordhøjen være bygget inden i stenskipet og palisaden udenom, måske tæt fulgt af runesten og kirke og en tid senere Sydhøjen. Med den offentligt kendte viden får man et indtryk af et nærmest uendeligt byggeri i Jelling, fra Nordhøj 959 til ca. 975.⁶

Man må undre sig over, hvordan datidens ingeniører har båret sig ad med så præcist at udlægge en rombe, der er halvanden kilometer i omkreds og næsten 600 meter på den lange diagonal? En ting er at tegne den, men at

På Gammelmark i Vejle Nord er lavet en forsøgsopstilling af en palisademarkering i lysgrå-malet beton. Stolperne her er halvanden og tre meter høje. De høje skal formentlig være 3,5 meter høje. Foto: Leif Baun.

Palisaden sat på spidsen, så nordøst er opad og dens symmetri fremhæves. Figuren her er omtrentlig, fordi de præcise data ikke er offentligt kendte. I virkeligheden mødes de stiplede linjers kors over Nordhøjens gravkammer i en perfekt ret vinkel. De to diagonalers længde forhold er 3:4. Den lange lodrette diagonal er 576 meter lang. Hver af de fire trekanter, der tilsammen danner romben, har på deres tre kanter længdeforholdet 3:4:5 – Pythagoras i Jelling!

realisere den i de kingsize-dimensioner, der er tale om i Jelling er næsten ubegribeligt. Bliver jernkæder ikke for tunge i de længder – bliver reb ikke for elastisk? Vi ved fra Ravingbroen, at man i begyndelsen af 980'erne magtede at afsætte rette linjer over vanskeligt, fugtigt terræn på 760 meters længde tilsyneladende med hasselkæppe som landmålerstokke. Men hvordan gjorde de egentlig, de gamle? Det er vist gået i glemmebogen i den laserrette digitaltid. I teorien kan man tænke sig, at de fra et fast valgt punkt på Nordhøjen har afsat retninger ved at bruge solens synlige op- og nedgange ved solhvervene. Det kan have taget sin tid, for det kræver jo klart vejr på de relevante dage! Vover man at tænke videre i disse retninger, er det fristende at antage, at palisadehjørnestolperne på en eller anden måde har været fremhævet, for eksempel ved at være ekstra høje.

Måske er det muligt at kigge de gamle planlæggere lidt i kortene. Flere matematikere har rynket panden over konstruktionen og er endt hos den græske Pythagoras. Ham plager man stadig gymnasieelever med, selvom han levede for ca. 2.500 år siden! Han tilskrives flere grundlæggende formler i matematik og geometri.

Tidligere gymnasielærer Niels Bandholm, Ringkøbing, er blandt dem, der har peget på oldtidens talkunstner. Han siger blandt andet:⁷

”Pythagoras’ læresætning om retvinklede trekanter findes tilsyneladende i

palisaden. Diagonalerne i romben mødes midt på Nordhøjen. Diagonalerne er vinkelrette på hinanden og har et længdeforhold på 3:4. Romben kan altså konstrueres af fire stk. retvinklede trekanter med kateter 3 og 4 og hypotenusen på 5. De mødes i den rette vinkel over Nordhøjens centrum. Da hypotenusen har kantlængden på 360 m i romben, må diagonalerne have længderne $2 \cdot 3 / 360 \text{ m} = 432 \text{ m}$ og $2 \cdot 4 / 360 \text{ m} = 576 \text{ m}$ ".

Flere af de byggerier, der tilskrives Harald Blåtand, har størrelser, der antyder en fast enhed, som i vor tids mål er 120 meter: Indre diametre i ringborgene på 120 og 240 meter og palisadesider i Jelling på 360 meters længde.

"Ikke nok med det: Arealet af romben på ca. 124.416 kvadratmeter svarer præcist til arealet af 11 ringborge med diameter på 120 m. Dette sammentræf gør det muligt at bestemme hvilken værdi for pi, der var benyttet $\pi \approx 864/275 = 3,1418\dots$ hvilket er fem gange bedre end $22/7$.

Den enkleste måde at finde pi på er nok at antage, at sidelængden er 5 enheder og kateterne er 3 og 4. Herved bliver arealet af en retvinklet trekant $\frac{1}{2} \cdot 3 \cdot 4$. Arealet af romben, der består af 4 trekanter bliver derved $4 \cdot \frac{1}{2} \cdot 3 \cdot 4 = 24$. Radius på en ringborg med diameter på 120 m går 6 gange op i kanten på 5 og bliver derfor $5/6$. Arealet af en ringborg, der er en cirkel, bliver derfor $= \pi \cdot \text{radius i anden} = \pi \cdot (5/6) \cdot (5/6)$, men dette areal går 11 gange op i rombens areal på 24, hvorfor man kan lave ligningen: $11 \cdot \pi \cdot (5/6) \cdot (5/6) = 24$. Hvis man isolerer pi som den ubekendte fås via lidt reduktion og brøkregning $\pi = (24 \cdot 6 \cdot 6) / (11 \cdot 5 \cdot 5) = 864/275$. Det er faktisk matematik, som man lærer i folkeskolen", siger Niels Bandholm. Han understreger, at han i sine beregninger er gået ud fra en antagelse om, at siderne i palisaden er 360 meter lange. Nationalmuseet har endnu ikke offentliggjort de helt præcise mål. Flere arkæologer har dog til denne artikels forfatter udtrykt, at jo mere der er fundet af palisaden, jo mere "perfekt" retvinklet bliver diagonalernes kors over Nordhøjen.

Noter:

- 1 Leif Baun, f. 1960, har som journalist ved Vejle Amts Folkeblad fulgt arkæologernes arbejde i Jelling siden 1989.
- 2 Vejle Amts Folkeblad 6.+21.5.2011.
- 3 Vejle Amts Folkeblad 4.5.1948, 8.8.1951, Jelling Avis 5.9.1951, artikel af Dyggve.
- 4 Bemærkning til denne artikels forfatter fra Per Kristian Madsen, direktør for Nationalmuseet.
- 5 Udtalelse i begyndelsen af 1990'erne til artiklens forfatter fra museumsinspektør Knud J. Krogh, Nationalmuseet. Han havde sporet den mand, der i 1941 undersøgte bautastenene i Sydhøjen.
- 6 Ifølge oplysning fra fhv. direktør for Kulturarvsstyrelsen, Steen Hvass, er de nyfundne tre "trelleborg-huse" i Jelling velbyggede forgængere for husene på ringborgen Fyrkat ved Hobro, blot nogle få år ældre, dvs. fra omkring år 975.
- 7 Vejle Amts Folkeblad 11.8.2011.

Den store runesten i Jelling fotograferet fra sydøst kl. ca. 22.30, den 13. april 2011. Kong Gorms runesten ses i baggrunden til venstre, som den stod før flytningen en måned senere. Lyssætning ved fotograf Jørn Kjær Nielsen, Jelling. Foto: Leif Baun.

Nyt fra historien

I et af årbogens faste indslag fortæller foreninger, museer og arkiver om nogle af deres aktiviteter i årets løb. Det sker på opfordring af Historisk Samfund for Sydøstjylland, der sætter stor pris på disse beretninger og ønsker så mange bidrag som muligt. I de nye storkommuner har lokalområder ekstra brug for huskekräften blandt de lokalhistorisk interesserede. Afsnittet indledes med navn og evt. kontaktoplysninger til de bidragsydere, vi har modtaget stof fra, og derefter en henvisning til den side, hvor omtalen begynder.

Barrit-Vrigsted Lokalarxiv

Arkivadresse: Kirkebro 4A, 7150 Barrit
Hjemmeside: www.lokalarkiverne.dk/barrit/barrit.htm
Kontaktperson: Karsten Bjerreskov
Nørrestrandsgade 5G, 8700 Horsens
Tlf. 22 99 55 97
E-mail: karsten@bjerreskov.com

Se side 132

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening

Lokalarxivets og Frihedssamlingens adresse:
Det gamle Tinghus, Østergade 9,
8740 Brædstrup.
Åbent hver torsdag 13.30-18.00 eller efter aftale, frihedssamlingen, den første torsdag i hver måned 13.30-17.
Hjemmeside: www.braedstruparkiv.dk
E-mail: hjemstavn@mail.dk
Kontakt: Benny Andersen, Egevang 4,
8740 Brædstrup, tlf.: 75 75 13 90.
E-mail: benny.andersen@teliamail.dk
Gårdmuseets adresse:
Stjernholm, Skanderborgvej 1, Nim,
8740 Brædstrup.
Åben 30.4.-2.10.: Ons- og søndg. kl. 13-16.

Se side 134

Børkop Lokalhistorisk Arkiv.

E-mail: lohiarkiv@gmail.com

Se side 136

Egtved Museumsforening

Højvang, Aftensang 1, 6040 Egtved.
www.hoejvangmuseum.dk
Formand: Inger Lehmann,
Parkvej 7a, 6040 Egtved
Tlf. 75 55 13 48. E-mail: inger@lehmann.gl.
Museet er åbent fra 1. april til udgangen af august måned hver lørdag og søndag samt på helligdage fra kl. 12 til 17. Der er gratis adgang til museet.

Se side 137

Museerne i Fredericia

Jernbanegade 10, 7000 Fredericia
Tlf: 72106980,
email: museerne@fredericia.dk
www.fredericiahistorie.dk
Kontaktpersoner: Bodil Schelde-Jensen og Søren Kyed Jakobsen

Se side 140

Give-Egnens Museum

Donneruplundvej 2
7323 Give
Tlf.: 75739375
Mobil: 30613674
amps@gem.dk
www.gem.dk

Se side 142

HASDA – Historisk Arkiv for

SvendeDagsAdventisterne i Danmark.
Vejløfjordskolen, 8721 Daugård.
E-mail: sdahasda@gmail.com
Arkivet holder åbent tirsdage kl. 14-17.
Alle er velkomne.

Se side 145

Lokalhistorisk Arkiv for gl. Jelling Kommune

Møllegade 10, 7300 Jelling.
Tlf.: 76 81 34 24.

Kontaktperson: Margit Hansen.

E-mail: mh@vejlebib.dk.

Åben tirsdage kl. 10-14 samt efter aftale.

Se side 146

Museet på Koldinghus

Postbox 91, DK 6000 Kolding

Tlf. 76 33 81 00

E-mail: museum@koldinghus.dk

Hjemmeside: www.koldinghus.dk

Se side 148

Kongeaamuseet

Jernbanevej 7, Vamdrup

E-mail: kongeaamuseet@mail.dk

Hjemmeside: www.kongeaamuseet.dk

Se side 152

Randbøl Sogns Lokalarkiv- og Museumsforening

Kontaktperson: N. M. Schaiffel-Nielsen

Ahornvej 2, Randbøldal, 7183 Randbøl

Tlf.: 75 88 35 53

Mobil: 20 33 56 25

E-mail: nmsn@mail.dk

Se side 154

Lokalarkivet: Egsmuseet i Vandel

Grindstedvej 30, 7184 Vandel

Tlf.: 75 88 54 89

E-mail: rslm.vandel@gmail.com

Lokalarkivet er åbent hver torsdag fra 10 til
16 eller efter aftale.

Se side 154

Sindbjerg Sogns Lokalhistoriske Forening

Sognegårdsvej 3, Lindved, 7100 Vejle

Formand: Ida Hansen, Riberlundvej 22,

Sindbjerglund, 7100 Vejle

75 85 11 64

E-mail: arne-ida@dlgtele.dk

Arkivbestyrer: Henry Breinbjerg,

Skanderborgvej 37, V.Ørum, 7171 Uldum

75 67 80 22

E-mail: hbr@tuknet.dk

Se side 156

Smidstrup & Omegns Museum

Præstegårdsvej 74, Smidstrup,

7000 Fredericia

Kontaktperson: Metha Lange,

Tiufkærvej 104, Tiufkær, 7000 Fredericia,

E-mail: methanj@gmail.com

www.smidstrupmuseum.dk

I tiden fra 1. maj til 30. september er museet

åben søndag og torsdag kl. 14 – 17. Ellers

efter aftale. Fri entré - handicapvenligt.

se side 158

Lokalhistorisk Forening for Sønder Bjært Sogn

Vesterløkke 10, 6091 Bjert

Tlf.: 75 52 60 91

E-mail: lokalhistorisk@bjert.dk

Hjemmeside: www.bjert-lokalarkiv.dk

Fmd: Morten Bøge, tlf. 75 57 29 20

Næstfm.: Hans J. Petersen, tlf.: 75 57 24 88

se side 160

Trapholt,

Æblehaven 23, DK 6000 Kolding

Tel +45 76 30 05 30

E-mail kunstmuseum@trapholt.dk

Hjemmeside: www.trapholt.dk se side 162

Vejle Kunstmuseum

Flegborg 16-18, 7100 Vejle

Tlf. 75 72 31 99

Fax 75 72 31 35

@-mail: vkmus@vejle.dk

www.vejlekunstmuseum.dk

Kontaktperson:

Signe Jacobsen, museumsinspektør

@-mail: sigja@vejle.dk

se side 165

Vejle Stadsarkiv

Enghavevej 2, Vejle.

Tlf. 76 81 20 00.

E-mail: vba@vejle.dk

Hjemmeside: www.vejlestadsarkiv.dk

se side 169

Breth Mølle, ca. 1930.

200 portrætter fra krigens tid

Vi fandt en æske med knap 200 plan-negativer med portrætfotos i en skuffe. Dvs. vi vidste godt, at de lå der; men ingen har nogensinde haft tid eller udstyr til at gøre noget ved det. Ingen ved, hvor de stammer fra, og ingen ved, hvem der er fotograferet eller i hvilken anledning. Vi indscannede bunken, fik lavet 4 hæfter med billederne – 9 på hver side – og viste billederne med en storskærmsprojektor til generalforsamlingen, hvor hæfterne lå rundt på bordene. Billederne blev genkendt som legitimationsfotos fra krigens tid, og der blev sat navne og levested på ca. 1/3. Efterfølgende har vi været rundt ved ældre beboere og udlånt hæfterne til særligt interesserede, så nu har vi navne på ca. 2/3 af billederne.

Et andet indsamlingsprojekt, der havde med krigen 1940-45 at gøre, fokuserede på den lokale modstand. Vi tjekkede modstandsdata-basen for oplysninger om de lokale modstandsfolk og opdagede, at der manglede adskillige personer i basen, som vi ”vidste” havde været aktive i modstandskampen før krigens slutning. Det medførte en grundig granskning af arkivets arkivalier, kontakt til efterkommere, kommunens ”arkiv” og andre arkiver for at indsamle dokumentation for vores ”viden”. Kildeangivelser og korte resumeer er sendt til Frihedsmuseet.

Vi gennemførte i sensommeren 2010 en byvandring i Breth med fokus på perioden 1930-50. Forud for byvandringen gennemførte vi en indsamling af arkivalier/viden om landsbyen og dens beboere, hvilket blev formidlet under selve byvandringen og i en udstilling i den gamle – for længst lukkede – skole for de ca. 50 interesserede, der var mødt op.

I sensommeren gennemførte vi også et bil-orienteringsløb i forbindelse med byfesten. Vi forsøgte at lave turen meget familieorienteret, samtidig med at temaet var den lokale kulturarv. Turen gik rundt til alle steder, hvor der havde været kornmøller – 7 stk. i alt. Hvert sted fik deltagerne udleveret et ark med billede og oplysninger om vindmøllen/vandmøllen/mølleriet, og der var opgaver om kornsorter, brødtyper og bageriquiz. Der var 10 biler med 1-5 deltagere i rundt på turen. Men forud var der et omfattende indsamlingsarbejde af viden i kilder til møllernes historie. Eftersøgningen foregik i egne arkivalier, interviews med lokale ressourcepersoner, i Rigsarkivet, det lokale bibliotek og Det Kongelige Bibliotek. Det var meget spændende, og vi er spændte på dette års bil-orienteringsløb, hvor temaet er ”Samlingssteder” – kroer, forsamlingshuse o.lign.

Vi har fået overspillet alle VHS-bånd til DVD-er. – ca. 20. Billeder bliver indscannet, efterhånden som de bliver omregistreret, og vi har lagt planer – som vi håber holder – for overspilning af interviewbånd til CD-er indenfor det kommende år. Båndene er ved at være 20 år gamle.

Hedensted Kommunes Lokalhistoriske Samvirke har købt en kommunelicens til Arkibas 4, så vi har brugt meget tid på kurser og omregistrering. Det er faktisk det, der fylder mest i vores hverdag i arkivet. Vi tager imod, hvad der kommer af sig selv og arrangerer de ting, som vi synes, at vi bør gøre for at være synlige og tilgængelige; men det er omregistreringen, der tager de fleste timer i arkivet.

Sammen med Vrigsted Menighedsråd inviterede vi til et foredrag med efterfølgende kaffe på Vrigsted Efterskole. Temaet var Vrigsted Kirkes bygningshistorie, og foredragsholderen var mag. art. Niels Jørgen Poulsen fra Nationalmuseet. Han er redaktør ved storværket ”Danmarks Kirker” og har undersøgt Vrigsted Kirke. Det var overordentligt spændende, og der kom ca. 70-80 interesserede. Vi vil forsøge at lave et lignende arrangement over Barrit Kirke, der også er blevet undersøgt for nylig.

Karsten Bjerreskov

Barrit-Vrigsted Lokalhistoriske Forening/Barrit-Vrigsted Lokalarkiv

25 år med årsskrift

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening rummer 3 grene: Lokalhistorisk Arkiv, Frihedssamlingen og gårdmuseet Stjernholm i Nim, og alle steder har vi en stor skare frivillige og uundværlige hjælpere. På arkivet arbejdes støt med registrering i Arkibas, som er en stor hjælp ved besvarelse af de mange henvendelser vi har, både telefonisk, pr. mail samt ved stigende besøg i åbningstiden. I februar afholdt vi på Tinghuset en udstilling med værker af vores lokale kunstmaler Erling Kristensen, og ved denne lejlighed var der ligeledes åbent hus på arkivet. Årsskriftudvalget udgiver i november endnu et årsskrift, som det har gjort siden 1987. I 2010 blev bl.a. følgende emner beskrevet: Brædstrup og jernbanen – Husmand Søren Jacobsen Kjær, Sdr. Vissing Sandmark – Købmand Martin Sørensen & Søn – Naldalgård – Kvindeoprør i Brædstrup, fra nul til seks kvinder i byrådet – Slagballe Bakker og omegn gennem 150 år – Ceresdepotet i Brædstrup – Dolketidsgrav i Tønning skov – Manufakturhandler Dahl – og Brædstrup L'hombrekub.

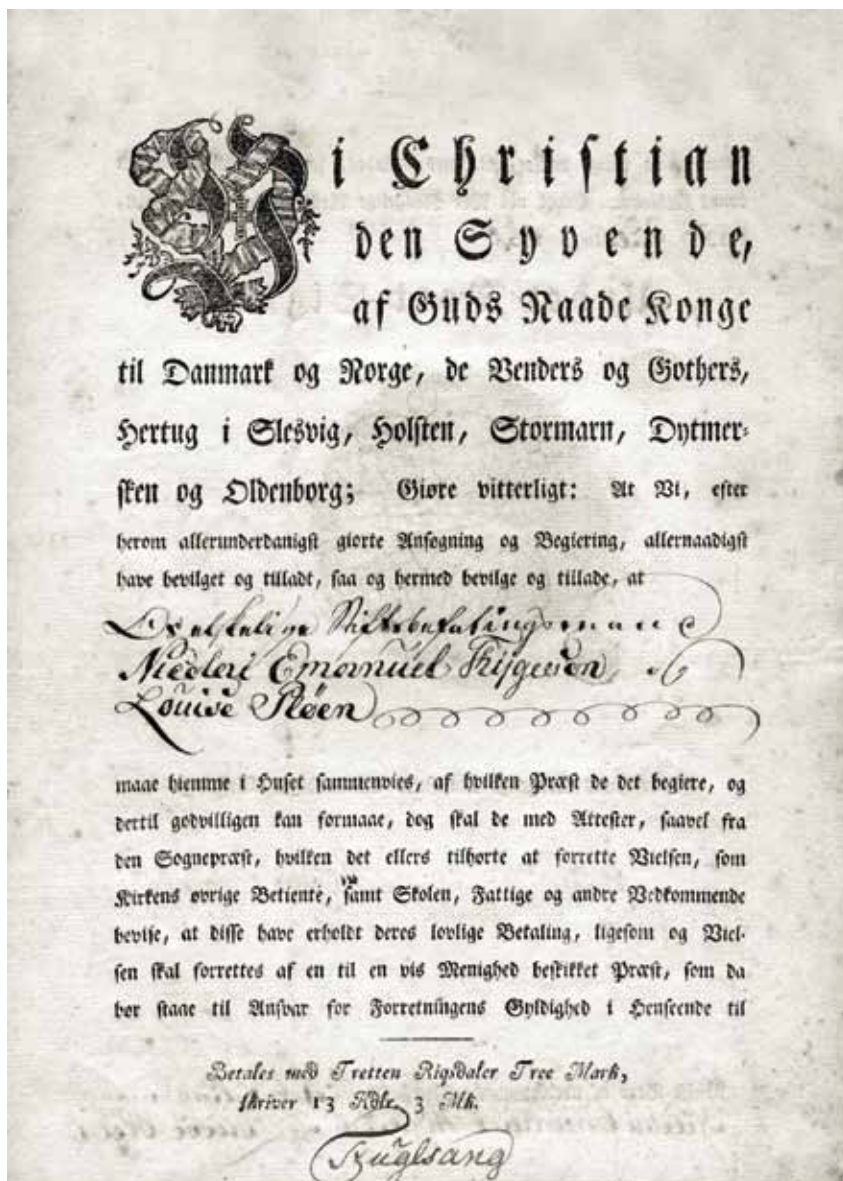
Gårdmuseet Stjernholm startede traditionen tro med Valborgblus, hvor museumsinspektør Ole Puggaard, Horsens, holdt båltale, og har sommeren over haft folkedansopvisning, levende sommersøndage i juli med veteranbiler, vurdering af antikviteter, ulddag, syltedag, levendegørelse i august med mange slags håndværk, i september Stjernholm ved nat, Store Æbleddag i ok-

En af cellerne kan stadig ses i de gamle historiske omgivelser i Tinghuset fra 1849. De øvrige celler rummer udover lokalhistorisk arkiv også Frihedssamlingens effekter fra 2. Verdenskrig, et fælles bibliotek for både Frihedssamlingen og lokalarkivet samt depotrum for bl.a. negativer og originale fotos.

tober og sæsonafslutning med museumsjul 27. november 10-16. Herudover vises særudstillinger i hele sæsonen både ude og inde.

Else Bundgaard

Det er altid spændende at lukke op for en ny arkivkasse for registrering. Hvad dukker op denne gang? – En dag dukkede kongebrevet her op i en arkivkasse, der skulle registreres. Det er udstedt under kong Christian VII i 1805 med tilladelse til, at stiftsbefalingsmand (i Norge) Nicolai Emanuel Thygesen og Louise Pløen må ”hjemme i Huset sammenvies”. – Huset, der nævnes, kan være godset Mattrup, som Nicolai Emanuel Thygesen var arving til.

Børkop får lokalhistorisk årsskrift

I det forløbne år har Lokalhistorisk Arkiv i Børkop taget et par initiativer til fremme af formidlingsdelen i vores virksomhed.

For det første udsendte vi ved årsskiftet det første nummer af et lokalhistorisk årsskrift, som også fremover skal bestå af 4-5 artikler samt en beretning om årets gang i vores dækningsområde. Hovedemnet var Hvidbjerg, der er egnens største sommerhusområde og tillige var et yndet motiv for kunstmalerne i begyndelsen af 1900-tallet. Det tager nok lidt tid at gøre sådan et lille årsskrift til et must for de lokale historieinteresserede, men vi har dog fået vores udgifter dækket ved salget. Næste udgaves hovedartikel kommer til at handle om Børkop Realskole, der i trekvart århundrede gav egnens unge en mulighed for at få en præliminæreksamen.

For det andet har vi fået stillet et større lokale til rådighed på Børkop Bibliotek, som vi vil bruge som udstillingslokale. Vi har, som sikkert mange andre mindre arkiver, en ugentlig åbningstid på 3 timer, hvilket begrænser publikums mulighed for at stifte bekendtskab med vores materiale. Nu bliver der så mulighed for at se et udvalg af det 3-4 dage om ugen. Gennem tiden har vi fået en del museumsgenstande, og det er vores hensigt at udstille nogle af disse genstande i sammenhæng med relevante billeder og dokumenter.

Bodil Højlund

Parti fra Store Klit, Hvidbjerg, malet af Villads Jakobsen.

500 år gammel lysstøbergryde

Lørdag den 4. og søndag den 5. december 2010 fik vi afholdt vores årlige julemarked på ”Højvang”. Trods den megen sne kom der mange besøgende. Hestevognskørsel rundt i Egtved By måtte dog aflyses på grund af snevejret. De andre planlagte aktiviteter blev gennemført.

Det var i nordlængen på Højvanggaard, aktiviteterne foregik. Der var indrettet café, hvorfra der blev solgt friskbagte vafler og æbleskiver samt gløgg, kaffe, te og hjemmebagt kage. Her var der også musikunderholdning begge dage. Om lørdagen var det Bodil og Jørgen Lind og om søndagen Regner Larsen, som spillede for os. Vi fik et rigtig flot overskud ved salg fra caféen, salg af juletræer og lodder i tombolaen.

Den 10. februar 2011, 91 års dagen for afstemningen, der bragte Sønderjylland tilbage til Danmark, var vi i Kirkehuset til et foredrag med Museumsinspektør Axel Johnsen fra Museet på Koldinghus. Han fortalte om skibsreder A. P. Møllers politiske kamp i Danmark og hans støtte til Sydslesvig.

Arrangementet var et samarbejde mellem Grænseforeningen for Vejle Vestereg, Historisk Samfund for Sydøstjylland, Egtved Lokalhistorisk Arkiv og museumsforeningen.

I uge 11 besøgte 121 elever fra Egtved Skole, og 9 lærere, Højvang. Den 22. og 23. marts 2011 var der igen besøg fra Egtved Skole. Der var 4 hold fra skolens SFO, 82 elever og 5 lærere.

Egtved Museumsforening deltog i Fest- og Kulturugen med 3 arrangementer: *Lørdag den 9., søndag den 10. og mandag den 11. april* var der en udstilling af Kähler keramik på ældreaktivitetscentret ”Egetoft”. 15 udstillere havde udlånt deres meget flotte genstande, og der var i alt 250 ting. Udstillingen var arrangeret sammen med Karen Søgaard og Egetofts kunstudvalg. Karen Søgaard åbnede udstillingen ved at byde velkommen til Runa Kähler og 62 gæster. Runa Kähler er enke efter Herman Kähler, som var ældste søn i sin generation af Kähler familien og 4. generation i Kähler dynastiet. Ældste søn fik altid navnet Herman. Runa Kähler fortalte om keramikken gennem tiderne og små historier om familien.

Søndag den 10. april var vi 16 personer på udflugt til Nørre Vosborg. Vi fik en spændende rundvisning og der blev fortalt om den 700 år gamle Nørre Vosborg. Hoved- og avlsbygningerne er blevet nænsomt restaureret, og det hele er nyindrettet med respekt for tiden, der svandt.

Lørdag den 16. april havde vi indvielse af en ny udstilling på Højvang Museum. Elly Poulin afslørede en lille ny udstilling, som vi kalder Middelalder. I ”Middelalderskabet” i udstillingslokale 1 er anbragt en meget gammel lysstøbergryde.

Efter afsløringen fortalte Elly Poulin, at der i stuehuset på hendes barndomshjem ”Vollundgaard” var lerstampede gulve, som i sin tid blev brækket op, så der kunne blive lagt bræddegulv. Under gulvet stødte man på et lerkar, som viste sig at være en lysstøbergryde. Den var meget gammel, nok fra 1400-1500 tallet. Man troede på et tidspunkt, at gryden skulle afleveres til Nationalmuseet, idet den var danefæ. Elly Poulin fik i 2005 besked om, at hun rolig kunne beholde den, idet udlægning af den arkæologiske afdeling til amterne indebar, at der ikke længere var afleveringspligt.

Da gryden blev fundet, var den i meget ringe stand. Den er blevet repareret flere gange.

Medens den stod i hendes hjem, blev den flere gange væltet eller skubbet til. Hun havde ellers fået fremstillet et stativ til gryden, så den skulle kunne stå ret sikkert. Én af de gange, den blev repareret, var hos et firma i Kolding, det tog et helt år. Hendes rengøringshjælp forlangte, at hun skulle sætte gry-

Den nye middelalderudstilling på museet Højvang i Egtved med den 500-600 år gamle lysstøbergryde fra Vollundgård længst til højre.

den væk, men det kunne hun ikke rigtig acceptere. Sidste gang, den var væltet, kostede det 5.000 kr. at få den repareret. Heldigvis betalte forsikringen reparationen.

Hun har så efterfølgende besluttet at forære den til Egtved Museumsforening.

Traditionen tro var vi igen samlet på ”Højvanggaard” den 23. juni for at fejre Sankthansaften.

Vi har jo i de sidst mange år brugt nordlængen på Højvanggaard. Indtil ca. 15. maj i år har Ungdomsskolen haft til huse i lokalerne, og vi har haft lov til at bruge lokalerne til vores arrangementer. Ungdomsskolen har nu fået lokaler på Roberthus, så nordlængen var fuldstændig ryddet for inventar. Vi kom så på en større opgave med at finde borde og stole frem. Heldigvis har vi i tidens løb fået foræret ret mange stole og borde, som vi så skulle have hentet frem, stolene var på loftet og bordene i et rum i ladebygningen.

Vi åbnede på museet lidt før kl. 19.30 og fra kl. 20 var der fælles kaffebord med sang og hygge i nordlængen. Kl. ca. 21 gik de ca. 105 deltagere ud til området ved Casperdam, hvor andre også var mødt op på bålpladsen. Egtveds tidligere borgmester, Jørgen Petersen, holdt båltalen.

Inger Lehmann

En fast tradition i Egtved Museumsforening er sankthansbålet ved Casperdam.

Museerne i Fredericia

Museerne i Fredericia havde et godt 2010. Traditionen tro var aktivitetsniveauet højt med bl.a. historioteker, udstillinger, byvandring, kulturhistoriske cykelture, masser af undervisning, vejledning, formidling i enkeltarrangementer, udgivelse af Fredericiabogen, medvirken i DR-udsendelse osv. Kort sagt: Aktiviteter, der fastholder fortællingen om vort sted og vore rødder samt arrangementer, som lokker erindringerne frem, og formidling, der forhåbentlig skærper interessen og appetitten på ny viden – nogle eksempler:

Sommerens særudstilling med titlen, ”Voss - mange jern i ilden” viste en række af de mange slags produkter, som den kendte metalvarefabrik har fremstillet i løbet af de ca. 125 år, hvor virksomheden eksisterede. Udstillingen af fødte også en artikelserie i den lokale dagspresse om flere af virksomhedens mere ukendte produkter.

Årets uformelle lokalhistoriske ”værkstedsaftener” bød bl.a. på emnet ”Livet på en provinsavis”, hvor to af Fredericia Dagblads pensionerede pressefolk fortalte om nogle af de mange små og store begivenheder, de har været med til at dække gennem en lang karriere.

Tilhørerne blev ligeledes inddraget senere på året, da den landsomfattende ”Spil Dansk Dag” blev markeret med fællessang af 20 udvalgte sange med historisk indhold.

Museet stod bag et udvalg af levende aktiviteter ude i ”det store museum”, nemlig Fredericia og omegn. Der blev bl.a. arrangeret en cykeltur til Erritsø-Snoghøj-området. En speciel langsom byvandring havde god tilslutning fra brugere af kørestole samt rolatorer, og et par andre byvandring blev afsluttet med stemningsfuld aftensang i en af byens kirker. 75-års-jubilæet for indvielsen af Lillebæltsbroen og en ny banegård i Fredericia blev markeret med en byvandring med fortælling om denne vigtige trafikhistoriske begivenheds betydning for lokalsamfundet.

Museet har samarbejdet med en lang række foreninger og institutioner om at fortælle historie, der kan fænge hos en større skare af brugere. Det gjaldt f.eks. samarbejdet med Danmarks Radio om et TV-program, der beskæftigede sig med fæstninger i Danmark, samt med Syddansk Turisme om skabelse af et rollespil via mobiltelefoner. Kulturarvsstyrelsens arrangement ”Historiens Dag” blev markeret med en lang voldvandring med besøg i nogle af de historiske bygninger, der er placeret på voldterrænet. Museet har medvirket

med lokalhistorisk stof til flere foldere, hvor kommunens sundhedsudvalg opfordrer til mindst 30 minutters daglig motion. Året igennem har et stort antal skoleklasser modtaget undervisning på Museumsgården Kringsminde, hvor museumsskolen i 2010 kunne markere sin 20 års fødselsdag.

Selv om et stort høstarrangement på Kringsminde desværre måtte aflyses p.g.a. dårligt vejr, så har gården dannet rammen om flere andre aktiviteter, der har haft publikums bevågenhed og aktive medvirken, og mange grupper og institutioner har aflagt besøg og fået en omvisning på museums-gården.

I august indviedes persillegartneriet, der ligger på marken bag museumsgården Kringsminde. Det er et fint projekt, der nu går over i en almindelig drift og dermed en formidling af ældre tiders handlegartneriers virke.

Også på Bymuseet har der været levende aktiviteter. Undervisnings-projektet for skoleklasser, "soldat på volden", blev med succes flyttet til museumsområdet, og i bl.a. i skolernes vinterferie fik publikum lejlighed til at afprøve nogle færdigheder i forbindelse med gamle lege m.m.

Museet har som sædvanligt haft et samarbejde med kommunens tekniske forvaltning vedr. gennemgang af lokalplanforslag samt vurdering af konkrete nedrivnings- og byggeprojekter.

I 2010 planlagde vi i en bredere kreds med flere interessenter en international konference om fæstningsbyer. Desværre kunne den ikke gennemføres på det niveau, vi gerne ville, men vi havde dog held til at byde kolleger fra mange europæiske lande velkommen til et par gode dage i Fredericia i regi af FredericiaC (det store byudviklingsområde i den sydøstlige del af Fredericia) og med et indhold, der mere kom i retning af samspillet mellem moderne byplanlægning og en historisk bykerne.

Modtagelse af genstande er også et af kernepunkterne i vort virke. I 2010 sagde vi ja tak til 90 nye genstande, f.eks. 15 store indrammede fotografier fra Voss, hvorfra vi også fik et eksempel fra deres produktion, nemlig en rust-

fri kaffekande. Vi modtog et særpræget skrivesæt i sølvplet fra 1916, syv oliemalerier med lokale motiver, en stor kommode, en lænestol og en lysekroner fremstillet af den lokale billedskærer Fischer. Vi modtog en hestetrasket marksprøjte, som er blevet brugt i nøddeplanterne ved Damgaard og endelig et par selskabskjoler.

Bodil G. Schelde-Jensen og Søren K. Jakobsen

Give-Egnens Museumstanker

Hvad kendetegner et godt museum? Det er et spørgsmål, der i denne tid bliver stadig vigtigere at stille sig selv, men det er også et interessant spørgsmål at stille andre mennesker i forskellige positioner.

Er høje besøgstal og tilfredse brugere vigtigt? Er det essentielt, at brugere kommer fra forskellige samfundsgrupper, og at de bruger mange penge i museumsbutikken? Er det kun personer, der har en Ph.d.-grad, der er gode museumsmedarbejdere? Hvad er god formidling? Skal forskning foregå på museet eller på universitetet? Er store museer den bedste løsning?

Ja, havde man lyst, var det let at fortsætte rækken af spørgsmål. Problemet med at besvare spørgsmålene er, at jo flere personer du spørger, jo flere forskellige svar vil du få.

Brugeren er mest interesseret i at få ”noget” ud af sit besøg, men dette ”noget” afhænger fuldstændig af, hvem brugeren er. Bedstefar, der kommer med sine børnebørn for at se udstillingen om gamle dage, ønsker noget helt andet end akademikeren, der gerne vil forske i museets samling. Den unge hippe mor, der har sine børn med, har helt andre prioriteter, hun ønsker rammer, der skaber basis for tilegnelse af viden og samtidig mulighed for samvær. Lokale brugere af museet vil ofte ønske genkendelighed. Der må gerne være udvikling, men ikke på bekostning af det nærværende. Den nationale eller internationale bruger af museet vil ofte forvente sensation eller i det mindste en oplevelse, der differentierer sig fra det hverdagsagtige.

Tilskudsgivere har også forskellige ønsker. For det statsanerkendte museum vil hovedtilkudsyder ofte have krav om gode kulturtilbud, synlighed, adgang og samarbejde. Museet skal selvfølgelig opfylde de lovmæssige krav, men for at sikre kommunen det højst mulige antal besøgende, og for at skabe det bedst mulige brand, må der også kæmpes på andre fronter. Aktivitetsniveau og brugertilfredshed kan i denne sammenhæng være parametre for det gode museum. Museets sponsorer og andre eksterne bidragsydere ønsker også et højt aktivitetsniveau og tilfredse brugere. Dette øger eksponeringen af dem og styrker incitamentet til at fortsætte med at sponsorere og støtte museet.

Staten har klare forventninger til de statsanerkendte museer. Museet skal drives efter museumslovens bestemmelser og følge kulturministeriets anbefalinger. Det er nødvendigt, at museet har en politik for indsamling og strate-

Høstarbejde levendegøres på Giveegns Museum, både indsamlingen af markens guld...

... og efterbehandlingen ved de gamle maskiner.

gier for forskning og formidling, og det er bestemt med til at bidrage til den positive udvikling af museet.

Det er selvfølgelig, at museet skal leve op til de krav, der stilles på området, men det er ønskværdigt, at dette kan ske, uden at der sker forringelser i det produkt, brugerne, kommunen eller sponsorer og øvrige eksterne bidragsydere forventer af museet.

Give-Egnens Museum vil gerne gøre alle parter tilfredse. Gennem tiden er formidlingen blevet prioriteret højt i ønske om at tilbyde brugerne mange former for faglig formidling. Den permanente udstilling i hedebondens gård, handels- og håndværksgaden, tekstil og husflid giver brugerne oplevelser af at være tilbage i tiden ved fortidens mennesker. De skiftende særudstillinger som "Tøjet der blev væk" i 2010 og "PÅ VEJ" i 2011 tilbyder brugerne interaktion, tekster, der giver brugerne mulighed for at få større viden, samt lyd og levende billeder, der illustrerer og understreger udstillingens emne.

Totalarrangementer som høst, valborgaften, sommer- og efterårsskole, foredrag, vinter- og efterårsaktiviteter, koncerter osv. inddrager brugeren på flere måder. Her er det muligt at bruge alle sanser, idet der kan smages, dufte, høres, føles og ses i et sådant arrangement. Elementer fra fortidens liv i form af arbejde, højtider, skole, livsvilkår og sociale relationer drages frem, og alle har muligheder for at være med. Museets skriftlige formidling sker bl.a. gennem årsskriftet.

Det er ligeledes vigtigt, at Vejle Kommune, museets hovedtilskudsyder, er tilfreds med museet og dets aktiviteter. Museet skal være et aktiv for Vejle Kommune, være med på forkant med udviklingen og i høj grad bidrage til udvikling af kulturtilbud i og markedsføring af kommunen. Give-Egnens Museum bidrager ikke alene til ovenstående ved at have et højt aktivitetsniveau på selve museet. Museet arbejder med at udvikle kvalitet og kvantitet i kulturtilbuddene ved deltagelse i lokale, regionale og nationale netværk som Natur & Kultur Vejle, Børnekulturnettet, Markedsføringsgruppen, Musko (Museumsundervisning Syd), MID (Museumsformidlere i Danmark), Dragtpuljen (et tekstilfagligt nationalt netværk) og Landbohistorisk Netværk, samt ved at lave arrangementer i Vejle og på andre lokaliteter.

De fleste museer er afhængige af sponsorater og andre eksterne bidrag. På Give-Egnens Museum arbejdes der kontinuerligt for på bedste måde at eksponere og kreditere museets eksterne bidragsydere. Det er en proces, der kræver meget arbejde, men som er helt nødvendig for at fremme museets udvikling.

Langt de fleste af landets museer må med de øgede krav evaluere sine arbejdsgange, jf. den museumsudredning den tidligere kulturminister satte i gang, og hvoraf resultatet udkom i første halvår af 2011. Hvilke nye muligheder og udfordringer er der, hvordan sikres, at museet til fulde lever op til de krav, der stilles? Give-Egnens Museum søger at løfte niveauet i museets arbejde ved bl.a. at samarbejde med andre museer, forsknings- og uddannelsesinstitutioner, erhvervsdrivende og ved at sende medarbejdere på videre- og efteruddannelse.

Det er helt nødvendigt, at dagens museum forholder sig til de krav, der stilles fra dets brugere, omgivelser og tilskuds- og bidragsydere. Tiden, hvor museer kunne fungere som selvtilstrækkelige institutioner, hvor besøgende kunne komme og SE på udstillingen, er ovre. De, der er dygtigst til at forholde sig til og tilpasse sig omgivelserne, når det bedste resultat. Give-Egnens Museum har skarpt fokus på at interagere og samarbejde med såvel andre museer som med andre eksterne parter. I den kommende tid vil dette arbejde blive prioriteret i endnu højere grad.

Museer er virksomheder, hvor der for at optimere driften skal være fokus på egen indtjening og fantastisk formidling, der sælger forskningsresultater og akkumuleret viden.

Anne M. Provst Skinnerup, museumsleder

Arkivleder stoppede efter 20 år

2010 var et travlt år for arkivet. Der var mange aktiviteter vedr. registrering, ekspeditioner, projekter, kurser, udstillinger, jubilæer og ekskursioner. Største begivenhed var dog, at arkivleder gennem 20 år, Jytte Kjeldal, valgte at trække sig tilbage fra posten. Preben Jalving blev først på året valgt ind i bestyrelsen, og senere sagde han ja til opfordringen til at være arkivets nye leder.

Jytte Kjeldal vil fortsat være aktiv i arkivet og sætte Preben Jalving ind i det omfattende arkivarbejde.

Der har i årets løb været afholdt 5 bestyrelsesmøder. Preben Jalving har gennemgået de første dele af arkivlederuddannelsen. Endvidere har arkivmedarbejder Birthe Bayer deltaget i Arkibas kurser i registrering. Jytte Kjeldal har været aktiv i arkivsammenslutningen.

I forbindelse med Hedensted Arkivsammenslutnings repræsentantskabsmøde, blev der arrangeret et orienteringsmøde på Vejle fjordskolen og derefter rundvisning i arkivet, et meget vellykket besøg.

Beslutningen om at konvertere Arkibas fra Dos version til Windows version er undervejs.

HASDA har besøgt kirkens to plejecentre, ”Solbakken” i Randers og ”Søndervang” i Fakse for samtaler og fotografering. Billederne blev senere vist som fotomontage i forbindelse med kirkens årsmøde i maj.

Der har været arrangeret udstilling i Vejle fjordkirken i forbindelse med Vejle fjordskolens jubilæum for tidligere elever.

I august arrangerede HASDA en kirkegårdsvandring på Daugård kirkegård, tidligere rektor på Vejle fjordskolen, Arne Wagenblast, viste rundt.

I november var der arrangeret åbent hus i HASDAs Århus afdeling. Interessante arkivalier var fundet frem fra gemmerne. Rigtig mange besøgte udstillingen.

ARVE blev i årets løb nedlagt, og i den forbindelse blev det vedtaget, at resten af kassebeholdningen kunne bruges til kurser og udflugter.

HASDA har deltaget i kurser og ekskursioner, blandt andet besøg i Rigsarkivet i København og Papirmuseet i Silkeborg.

HASDAs planer for det kommende år er fortsat at tage vare på arkivalier og stille fortiden til disposition og at være et studiested.

Gordon Gronert, formand for HASDA

Til venstre ses det nye læserum i Jellings lokalhistoriske Arkiv. Til højre de pladsbesparende reoler, der rulles frem og tilbage med håndtagene på reolernes ”endevæg”.

Overvældende åbning i Jelling

Lokalhistorisk Arkiv i Jelling har nu i et år boet i Byens Hus. Efter en overvældende åbningsdag 10.10.2010 er det blevet hverdag. Arkivet har oplevet en større synlighed i det nye hus. Flere kommer forbi på arkivets ugentlige åbningsdag.

I 2010 har vi deltaget i den fællesnordiske ”Arkivernes dag” i november. I 2010 var temaet ”Vejr og klima”. Arkivet havde valgt at fokusere på Jelling Mølle, som dels lå, hvor Byens Hus nu ligger, og desuden blev ”mærket” under decemberstormen i 1999. Den sidste møller, Karl Dam, var på besøg, og han kunne fortælle gæsterne om tiden, hvor der var korn- og foderstof virksomhed midt i Jelling by. Der var plancheudstilling på dagen, og mange kom forbi.

Lokalhistorisk Forening, Lokalhistorisk Samfund for Sydøstjylland og Arkivet arrangerede i samarbejde foredrag ved Leif Baun om Jelling før og nu. Foredraget tiltrak mere end 80 mennesker.

På opfordring har arkivet startet en læsegruppe, som lærer sig at læse gotisk håndskrift. De første gange, gruppen var samlet, var der opstartshjælp fra Slægtshistorisk forening i Vejle, og herefter arbejder gruppen (6-8 pers.) videre på egen hånd.

Arkivet deltog i Bredagerskolens hjemstavnsuge. Tre 7. klasser, der var på besøg, blev introduceret til arbejdet i arkivet og fik hjælp til div. gruppearbejder.

Lokalhistorisk forening har i det forløbne år stået for følgende arrangementer:

Præsentation af årsskriftet, Svundne Tider, i Byens Hus med foredrag ved Anders Hess om tilblivelsen af Byens Hus.

Generalforsamling med foredrag af Henrik Ottosen om ”Herberger langs Hærvejen”, hvor Realdania har ydet tilskud til indretning af herberger i landbrugsudbygninger på ruten, bl.a. i en af foredragsholderens udlænger på gården Nørrelide i Jelling.

Medlemsudflugt til Stougaard ved Tørring, hvor ejerne fortalte om gårdens historie. En spændende fortælling om ”stamfaderen”, Major Ingwersen, der giftede sig til Viufgård, og siden købte Stougård til datteren Christine og svigersønnen Ferdinand Mazanti (1817). Da Tørring Kirke har været ejet af Stougård, indledtes udflugten i Tørring Kirke, hvor menighedsrådsformanden fortalte om kirken og den seneste renovering.

Margit Hansen

Eliseholm - Akvarel af A. Edsen-Johansen fra 1928 – skænket til arkivet i 2011.

Museet på Koldinghus slog alle rekorder med udstillingen om The Beatles. Publikum kunne træde ind i coveret fra Sgt. Pepper-albummet og blive en del af udstillingen.

Koldinghus lånte Beatles-magi

Vinterens store begivenhed på Koldinghus blev udstillingen ”The Beatles forever! Musik, fans og ungdom i 1960’erne”. Udstillingen blev vel modtaget – også af Beatles-kendere fra ind- og udland. Til udstillingen var knyttet en ekstern arbejdsgruppe bestående af nogle af landets førende Beatles-eksperter, nemlig Asger Ahn, Henrik Enevoldsen, Søren Michael Koch, Poul Nowack og Per Wium. Disse konsulenter hjalp til med råd og vejledning. De leverede genstande, oplæg til tekster, og ikke mindst skaffede de kontakter til andre eksperter og samlere. Stud. mag. Helle T. Nordentoft-Christensen (SDU) var tilknyttet projektet i otte måneder frem til åbningsdagen. Op til udstillingsåbningen den 9. september udgav JydskeVestkysten i samarbejde med Museet på Koldinghus et stort Beatles-tillæg, der blev omdelt i hele

JyskeVestkystens og Vejle Amts Folkeblads udgivelsesområde. Dette tillæg skærpede pressens forhåndsinteresse for udstillingen markant, hvilket blandt andet kom til udtryk ved, at udstillingen på åbningsdagen blev omtalt både i DR TV, TV2 Nyhederne og i DR Aftenshowet.

I forbindelse med udstillingen er afviklet en række seminarer og workshops med The Beatles som tema. En koncert i Borchs Gård genskabte den berømte tagkoncert i London 1969, som blev standset af politiet. Et kopiband Repeatles leverede musikken, Dronning Dorothea Teatret politibetjentene. Koncerten afvikledes i samarbejde med Kolding Kommune og City Kolding og samlede omkring 5000 mennesker.

Museet på Koldinghus og Kolding Kommune har netop indgået ny kontrakt. De to foregående havde overskriften Resultatkontrakt, denne har overskriften Udviklingskontrakt. Den hviler dels på en fælles strategi for Kolding Kommunes designsatsning, som er udarbejdet i samarbejde med Trapholt og Designskolen Kolding, dels en udviklingsplan for museet selv. Meningen er klar. De to foregående kontrakter var statiske, de beskrev et godt og gedigent museumsniveau, men indeholdt ikke mulighed og bevilling til udvikling. Den nye kontrakt sigter mod at videreudvikle museet til en ny tid, skønt den mangler dynamiske elementer.

Museet på Koldinghus blev i 1993 omdannet til en selvejende institution. Meningen var at give museet en større dispositionsfrihed, end den et-årige budgethorisont i det kommunale system tillod. På det grundlag og på grundlag af resultatkontrakterne fra 2001 udviklede museet de store sydfløjsudstillinger. Den nye udviklingskontrakt har til formål at videreudvikle Museet på Koldinghus til et landemærke for byen, som museum, som en af hovedkræfterne i kommunens designsatsning og som kultur- og forsamlingshus. Alt sammen inden for den hidtidige bevillingsramme, der dog reduceres betydeligt fra 2011. Det hænger ikke rigtigt sammen. Derfor er mange af udviklingsplanens gode projekter afhængige af, at der skal skaffes ekstern finansiering. Museets driftsbevilling dækker ikke, specielt ikke de punkter i planen, der omhandler anlægsudgifter.

Kolding Kommune var en af hovedkræfterne i restaureringen af Koldinghus i årene 1976-1993. Denne epokegørende restaurering var i en årrække grundlaget for en stor publikumsinteresse for Koldinghus. Inger og Johannes Exners genoplivning af slotsruinen er stadig en rejse værd, men det må erkendes at færre og færre foretager denne rejse. Siden da er der ikke investeret i udvikling af Koldinghus. Undtagelsen var indretning af Koldinghus

Historiecenter med en stor bevilling fra Bikubenfonden. Hvis publikumsinteressen skal fastholdes, skal der med jævne mellemrum investeres i nye tiltag, udvidelser eller nyindretninger. I sagens natur kan der på Koldinghus og Staldgården ikke ske udvidelser. Bygningerne er fredede. Derfor skal nyhederne have karakter af nyindretninger inden for rammerne af de bestående bygninger.

Udviklingsplanen indeholder adskillige sådanne projekter: Fornyelse af de permanente udstillinger, indretning af "Danmarks sølvmuseum" for ikke at tale om det lokalhistoriske center i Staldgården. Men fælles for den slags projekter er, at de koster penge. Museet erkender, at det i Kolding Kommunes nuværende økonomiske situation vil være mere end vanskeligt at hente anlægsmidler i den kommunale kasse. Så meget desto mere må aftaleparterne støtte hinanden, når der skal søges eksterne midler til Koldinghusmuseets udvikling. Der er tale om investeringer, der vil komme ikke blot Kolding Kommune, men hele Kolding by og opland til gavn med læring og oplevelser for borgere og turister.

En ny start

Museet på Koldinghus og Trapholt har med det kommunale budget for 2011 oplevet et alvorligt tilbageslag. Det kommunale driftstilskud til Museet på Koldinghus er fra nytår reduceret med 15 procent. Samtidig er der indgået en såkaldt udviklingskontrakt mellem kommune og museum, men kontrakten blev skrevet, inden besparelsen blev udmøntet, hvorfor den ikke fuldt ud tager hensyn til besparelsens konsekvenser. Det har været magtpåliggende for bestyrelse og ledelse, at det økonomiske niveau for museets aktiviteter ikke nedsættes. Derfor er hele besparelsen udmøntet på personalekontoen, hvilket indebærer en reduktion af museets faste stab med godt 20 procent.

Uanset hvor meget man kan rationalisere driften, så vil et mindre personale kunne udrette mindre. Derfor vil besparelsen få synlige konsekvenser på Koldinghus. Der vil ske serviceforringelser på museet, uanset hvor lidt vi bryder os om det. Der skal i højere grad lægges vægt på museets indtjening i butik og ved lokaleudlejning. Indtil videre holdes entréen i ro, og håbet må være, at publikum bidrager til museets fortsatte drift og udvikling ved at møde talstærkt op. En større del af museets aktiviteter vil være afhængige af, om der kan skaffes eksterne midler i form af tilskud fra andre offentlige myndigheder (puljemidler), fra sponsorer og fra fonde.

For museets personale er det en alvorlig opgave dels at tage afsked med gode mangeårige kolleger, dels at skulle løfte museets opgaver med færre kræfter. Men alle har vist stor vilje til at se fremad.

Koldinghus har i 2010 kunnet sole sig i en åbenlys succes. Udstillingen ”The Beatles Forever” har understreget det potentiale, der ligger i Museet på Koldinghus som en væsentlig faktor i det lokale kulturbillede, som imageskaber for Kolding by og som magnet for tilrejsende turister.

Det må håbes, at Kolding Byråd erkender dette potentiale og gør noget aktivt for at bedre museernes forhold i Kolding. Personalet på Koldinghus ønsker at betragte situationen som et udgangspunkt for ny fremgang – som en ny start.

Regentparret var på officielt besøg i Kolding 7. juni 2010 og så også det gamle kongeslot, Koldinghus.

Modeljernbane imponerer

Museet har boet på den nuværende adresse – den gamle stationsforstanderbolig – i 25 år. Det blev fejret sammen med nogle af museets gode venner og kollegaer. Man mindedes, hvordan en befolkningsstemning i Vamdrup, Ødis og Hjarup bevirkede, at byrådet satte spørgsmålet om bygningens overlevelse til folkeafstemning med deraf følgende flertal for bevarelse af bygningen. Alle, herunder også modstanderne af overlevelsen, er i dag glade for resultatet, der er stærkt medvirkende til at give indbyggerne i den tidligere Vamdrup Kommune en stærk identitet inden for den nye storkommune.

I forbindelse med udstillingen om Kongeaagrænsen kunne museet bl.a. vise et lille hæfte, som blev omdelt hen imod afslutningen af 1. verdenskrig til de tyske grænsevagter omkring Ødis og Højrup, hvori man bad soldaterne overveje, om der var mere at slås for, nu hvor den socialistiske revolution var på vej. Formidleren af hæfterne var lederen af telefoncentralen i Ødis, som ses på fotoet side 153, foran centralen med familie og ansatte. Centralbestyreren var nemlig også snedkermester. Hæfterne kom til centralbestyreren fra en adresse i England, og afsenderen har formentlig været det engelske krigsministerium. En anden planche viste en indberetning til en grænsegendarm gående ud på, at tyskerne havde oprettet en observationspost i Maugstrup ved Haderslev i forbindelse med bygningen af den stærke sikringsstilling Nord, som strakte sig tværs over Sønderjylland i en linje mellem Hopdrup og Skærbæk i nærheden af Rømødæmningen. På udstillingen vistes også en oversigt over sikringsstillingen og dens omkring 800 betonkonstruktioner.

Modeljernbanen den gamle grænsebanegård er stadig et trækplaster, og vi kæmper for at holde toget kørende ved hjælp af frivillig arbejdskraft. Computerstyringen kan drille lidt en gang imellem, men mange gæster forbavses stadig over, at Vamdrup havde en så stor banegård i perioden 1895-1920.

Den unikke udstilling af dukkemøbler, fremstillet af tapetrester, stofrester, frimærker og sugerør blev beundret af de besøgende, som var imponeret af den idérigdom, som skaberen af samlingen har udvist.

Kongeaamuseet har også en permanent udstilling i Arena Syd, Vamdrups kombinerede idræts- og kulturcenter. Her konfronteres mange knap så historieinteresserede mennesker med en udstilling om Vamdrups berømte bronzealderfund. Der er ofte pauser, hvor idrætsudøverne kan benytte lejligheden

Spioncentralen, hvorfra der blev uddelt hæfter, der skulle undergrave de tyske soldaters kampmoral. Det var snedkermesteren i Vamdrup, der stod for det. Han ses her foran sit hus med medarbejdere. Skiltet til venstre for døren fortæller, at her var der ”telefontalestation”.

til at blive klogere bl.a. på Nordens ældste møbel – Guldhøjstolen. Museet samarbejder i øvrigt med Arena Syd om forskellige arrangementer, hvor deltagere blandt andet får tilbudt en rundvisning på museet. Den ordning er især populær hos pensionistforeninger, der besøger Arena Syd.

Museet arrangerede en til-lykke-kørsel med veteranbiler til Genforeningsmuseet ved Frederikshøj i anledning af dette museums 15 års fødselsdag. Det er sådan set en god arbejdsdeling, at Frederikshøj primært tager sig af genforeningen, og Vamdrup tager sig af grænsens historie, da Vamdrup stationsbys fødsel hænger sammen med oprettelsen af Vamdrup grænsebanegård. Det kan give anledning til eftertanke, at Sønderjylland var under tysk herredømme i 56 år, mens genforeningen har taget næsten 90 år!

Museets medarbejdere holder gerne diasforedrag i diverse foreninger. Vi vil gerne medvirke til, at danskerne bliver lidt mere historiebevidste og kompensere for den gennem mange år nedprioriterede historieundervisning i folkeskolen. Det er tankevækkende, at mange synes, det er utroligt spændende at gå i apostlenes fodspor i det hellige land og andre steder i Mellemøsten, mens de fuldstændig overser de historiske danskeres fodspor i vort eget land, lige uden for døren.

Vi glæder os over samarbejdet med Historisk Samfund for Sydøstjylland, som dels giver samfundets medlemmer rabat på entreen til museet, dels resulterer i et årligt møde, hvor vi er fælles om at indbyde til historiske seancer.

Poul Berrig

Et år med mange aktiviteter

Siden der sidst blev skrevet beretning om, hvad der sker i Randbøl Sogns Lokalkarkiv og Museumsforening, er der sket mangt og meget.

Bestyrelsen besluttede at lave en retrospektiv udstilling af Vandelmaleren Harry Hansens billeder. I dagspressen blev læserne bedt om, at foreningen måtte få lov at låne og registrere Harry Hansens billeder. Det gav en ”skylle” af henvendelser. Foreningen kunne glæde sig over en fantastisk opbakning.

Inden udstillingen var klar i ”Det Røde Palæ” ved Randbøldal Museet, havde man registreret næsten 140 malerier og tegninger. Så kom organisationen af selve udstillingen, hvor et antal frivillige kørte rundt og samlede malerier ind, to dage før udstillingen skulle løbe af stablen.

Foreningen lavede også en udstilling om Randbøldal Papir- og Klædefabrik med modeller af fabrikken fra 1811 og 1945.

Hertil kom så udstillingen i et telt på det historiske marked i juni og modelflyvedag den 7. august.

Driften af de to museer i Randbøl Sogn, nemlig Egnsmuseet i Vandel og Randbøldal Museet, har været inde i en vanskelig periode. Ikke mindst flytningen af administrationen af museerne til Spinderihallerne i Vejle var besværlig. Alene at få gennemført oprydningen af administrationskontoret i Randbøldal var vanskeligt og blev til sidst stort set gennemført af de frivillige fra foreningen, men i nært samarbejde med ledelsen i Vejle.

Den bygningsmæssige vedligeholdelse volder problemer. Tidens tand har gnavet i bygningerne både i Randbøldal og i Vandel. I Vandel har de frivillige malet stakit, rækværk ved fire trapper og udført havearbejde, som slåning af græsplæne og klipning af hæk. Hertil kommer omlægning af højnen midt i museumshaven. Den bliver nu dækket med sort knust granit, hvilket fremhæver de kværnsten og skubbekværne, som næsten var blevet borte i det ukrudt, de frivillige havde svært ved at holde nede. Pengene til omlægningen og til udskiftning af en flagstang ved Randbøldal Museet kommer fra museumsforeningens kasse. Vejleegnens Museers kasse er tom.

Ved Randbøldal Museet er der store træer, som skal fældes af frivillige, der får træet for indsatsen. Herved opnår vandeksperimenterne ved museet at få lidt mere luft.

De frivilliges største projekt var at male tremplén på Randbøldal Museet. Igen var det den kommunale pengemangel, der forårsagede indsatsen. Teknisk Udvalg besluttede at betale for de rigtige stilladser og lifter, så arbejds-tilsynets regler for udførelsen af arbejdet blev overholdt.

I lokalarkivet fortsætter arbejdet med uformindsket kraft. Ikke mindst revisionen af de mange bøger, der over årene er blevet taget ind og registreret som museumsgenstande, men ikke er interessante i lokal sammenhæng. Disse er med Kulturarvsstyrelsens godkendelse blevet fjernet og destrueret. Bestyrelsen har vedtaget, at man ikke vil modtage arkivalier, som ikke har tilknytning til sognet og dets historie. Når revisionen, som sker i samarbejde med Vejleegnens Museer, er endelig afsluttet i løbet af det kommende år, har lokalarkivet fået den hyldeplads, der skal give plads til fremtidens arkivalier.

Man har kunnet glæde sig over at have modtaget mange malerier af lokale kunstnere som Harry Hansen, Oluf Sørensen, Randbøl, Axel Sørensen, Randbøl og Karl "Post" Pedersen. Malerierne er malt i perioden fra århundredskiftet og frem til omkring 1960 og giver en idé om, hvordan den dengang træløse egn så ud.

N. M. Schaiffel-Nielsen, tekst og foto

Til venstre Niels Anton Jørgensen og længere borte Søren Pallesen i fuld gang med at gøre højen i museumshaven klar til at blive belagt med knust, sort granit.

Sindbjerg Sogn forandres markant

I 2013 vil man kunne køre på motorvej fra Vejle til Herning. Det vil blive dejligt for bilister og lastvognschauffører, og i byerne i nærheden af den nye vej vil der sikkert skyde nye virksomheder op.

Hvor motorvejen skulle gå har været til diskussion, der er afholdt borgermøder, og der er lavet VVM redegørelser. Det har været en lang proces med mange spekulationer, ikke mindst for de mennesker der kunne få vejen tæt på eller lige frem hen over deres hjem. Nu er det hele afgjort, og siden efteråret 2010 har Vejdirektoratets entreprenører været i gang med at bygge broer til motorvejen. Nu mangler der "bare" at blive flyttet en masse jord.

Når en sådan ny vejs linieføring bestemmes, bliver der ikke taget de store hensyn til de eksisterende gårde og huse. Kun kirker er – heldigvis – fredede, og skove samt jomfruelige naturområder går man også helst uden om.

På de 5 km hvor motorvejen går igennem Sindbjerg sogn, er der helt fjernet 5 gårde af forskellige størrelser og 4 huse. Andre gårde får deres marker skåret igennem af vejen, og beboere i mange gårde og huse får vejen så tæt på, at det vil give støjgener. Landskabet vil blive meget, meget forandret. Nogle steder vil vejen skære sig ned i landskabet, og andre steder vil den blive hævet, så udsigter bliver spærret.

For at kunne fortælle eftertiden hvordan sognet så ud, før motorvejen kom, har Sindbjerg Sogns Lokalhistoriske Forening taget en række initiativer:

For det første har vi, inden nedbrydningen af ejendommene begyndte, haft en fotograf i luften. Vi har således luftfotos, der både viser de enkelte ejendomme, deres placering i landskabet og de eksisterende veje. Fotografen vil med mellemrum tage billeder af området.

For det andet har vi taget "almindelige" billeder af ejendommene. Nogle af dem har vi også fotograferet under nedbrydningen, så man får et indtryk af nogle af de detaljer, der kan findes i mange ældre bygninger.

For det tredje har vi i vores årshæfte ret grundigt beskrevet den største og mest markante af de nu nedbrudte gårde, nemlig "Pedersborg". Den lå på adressen Gl. Landevej 74, tæt på lyskrydset hvor Skanderborgvej og Riberlundvej krydser Viborg Hovedvej tæt på Sindbjerg Kirke. Det var en af de få gårde, der, selv om den til det sidste blev drevet som et moderne landbrug,

”Pedersborg”, der nu er væk, med Sindbjerg Kirke øverst til højre.

stadigvæk var bygget som en regulær firelænget gård uden knopskydninger hist og her.

Herudover har arkivet arbejdet med et meget stort antal billeder fra fotograf Johansen i Uldum, der fra 1911 til ca. 1955 var fotograf i Uldum. Glaspladerne er bevarede og scannede af lokalarkivet i Uldum. Vi har fået en digital kopi og arbejder med at finde billeder af mennesker og ejendomme fra Sindbjerg sogn.

Vi har også fået en del billeder fra nu afdøde tidligere organist Magdalene Kristensen og hendes families fødegård ”Møllegaarden” i Sindbjerglund.

Endelig har arkivet udvidet åbningstiden, så vi nu har åbent den 2. mandag i måneden kl. 15-17 og den sidste mandag i måneden kl. 19-22.

Ole Jørgensen

Udstilling om bryllupsskikke

Museets udstillinger i 2010 var ”En jæger gik at jage” og en udstilling om ”Treka”, fabrikken på Håstrupvej, der i mange år producerede piller til dyrefoder og brændsel.

Et godt samarbejde med Smidstrup Jagtforening gjorde det muligt at låne jagttrofæer og andet materiale omkring jagt, så det blev muligt at præsentere en fin udstilling, der åbnede med jagthornsblæsning søndag den 9. maj.

Samme dag blev museets stolelift til gangbesværede indviet, så gangbesværede nu kan komme på 1. sal og se særudstillingerne.

Sommeren igennem var der godt besøgt. Også i byfestugen var der mange besøgende, som også fandt vej til høstdagen på Nørrevang, der igen blev et tilløbsstykke, hvor unge og ældre hyggede sig og kiggede på, at der blev høstet med le og selvbinder og tærsket på tærskværk.

Den 3. november blev der i samarbejde med Dagli’Brugsen, Smidstrup/Skærup Menighedsråd og Smidstrup Forsamlingshus arrangeret en aften med Ejvind Oxe, der er barnebarn af det første brugsuddeler par Dorthea og Lars Peder Pedersen. Ejvind Oxe fortalte om bedsteforældrenes aktive liv og virke i Smidstrup Sogn, baseret på hans bog om bedsteforældrene.

Det var en fin aften med mange tilhørere.

Et brudepar anno 1890 var en del af Smidstrup og Omegns særudstilling i 2011.

Ved generalforsamlingen i marts 2011 blev aftenen indledt med et spændende foredrag om tørvegravning, ved forfatter og redaktør Jan Svendsen fra Brande. Interessant var det at høre om tørvens tilblivelse og betydning som varmekilde.

I 2011 har museets særudstilling overskriften ”Bryllupsskikke gennem tiden”, denne udstilling blev åbnet 1. maj. Et ”brudepar anno 1890” ankom efter en rundtur i landauer rundt i Smidstrup og et lille besøg på plejehjemmet til museet. Her blev brudeparret modtaget af de ventende ”gæster”, der efter velkomst og klipning af snor til udstillingen, blev inviteret på suppe med 3 slags boller og senere kaffe og kransekage.

Udgangspunktet for udstillingen er et vægmaleri fra 1844, der forestiller et brudetog på vej fra Håstrup til Smidstrup Kirke. Maleriet er malet af Sigvald Hense, der også har malet kalkmalerierne på Gammelby Mølle i Herslev. Maleriet er udlånt af Smidstrup/Skærup Skoles Egnsminde-samling.

Søndag den 8. maj var der plantebyttedag ved museet. Det var første gang vi prøvede det, og det blev da også en rigtig god dag.

Onsdag den 18. maj var emnet for et aftenarrangement ”Danskere i fest og glæde” – et foredrag ved instruktør Per Sørensen fra Kolding, der fortalte om traditioner og skikke omkring hjemmets og familiens fester gennem tiden. 60 personer deltog i et vellykket arrangement.

Den 28. maj deltog museet i Turismens dag. Vejret var meget dårligt, og deltagerantallet var også meget begrænset.

Valdemarsdag om aftenen indbød museet til lokalhistorisk byvandring omkring Smidstrup Præstegård og Smidstrupgård. Tidligere og nuværende ejere af steder i området fortalte om tiden fra 1930 og frem til i dag. Efterfølgende kunne de mange deltagere se en billedserie med kommentarer.

Som I kan læse, har vi prøvet nye ting i 2011, der har været god opbakning til det meste, så vi vil fortsætte med det i 2012.

I august, i forbindelse med byfestugen bliver den traditionelle høstdag ved den lokale ”bonderøv” gentaget, ligesom museet på anden vis er medaktør i byfestugen.

Museet har modtaget flere effekter og arkivalier i årets løb.

Næste års særudstilling er planlagt med emnet: ”Hjemmets teknologi i det 20. århundrede”. Det er et ret omfattende emne, men emner som telefon, radio og symaskiner vil være med i udstillingen. Vi glæder os til arbejdet med denne udstilling, så vi kan byde de besøgende på en god oplevelse i 2012.

Metha Lange, formand

Bog på vej om skoleliv i Bjert

Lokalhistorisk Forening for Sønder Bjært Sogn er en forening i vækst, og opbakningen fra både den lokale befolkning og tidligere Sdr. Bjert-borgere giver et højt aktivitetsniveau.

Sæsonens første arrangement i oktober 2010 var temaet ”En landsby i forandring i 60’erne”, hvor to personer fortalte og viste lysbilleder med afsæt i dreng- og ungdomsårene i landsbyen Binderup i det gamle Sønder Bjært Sogn, hvor de begge var børn på to nabogårde. Det var en spændende og meget velbesøgt aften, som gav et godt indblik i udviklingen indenfor landbruget og i et lokalsamfund som helhed.

I forbindelse med Lokalarquivernes Dag den 13. november 2010 holdt arkivet åbent hus med præsentation af ”Bjert-kalender 2010”. Kalenderen, der er månedsinddelt, har for hver måned et luftfoto fra områderne ved Sdr. Bjert. På baggrund af succesen med foreningens første kalender i 2009 tryktes denne gang et lidt større oplag, som hurtigt blev solgt. I samme forbindelse opsattes en plancheudstilling med luftfotos, som ikke kom med i kalenderen. Denne udstilling gav anledning til gode dialoger mellem dagens mange besøgende.

I begyndelsen af 2010 inviteredes til ”En aften med billeder” over temaet ”Forretningsliv i Sønder Bjært sogn op gennem tiderne”. Det var en aften, der gav et godt indtryk af, hvordan de mange små forretninger og håndværkere kunne gøre et lokalsamfund næsten selvforsynende, hvilket var af stor betydning, da afstanden (ca. 6 km) til Kolding dengang følte lang, fordi transporten skulle foregå med hestevogn, cykel eller til fods

Som optakt til foreningens generalforsamling i februar 2011 holdt en lokal beboer et meget levende og humoristisk lysbilledforedrag om et hjørne af det gamle Sønder Bjært Sogn. Hjørnet var Agtrupskov og Agtrupvig. Det var et foredrag, som kunne ”tryllebinde” de mange fremmødte, som hørte om et område præget af landbrug og fiskeri.

Sæsonens sidste arrangement for medlemmer er en ”Byvandring i Bjert”. Det var en lokalhistorisk byvandring med lokale guider. På turen fortaltes om bl.a. Sdr. Bjert Kro, den gamle telefoncentral, Sadelmagergården, Tømrer Falks savværk, jordmoderhuset, mejeriet og mange flere. Igen en spændende aften med mange oplysninger om gamle dage i landsbyen. Aftenen afsluttedes med kaffe og kage på Sdr. Bjert Kro.

Mejeriet Vesterlykke ved 50-års jubilæet i 1937.

Igen i 2010 har foreningen deltaget i et arrangement for Kommuneskolernes 5-klasses elever, der var på en gåtur i Sdr. Bjert, hvor de dels af bestyrelsesmedlemmer og dels af et par af arkivets trofaste støtter fik en god orientering om bl.a. nogle ejendomme og livet i ”det gamle” Sdr. Bjert for ca. 100 år siden. Turen sluttede i arkivet. Det var en god og positiv tur for eleverne, som efterfølgende arbejder videre med emnerne sammen med deres lærere. På turen blev taget mange billeder, som blev opsat på en plancheudstilling på arkivet. Udstillingen har også i en periode været ophængt på skolen til stor glæde for både elever og forældre.

I begyndelsen af 2011 deltog arkivet i en sogneeftermiddag over emnet ”Livet i det gamle Sønder Bjært Sogn”. Det var foreningens næstformand Hans Jørgen Pedersen, der holdt lysbilledforedrag. Ejendommene/husene, der omtaltes, blev vist, som de så ud ”dengang”, og som de ser ud i dag. Det var en velbesøgt eftermiddag, som var arrangeret af menighedsrådet i Sdr. Bjert.

I skrivende stund er forberedelserne til årsskriftet i gang, ligesom overvejelser om aktiviteter og programmet for sæsonen 2011/2012 er under udarbejdelse. Det ligger dog allerede nu fast, at bestyrelsen har besluttet at udgive en bog om ”Skoleliv i Bjert” omhandlende tiden fra den første skole i 1651, over perioden med tre landsbyskoler, Agtrup Skole, Agtrupskov Skole og Bjert-Binderup Skole, frem til og med centralskolen, som blev indviet i 1959.

Det har været et godt og aktivt år for foreningen, og det høje aktivitetsniveau fortsætter i den kommende sæson.

Steen Andersen og Christian Holdt

Udfordrende år for Trapholt

2010 blev et år med mange forandringer og udfordringer på Trapholt. Alligevel blev det et år, hvor museets gæster fik lejlighed til at opleve en bred vifte af udstillinger og mange flotte arrangementer. I februar åbnede udstillingen ”Jorden Skælver” om maleren og geologen Per Kirkeby, som Trapholt overtog fra KØS. En udstilling med malerier af Kathrine Ærtebjerg hvor nye værker blev vist samtidig med, at hendes værker til nyrenoveringen af Amalienborg palæet for Kronprinsparret blev præsenteret. Designduoen Gam Fratesi etablerede en totalinstallation i Trapholts rotunde.

I marts åbnede udstillingen ”Hva’ ka’ kunst?”, hvor det samlede Trapholt Team etablerede et arbejde med værksted i særudstillingssalen. Udstillingen skabte stor opmærksomhed og indgik i løbet af foråret og sommeren i den offentlige debat om, hvad museer kan og skal. Udstillingen havde til hensigt at give gæsterne mulighed for at forholde sig æstetisk og erkendelsesmæssigt aktivt i forhold til kunst og design. – Trapholt modtog i 2010 en stor gave i form af en stor samling værker af privatsamleren Erik Veistrup. Værkerne blev præsenteret på udstillingen ”Farvestrålende”. – Designskoleeleverne viste endnu engang deres afgangsudstilling på Trapholt over sommeren 2010.

Efter sommeren gik Trapholt i bogstavelig forstand i sort. I september åbnede Cathrine Raben Davidsen udstillingen ”Blækhuset”, med store sort/hvide værker og keramikkrugger. Trapholts gæster sank tyst ind i værkernes tekniske overlegenhed og metaforiske rigdom. – Lin Utzon viste på samme tid smukke sort/hvide malerier, hvor naturen var temaet. Til udstillingen havde Trapholt inddraget 60 Lin Utzon vaser, hvor borgere fortalte deres historie om hvilken personlig betydning, netop denne vase havde for dem.

I oktober blev Richard Mortensens 100 års fødselsdag fejret med en udstilling med et udsnit af den store kalligrafisamling, der er på Trapholt. Der blev etableret et ”meditationsrum” hvor alle knap 600 kalligrafier blev vist til blød musik og ”Mimertræ i Sne” kom for første gang i 11 år op at hænge på sin plads i centralsalen. Nordea Fonden støttede Trapholt med midler, der også gav museet mulighed for at etablere et digitalt formidlingsbord, hvor Richard Mortensen salen endelig fik den formidling, som salen alle dage har haft brug for. Nu kan man søge formidling på mange forskellige niveauer – alt efter hvad man ønsker at gøre og vide.

I december blev Franciska Clausen udstillingen på balkonen i Centralsalen taget ned, da samlingen skulle indgå i en udstilling på Øregaard i 2011. Trapholt henvendte sig til Franciska Clausen fonden i december 2010 med henblik på at opnå afklaring om samlingens fremtidige status på Trapholt.

Trapholt udviklede parallelt med udstillingerne et forbedret arrangementsprogram. Der er nu rutiner for samarbejder med Folkeuniversitetet, musikskolerne både lokalt og i regionen, samarbejde med private samlere, kunsthåndværkermarkeder, Kunstmusens dag for børn, ferieaktiviteter både vinter, sommer og efterår, billedskole samt foredrag og aktiviteter henholdsvis onsdag aften og søndage kl. 11 og kl. 14.

Trapholt arbejder målrettet på at øge kontakten med erhvervslivet. På trods af finanskrisen var der kun et mindre fald i mødeaktivitet og kommercielle arrangementer i 2010. I 2010 blev der desuden planlagt en relancering af Trapholts erhvervsklub.

Trapholts formidling har fortsat haft et stabilt aktivitetsniveau i forhold til skolerne og ferieaktiviteter. Som noget nyt etableredes projektet ”Museerne på Visit”, hvor Trapholts medarbejdere i perioden uge 7-42 præsenterede værker fra henholdsvis Trapholt og Koldinghus. 2.766 gæster kom her i nærkontakt med Trapholt. Knap halvdelen havde aldrig været på Trapholt før. Selv om det var målet at bringe værkerne ud, hvor ”folk er” – kan man håbe, at mødet i Kolding Storcenter kan give flere borgere i byen lyst til at komme ud på Trapholt.

Trapholts Venner kom i 2010 til at fungere som klub, hvor det er muligt at melde sig ind fra dato til dato. Antallet af medlemmer af Trapholts Venner viser en stigning i 2010 på 6 procent fra 859 medlemskaber til 910 medlemskaber. Disse tal kan ses som udtryk for en gradvis men væsentlig stigning i loyale gæster og lokal opbakning.

En ny udviklingskontrakt med Kolding Kommune med store visioner om at blive til Danmarks designby og tværinstitutionelle samarbejder blev aftalt i efteråret 2009, med et kommunalt ønske om at implementere strategien øjeblikkeligt. I november blev der afholdt strategiseminar med bestyrelsen og efterfølgende udarbejdet en ny arbejdsplan for 2011-14 til Kulturarvsstyrelsen, hvor design og formidling er prioriterede indsatsområder.

Ved Kolding Kommunes budgetforhandlinger i 2009 blev det vedtaget, at der i Trapholts udviklingskontrakt skulle indgå følgende:

For at optimere Koldings samlede indsats og muligheder inden for design ønsker Kolding Byråd, at Kolding Kommune, Designskolen Kolding, Trap-

holtfonden og museet Trapholt inden 1. juni 2010 gennemfører en strategisk analyse (swot) af et muligt tættere samarbejde mellem Trapholt og Designskolen. Samtidig ønskes forslag til muligt fælles formål (vision og mission) for de to institutioner beskrevet.

Der blev i løbet af foråret 2010 udarbejdet en rapport med tre forslag til samarbejdsmodeller mellem Trapholt og Designskolen. Det blev i juni på baggrund af resultaterne af rapporten besluttet af Trapholts bestyrelse at opretholde den nuværende samarbejdsstruktur, hvor Designskolen og Trapholt fortsat er to selvstændige enheder. Sideløbende blev der i løbet af hele 2010 gennemført en national museumsudredning med henblik på en lovrevision på museumsområdet. Processen for museumsudredningen var åben og inddragende, hvilket afstedkom en høj mødeaktivitet. Trapholt indgik i referencegruppen til styregruppen af museumsudredningen.

Organisatorisk bød 2010 på mange forandringer. I april fratrådte direktør Britta Tøndborg efter endt barsel. Karen Grøn var konstitueret direktør fra januar til september (afbrudt af barsel i april/maj) og tiltrådte som direktør pr. september 2010. Hele året var der en inspektørstilling vakant, og der var udskiftning på inspektørstilling 2 i maj. Takket være dygtige og vedholdende kollegaer på Trapholts administrative, praktiske og øvrige faglige poster kom Trapholt gennem året uden dalende besøgstal.

Besøgstallene var i 2010 på 63.048 besøgende mod 64.558 i 2009. Hertil kommer gæster i forbindelse med projekter "ud af huset" såsom "Muserne på Visit" i Kolding Storcenter, hvor 2.766 borgere kom i nærkontakt med museets genstande og personale og her har fået en intens kvalitetsoplevelse med værker fra Trapholts samlinger. Ifølge den nationale brugerundersøgelse fra 2010, fordeler Trapholts gæster sig således, at 20% (2009:18%) kommer fra Kolding, 24% (2009:24%) fra regionen og 57% (2009: 28%) af gæsterne kommer fra det øvrige Danmark, hvilket stort set svarer til fordelingen i 2009.

Med henblik på at samle energien i det samlede Team Trapholt blev der foretaget en større intern kontorrokade, således at kollegaer sidder sammen og lettere kan samarbejde. Desuden blev der i 2010 foretaget to større faglige rejser med henblik på at møde kollegaer i henholdsvis England og Skotland på museer, der med succes har arbejdet med publikumsorienterede strategier i forhold til hele organisationen. Således arbejdes der målbevidst på visionen om Trapholt som et engagerende, tilgængeligt og responsivt museum og organisation.

Karen Grøn, direktør

Hvalens år på Vejle Kunstmuseum

Foråret 2011 kom for Vejle Kunstmuseum i allerhøjeste grad til at stå i hvalens tegn. Vel og mærke finhvalen, som strandede i Vejle Fjord i juni 2010. Den tog alle til deres hjerte, og mange mente, at den som skelet burde have sit eget museum i Vejle – men sådan en strandet hval er som bekendt danekræ og tilhører Statens Naturhistoriske Museum. Der blev imidlertid taget hensyn til den store interesse, og efter mange forhandlinger fandt man ud af, at den bedste måde at tilgodese vejlensernes store interesse for hvalen, var at udstille den i Vejle en tid lang efter rensning – og hvor var det mest velegnede sted: På Vejle Kunstmuseum, såmænd, hvor en lang foyer gjorde det muligt at lægge det 14 meter lange skelet ud i en ”gruskasse”. De praktiske ting forbundet med opstilling og plancheformidling blev klaret af Økolariet i Vejle, og det helt store rykind af gæster startede 15. januar og varede til fjernelsen af skelettet efter 5. juni 2011. I den tid stod museet på den anden ende.

Nu var der mange, der spurgte sig selv: ”Hvad skal sådan en hval dog på et kunstmuseum?” Men den viste sig at være nærmest som sendt fra himlen, for netop det forår var programsat en udstilling ”Hvaltegn & Dyrespor. Feltgrafik af Pernille Kløvedal Helweg”, som vistes fra 9. april til 5. juni. Her var det centrale kunstværk baseret på aftryk af en grindehval på kobberplader, hvorfra kunstneren havde udfærdiget et 10 kvm stort grafisk tryk – en ret så usædvanlig dåd, der i sin tilblivelse, der var video-dokumenteret, nærmest havde en happenings karakter. På samme udstilling viste kunstneren en video om opskæringen af finhvalen på Vejle Havn. Under den proces var lykkedes hende at erhverve et stykke spæk med hud. Den karakteristisk riflede hud trykte hun via litografisk sten til et tryk, der vistes på udstillingen, og som samtidig blev motivet for udstillingens plakat. Omkostningerne ved dets tilblivelse blev sponsoreret af Vejle Kommune.

Desuden havde både finhval og den omtalte særudstilling en særlig relevans for Vejle Kunstmuseum, da museet er den heldige ejer af ikke mindre end tre grindedrabsmalerier af den store færøske kunstner Samál Joensen-Mikines (1906-1979). De blev prominent ophængt og ledsaget af hands-on hvalknogler, udlånt fra Fiskerimuseet i Esbjerg, så store og små pilfingre kunne få deres lyst styret. I et tilstødende lokale blev ophængt en serie af kunstfotos, nylig modtaget fra Statens Kunstfond, fra grindedrab på Færøerne og

Hvalen skabte stor
opmærksomhed om
Vejle Kunstmuseum.

udført af grafikeren Palle From (1935-1993). En overraskende sideeffekt ved hvalens indtog i netop kunstmuseets foyer var, at den i dette regi syntes at antage andre betydninger, end et naturhistorisk museum ville have befordret: Liggende i foyerens lange rum, der nærmest fungerer som museets rygrad og med sin struktur også kan give mindelser om en sådan, var den oplagt at opfatte som en kæmpeskulptur. Tilmed gik den i en nærliggende dialog med en John Olsens skulptur netop på den repos, hvor mange valgte at betragte hvalskelettet fra. John Olsen, f. 1938, er inspireret af dyrs efterladenskaber i naturen, og skulpturen "Fuglebedyret Brystbensskulptur" fra 1993 er bygget i træ ud fra formen på en hjorts brystben, blot forstørret til en temmelig ildevarslende figur – så skelet og kunst og hus kom til at gå i dialog på en særdeles frugtbar måde.

Nogle måneder i foråret hang museet således tematisk godt sammen, og det var med et vist vemod, vi vinkede farvel til hvalen.

Det er svært at følge op på succesen efter sådan et forår, hvor publikumsinteressen slog alle rekorder. Men et kunstmuseum har mange strenge at spille på, og efteråret 2011 byder på noget helt andet: I skrivende stund (august 2011) forestår åbningen 3. september af en udstilling med den helt unge kunstner Asbjørn Skou, alias Armsrock, f. 1984, som indtager museets 273 kvm store Utzonsal med sin ruminstallation Impossible Society. Asbjørn Skous "street name" Armsrock har han anvendt i forbindelse med sin street art – relaterede kunst i byrummet. I 2009 deltog han i Vejle Kunstmuseums udstilling "Street Art. Inspiration", dengang endnu ukendt i Danmark, selvom han for længst havde gjort sig positivt bemærket i mange storbyer i udlandet. Men efter sin hjemkomst fra kunstuddannelse i Bremen i 2009 har han gjort sig særdeles synlig med sine interventioner og lystegninger i København og omegn. På Vejle Kunstmuseum går han nu "indendørs" under sit eget navn. Asbjørn Skou vil opbygge sin store installation over 3 uger efter lange forberedelser på Statens Værksteder, Gl. Dok. Installationen er formskåret til netop dén sal i dét museum, og den tager i sit indhold kritisk livtag med museumsinstitutionen som sådan, dens historie og dens skiftende rolle i samfundet fra dens opståen med oplysningstiden og til i dag. Asbjørn Skou er frem for alt tegner, og kæmpestore tegninger er da også basis for hans udstilling på Vejle Kunstmuseum. Udstillingen kan ses på museet frem til 4. december 2011.

Foråret 2012 byder også på et varieret program: Maleren Martin Bigum f. 1966 er kendt for sine fortællende, farve- og formmættede malerier, som i deres humoristiske formsprog har en stor lighed med tegneserier – altid et

mylder af figurer, som sender øjet på arbejde. Ofte inkluderer han sin lille kutteklædte figur ART som en særlig ironisk kommentar. Bigums malerier nød stor interesse på museets velbesøgte udstilling i 2010, ”Nuancer af Sort”, som har affødt en stor særudstilling af en serie malerier: ”Struktur under huden”, der vises fra 21.1.-18.3.2012.

Ligeså fortællende og farverig er de imponerende gennemførte farvetræsnit, som den i Jelling bosatte multikunstner, men især grafiker, Søren Bjælde f. 1952 har skabt gennem mange år. Hans fantasifulde verden, der rummer både det fornøjelige og det sorgfulde, angsten og humoren, vises under den karakteristisk pudseløjerlige titel ”Mundus Tintinabulis – Bjældes verden” fra 24.3.-10.6.2012. Tegning, grafik, illustrationer til eventyr, bemalede og udskårne træfigurer og kunstnerens helt igennem unikke bøger, indbundet med kunstnerens karakteristiske omhu og perfektion, giver leg for øje og fantasi og indblik til en verden, hvor barne- og voksensjæl forenes.

Signe Jacobsen, museumsinspektør, Vejle Kunstmuseum

I foråret 2012 byder kunstmuseet i Vejle på én udstilling med værker af maleren Martin Bigum.

Internettet åbner stadsarkivet

Stadsarkivets ønsker at udnytte internettet og de digitale muligheder til formidling af byens og kommunens historie. Vejle Stadsarkiv har flere indgange på internettet: Ved årets begyndelse fik Vejle Stadsarkiv en ny hjemmeside. Vigtigst er, at brugerne nu hjemme fra sofaen kan lede i arkivets samlinger. Ved få tryk på musen kan man slå op på lige netop den registrering eller det, der har ens interesse. Derfor har brugerne på læsesalen ofte på forhånd indkredset, hvilke arkivalier der skal bruges.

For især slægtsforskerne indeholder hjemmesiden fortsat de populære databaser, hvor man kan se mandtalslister fra udvalgte år – det nyeste er 1930. Specielt for børn og unge har vi lavet Digitale historier – små film, hvor der gennem billeder og tekst fortælles en historie fra byens liv.

På www.Vejlefilm.dk lægger stadsarkivet lokale film ud. Nu er der 16 lokale film at se fra 1910'erne og til 1990'ernes Vejle.

Et tredje initiativ på nettet er Vejlewiki.dk, hvor man kan læse artikler og opslag om mange forskellige forhold i Vejle Kommune. Fordelen ved Wiki-modellen er, at brugere kan bidrage med oplysninger til de enkelte artikler eller lægge helt nye opslag ind. I august 2011 nærmer antallet af artikler sig 500. VejleWiki kan også benyttes på smartphones (iPhone eller Android). Med den mobile udgave af Vejles lokale wiki er mulighederne for anvendelse af det digitale leksikon altså blevet endnu bedre end tidligere.

De nævnte sites vil naturligvis blive yderligere udviklet i fremtiden; vi arbejder på at få digitaliseret noget af vores mest brugte materiale.

Vejle Stadsarkiv har det seneste år deltaget i udviklingen af en helt nylanceret webside MobiSticks.dk, hvor borgere og institutioner i Vejle Kommune nu let og ganske gratis selv kan lave 2D-koder, kaldet MobiSticks. De kan skannes ved at føre mobiltelefonens kamera hen over en kode. Så får man adgang til tekst, lyd, billede, video eller en hjemmeside på mobilskærmen.

Websiden er så enkel at bruge, at alle kan være med. Det har vi også gjort på Vejle Stadsarkiv, hvor vi har brugt 2D-koder på udstillingen ”Vejle Byråd – hvem er vi?”, som fortæller om mennesket bag politikerens. Ligeledes i forbindelse med udstillingen ”Hjem Kære Hjem” med portrætter af 10 vej-lensere i lyd, tekst, billeder. Sidstnævnte udstilling kan også ses på www.vej-lestadsarkiv.dk

Susanne Conradsen

Uddrag af formandsberetning 2011

REFERAT OG FORMANDSBERETNING FRA ÅRSMØDET I
HISTORISK SAMFUND FOR SYDØSTJYLLAND, AFHOLDT I
FORMIDLINGSHUSET KONGERNES JELLING I JELLING,
DEN 7. MAJ 2011. SE HELE TEKSTEN PÅ WWW.HSSO.DK

AF LARS BJØRNEBOE, FORENINGENS FORMAND

Der var 35 årsmødedeltagere. Dagsordenens punkt 1 var valg af dirigent. Formanden foreslog Niels Christian Christensen som dirigent, og han blev valgt. Dirigenten konstaterede, at generalforsamlingen var lovligt indvarslet.

Punkt 2, bestyrelsens beretning, blev aflagt af foreningens formand, Lars Bjørneboe. Han begyndte sin beretning med årsmødet 2010. Det fandt sted på Koldinghus. Ca. 35 medlemmer deltog. På selve generalforsamlingen var der diskussion om kontingentets størrelse. Det blev fra flere sider påpeget, at foreningens indtægter fra kontingentet, trods besparelser, kun delvist dækkede foreningens udgifter til årbog m. m. Bestyrelsen har fortsat diskussionen, som er mundet ud i det forslag om en forhøjelse af kontingentet, som vi senere ved årsmødet skal tage stilling til.

Efterfølgende holdt Lektor Ulrik Langen fra Syddansk Universitet et spændende foredrag om kong Christian VII og hans tragiske skæbne.

Udflugt 2010 gik til Haderslev, hvor museumsinspektør for Haderslev Museum Lennart Madsen viste hen ved 25 medlemmer rundt i sin smukke og velbevarede by og fortalte levende om byens dejlige kirker, hertuger og deres slotte. Undervejs fik deltagerne mulighed for at spise deres medbragte mad og kaffe på den gamle Latin-skole, nu menighedshus. Det blev en god udflugt, som viste, at der er interesse for at komme udenfor de gamle amtsgrænser, en mulighed som vi fastholder i dette års udflugt, der går til herregården Krengerup på Fyn.

Årbog 2010 og reception herfor fandt sted den 6. oktober. Rammen var de nyåbnede faciliteter i Spinderihallerne i Vejle. Vi havde opfordret medlemmerne til at møde op og hjælpe os med at udlevere årbogen og spare porto. Den opfordring fulgte så mange, at der blev lidt trangt. I 2011 må vi nok finde et større lokale. Men Spinderihallerne har også mange muligheder, så det skal nok lykkes. Vi synes, at det endnu engang er lykkedes at få skabt en fin årbog. Formanden takkede de mange bidragydere til bogen.

Tv.: Formand for Historisk Samfund for Sydøstjylland, Lars Bjørneboe, aflægger beretning ved årsmødet i Kongernes Jelling. I midten: Udsnit af de ca. 40 årsmødedeltagere. Th.: Årets foredragsholder Steen Hvass. Fotos: Benny Andersen og Leif Baun.

Foredrag og andre arrangementer: I vinteren 2010-11 havde vi lagt vægt på at komme længere ud med vores arrangementer, dvs. ikke blot til de fire store byer, men også til de mindre bysamfund. Det er lykkedes rimelig godt, synes vi. Foreningen har mange medlemmer herude, det er jo det oprindelige amtslige område og udover foreningens medlemmer og mange lokale foreninger, har navnlig de lokale biblioteker og deres brugergrupper vist sig at være fine samarbejdspartnere. Bestyrelsens medlemmer har delt arrangementerne imellem sig og forsøgt at lave lidt reklame for indmeldelse i foreningen ved at dele vores hvervekort ud til deltagerne. Det giver nogle flere møder, og dermed en del mere arbejde og udgifter, med et rimeligt resultat. Foreningen bliver mere kendt og har derfor bedre muligheder for at fastholde og evt. øge medlemstallet.

Jeg vil gerne her sige tak til de mange lokale foreninger, brugergrupper og personer, som har stået os bi i den forbindelse. Jeg fornemmer, at både de og vi har stor fornøjelse af dette samarbejde.

Vi fornemmer, at vores idé med at gå i samarbejde med foreninger rundt om i de mindre bysamfund har fået en god modtagelse og har hjulpet med til at gøre foreningen kendt i større omfang, og at det derfor er en linje, som vi skal prøve at følge op.

Overgangsbevilling og støtte fra kommunerne: Ved udgangen af 2010 ophørte

den overgangsordning, der sikrede foreninger, der var støttet af amterne, fortsat økonomisk støtte i 4 år. Bevillingen hertil indgår fremover i kommunernes bloktilskud. Vejle Kommune, som indtil nu har administreret overgangsordningen, indbød foreningerne og andre til at søge. HSSØ har siden modtaget tilsagn om, at vi vil få godt 10.000 kr. i støtte i 2011, og at ordningen fortsætter i 2012. Vi siger Vejle Kommune tak for denne solide støtte til foreningens arbejde. Foreningen har også nydt godt af finansiell støtte fra de øvrige kommuner, dels til foreningens almindelige arbejde, dels til arrangementet med den lokalhistoriske inspirationsdag. Vi siger tak for støtten og den påskønnelse af vores arbejde, der ligger heri.

Egentlige sponsorer efter den ordning som foreningen har haft i en årrække, hvor sponsor betaler 2000 kr. og får sit navn og logo på hjemmeside og i årbog har foreningen nu kun en af, nemlig Billund Lufthavn. Tak for det!

Et enkelt privat legat, der ønsker at være anonymt, har nu i flere år støttet foreningen med et betydeligt årligt beløb. Vi siger også her mange tak.

Nyhedsbrev og hjemmeside: Der er siden sidste årsmøde blevet udsendt 6 nyhedsbreve. Listen over modtagere er nu på 255 modtagere, hvoraf en del er lokalaviser o.l. Der er således endnu lang vej til, at vi kan holde os i kontakt med alle medlemmer den vej. Men vi kan mærke, at den virker! Et møde, der er bakket op af et nyhedsbrev, får god søgning! Og samtidig bliver vi mindet om museernes arrangementer og udstillinger, hvad både de og vi har glæde af! Jeg vil opfordre alle, der endnu ikke har givet os sin mail adresse til at gøre det snarest og evt. hjælpe naboer og venner med det samme.

Hjemmesiden er også blevet et fast element i foreningens arbejde, og vi kan mærke at den i stigende grad er blevet samlingspunkt for medlemmerne, f.eks. ved tilmeldinger til arrangementer.

Projekter: Flere medlemmer. Bestyrelsen har i længere tid haft det som et fast punkt på dagsordenen at øge antallet af foreningens medlemmer. Sigtet var at nå 1000 medlemmer på længere sigt og 600 medlemmer inden for de nærmeste år. Status er sidste år, at vi pr. 1.2.2010 havde 544 betalende medlemmer og 20 gratis, dvs. andre lokalhistoriske foreninger, der sender os deres årbøger, samt et sponsormedlemskab. I år havde vi den 1. februar 548 betalende medlemmer. Det er jo allerede noget, men ikke nok, så vi må fortsætte arbejdet. Det handler om at gøre foreningen mere kendt.

Scanning af årbøger: Vi har fået scannet tre årbøger (årgangene 1905, 1906 og 1907) og lagt dem ud på foreningens hjemmeside. Noget tyder på at den billige løsning, vi har valgt i første omgang, har vist sig at være tilstrækkelig til formålet. Men det er endnu noget, vi undersøger. Jeg vil endnu engang opfordre medlemmerne til

at prøve muligheden og fortælle om deres erfaringer. Hvis det er konklusionen, at det kan bruges, vil vi indhente tilbud på scanning af alle årbøger og søge støtte til projektet.

Andre projekter, der er arbejdet med, er en velbesøgt lokalhistorisk inspirationsdag som opfølgning på en af den hedengangne forening ARVEs aktiviteter, flerdages ekskursioner, hvor især nordtyske mål er i kikkerten, og en lokal kunsthistorie.

Vejle Amts Historie på nettet: I den sammenhæng skal det også nævnes, at vi arbejder på at finde en form for at kunne lægge Vejle Amts Historie ud på nettet og gøre det muligt at folk med viden og indsigt i emnet kan supplere bogens artikler.

Siden sidste årsmøde har bestyrelsen holdt seks bestyrelsesmøder forskellige steder i området, hvor vi har set lokale museer mv.

Formanden sluttede med at takke Vejle Museum og de tre afgangende bestyrelsesmedlemmer: Jesper Bækgaard, Lisbeth K. Nielsen og især den afgangende leder af Vejle Museum Steen Wulff Andersen, som har været medlem af bestyrelsen siden år 2000. Det har været en fin tradition, at lederen af Vejleegnens Museer har været medlem af bestyrelsen, og Steens deltagelse har fulgt de fine traditioner. Altid hjælpsom og gæstfri på museet og parat til at give en hånd med både i det praktiske og i diskussionerne om foreningens arbejde.

Punkt 3) Regnskab og budget godkendtes. Se side 174. Kasserer Benny Andersen bemærkede, at salg af bøger pga. bogen "Vejle Amts Historie Magten & Menneskene" har givet ekstraordinære indtægter både i 2009 og igen i 2010. Desuden havde foreningen modtaget 40.000 kr. i erstatning fra Region Syddanmark, som ved en fejl destruerede foreningens boglager.

Budgettet viser et underskud for regnskabsåret på 33.000 kr. Et underskud, der således i løbet af nogle år vil tømme foreningens kassebeholdning. Forsamlingen godkendte enstemmigt budgetforslag 2011. Ved et senere punkt stemte 20 for bestyrelsens forslag om en kontingentstigning fra 170 til 225 kr. Ingen stemte imod.

Referent: John Jubler Hansen, redigering: Leif Baun

Rettelse: Bagsidebilledet på årbogen 2010 var udstyret med en misvisende billedtekst. Niels C. Christensen fra Børkop udreder sagens rette sammenhæng. Billedet er fra Børkopgård og måske fra en gang i 1960'erne, det er dog lidt usikkert: Det har et par gange været bragt i aviser, senest 22. december 2007 i Vejle Amts Folkeblad. Da skriver man, hvem personerne er: Fra venstre Sigrid Hansen, Kirstine Olsen, Kirsten Bertelsen, Bente Poulsen og Agnes Jensen. Stående bagved gårdens ejere, de to søskende Svend og Dorthea Bundgaard Petersen, kendt på egnen som Farbror Svend og Faster Thea. Billedet viser slagtning af julegæs. Fra 1949-1966 fik Fredericia Sygehus hvert år 14-20 julegæs fra Børkopgård.

Regnskab for Historisk Samfund for Sydøstjylland

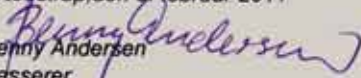
Driftsregnskab	2010	2009
Tilskud	16.213,00	18.041,00
Gaver fra fonde	10.000,00	10.000,00
Kontingent	91.447,00	93.145,00
Salg af DVD	220,00	200,00
Salg af bøger incl erstatning	102.337,38	23.947,69
Renter	965,80	693,69
** Indtægter i alt	221.183,18	146.027,38
Fremstilling af årbog	91.907,66	80.062,50
Udsendelse af årbog	11.641,00	7.495,00
Bestyrelsesmøder/møder	12.029,06	2.385,40
Udgivelse af amtsbog (underskud)	-	13.416,55
Administration	27.170,05	27.158,84
Medlemsmøder/arrangementer	12.968,70	17.676,62
**Udgifter i alt	155.716,47	148.194,91
Årets resultat	65.466,71	(2.167,53)

Status

Aktiver

Kasse		
Servicekonto Den Jyske Sparekasse	119.195,80	53.729,09
Kontingentkonto Den Jyske Sparekasse	-	-
Beholdninger ialt	119.195,80	53.729,09
Egenkapital:		
Beholdning primo	53.729,09	55.896,62
Årets resultat	65.466,71	(2.167,53)
Beholdning ultimo	119.195,80	53.729,09

Brædstrup, den 3. februar 2011

Benny Andersen
Kasserer

Revisionspåtegning:

Foranstående årsregnskab er dags dato revideret. Der er foretaget stikprøvevis bilagskontrol. Beholdningerne og overførelserne fra året før er kontrolleret.

Brædstrup, den 28. april 2011

Bjørn Købsted
Revisor

Regnar Staugaard
Revisor

Støt lokalhistorien - bliv medlem

For mange mennesker er det vigtigt at kende til historien på den egn, hvor man bor, for at føle sig hjemme og for at forstå, hvordan det er blevet til, som vi i dag ser omkring os.

Historisk Samfund for Sydøstjylland er stiftet i 1905 under navnet Vejle Amts Historiske Samfund. Det har til formål at styrke interessen for historien ved at arrangere foredrag og udflugter samt ved at udgive en årbog. Den hed tidligere Vejle Amts Årbog, men fra 2009 Lokalhistorie fra Sydøstjylland.

Foreningen holder møder med foredrag på skift i kommunerne Fredericia, Hedensted, Horsens, Kolding og Vejle. Disse egne plus den tidligere Nørre Snede Kommune er det område, foreningen dækker.

Støt dette arbejde! Bliv medlem! Og få andre til at blive det!

Som medlem får du hvert år:

- årbogen med artikler om egnen og nyt fra museer og lokalarkiver.
- indbydelse til historiske foredrag.
- indbydelse til sommerudflugt og besøg ved historiske seværdigheder.
- tilbud om køb af historiske bøger til rabatpris.

Det koster kun 225 kr. pr. år at være medlem.

Indmeldelse sker hos:

Historisk Samfund for Sydøstjylland

c/o Vejleegnens Museum

Spinderigade 11E, 7100 Vejle

Tlf.: 76 43 12 00, e-mail: hssovejle@gmail.com

Adresseforandring bedes meddelt foreningens kasserer, Benny Andersen, Egevang 4, 8740 Brædstrup på e-mail: hssovejle@gmail.com

Besøg foreningens hjemmeside - www.hss.dk - her findes altid aktuelle oplysninger om bl.a. de arrangementer og udflugter, man som medlem kan deltage i. Her kan også ses vedtægter, formandsberetninger i fuld længde og nyhedsbreve.

Bestyrelsen 2011/2012

Lars Bjørneboe, formand
Sehestedsvej 3
8700 Horsens
75 65 77 35/ 61 50 02 73
albjorneboe@stofanet.dk

Erik Toftgaard, næstformand
Strandvejen 92A
Bredballestrand
7120 Vejle Ø, 75 81 58 56
eriktoftgaard@mail.tele.dk

Benny Andersen, kasserer
Egevang 4
8740 Brædstrup
75 75 13 90
hssovejle@gmail.com

John Juhler Hansen, sekretær
Sofievej 10, 6. t.v.
7100 Vejle
40 41 60 80
johnjh@aab-net.dk

Ove Sørensen
Vejle Museum
Spinderigade 11E, 7100 Vejle
76 81 31 00
ovsor@vejle.dk

Vigand Rasmussen
Svanholmegade 5
7100 Vejle
75 82 26 56
viganddann@gmail.com

Conni Ramskov
Sanderumvej 131
5250 Odense SV
21 69 66 66, job 79 79 10 80
cr@koldinghus.dk

Arne Bendixen
Vorslunde 4
7323 Give
75 73 13 08
a.bendixen@get2net.dk

Poul Jørgen Ladefoged
Fakkegravvej 29
7140 Stouby
75 89 72 20
poulj.ladefoged@gmail.com

Kirsten Øbro
Thurøvænget 9, Skærbæk
7000 Fredericia
75 56 30 56
hogk.oebro@skfr.dk

Inger Buchwald Lehmann
Parkvej 7A
6040 Egtved
tlf. 75 55 13 48
inger@lehmann.gl

Peter Bjørn Larsen
Søndre Dybbølvej 35
7000 Fredericia
tlf. 75 92 55 86
ulpe7000@hotmail.com

Arne Rosenkvist
Stabelhjørnevej 36
8721 Daugård
75 89 51 51
arne.rosenkvist@mail.tele.dk

Erik Voss
Clemensgade 31
6000 Kolding
75 53 04 47 – 51 62 72 11
vosserik@gmail.com

Leif Baun
Skovgade 10
7300 Jelling
40 46 11 22
leif.baun@sol.dk